

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Eesti ajaloo osakond

Johannes Vedru

**Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s
stalinismist sula-ajani**

Magistritöö

Juhendaja: prof. Tõnu Tannberg

TARTU

2016

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	4
1. KEHAKULTUURI- JA SPORDISÜSTEEM.....	18
1.1 Üldine organisatoorne ülesehitus	18
1.1.1 Kehakultuuri- ja Spordikomiteed	20
1.1.2 Spordialasektsioonid.....	21
1.1.3 Kehakultuuri- ja spordiühingud	23
1.2 Kehakultuuri ja spordi roll ning olemus Nõukogude Liidus.....	24
2. SÜNDMUSED	31
2.1 Kehakultuurlased ja sportlased poliitiliste sündmuste juures	31
2.2 Kehakultuurlaste ja sportlaste valdkondlikud üritused	34
2.3 Spordivõistluste korraldus ja olemus.....	37
2.4 Rahvusvahelised olümpiamängud.....	37
2.5 Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaad	39
2.5.1 Idee Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaadist.....	40
2.5.2 Nõukogude Liidu I rahvaste spartakiaad Eesti NSV näitel	42
2.6 Eestlaste võistlused teiste liiduvabariikide sportlastega.....	44
2.7 Rahvusvahelised maavõistlused	45
2.7.1 Murrang rahvusvaheliste spordikontaktide loomisel.....	46
2.7.2 Rahvusvaheline maavõistlus läbi dokumentide.....	48
2.8 Spordibürokratia huvitatus võistlustest	51
3. INIMESED	54
3.1 Spordijuhid	54
3.1.1 Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee kõrgem juhtkond	54
3.1.2 Muutused kehakultuurikaadris	56
3.1.3 Kehakultuurikaadri iseloomustus.....	59
3.2 Sportlaste ja treenerite tunnustamine ning karistamine. Sportlase ideaalkuju.....	61
3.2.1 Sportlaste ja sporditegelaste tunnustamine	61
3.2.2 Sportlaste ja sporditegelaste karistamine	65
3.2.3 Sportlastele esitatud nõudmised. Positiivsed ja negatiivsed näited	67
3.2.4 Ideaalse sportlase mudel.....	70
4. PROPAGANDA.....	74
4.1 Spordikirjandus.....	74
4.1.1 Kehakultuurlase aastaraamatud	79
4.1.2 Aastaraamatute periodiseerimine ja areng.....	81
4.1.3 Eestikeelse olümpiaaraamatu taassünd.....	81
4.2 Ajakirjandus	85
4.2.1 Ajakiri „Kehakultuur“	86
4.2.2 Päevalehtede spordirubriigid.....	87
4.2.3 Ajaleht „Spordileht“	89
KOKKUVÕTE.....	92

SUMMARY	97
ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	101
Allikad	101
Kirjandus	102
Materjalid Internetis	107
LISAD	108
Lisa 1. Kehakultuuri ja spordi riiklike juhtstruktuuride areng Nõukogude Liidus	108
Lisa 2. Jalgpallikohtumine Tallinna Dünamo-Stockholmi Sture	112
Lisa 3. „Kehakultuurlase aastaraamatud“ üksikute numbrite kaupa	114

SISSEJUHATUS

Pärast Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist on Eesti ajaloolased avaldanud märkimisväärselt palju nõukogude perioodi käsitlevaid teadustöid. Suure põhjalikkusega on tegeletud Teise maailmasõja järgse perioodi, eriti hilis-stalinismiga.¹ Seda tendentsi peegeldavad ka kõige värskemad nõukogude aega käsitlevad teosed.²

Siiski leidub valdkondi, mis veel võrdväärset käsitlemist leidnud pole. Üheks selliseks on Eesti NSV kehakultuur ja sport. Käesoleva magistr töö eesmärgiks ongi nimetatud tühimikku täita. Teema valikul on oluliseks faktoriks olnud autori isiklik huvi spordiajaloo vastu – selle valdkonna uurimine oli siinkirjutaja eesmärgiks juba ülikooli esimesele kursusele astudes.

Kuigi kehakultuuri ja sporti³ Nõukogude Liidus on alates 1960. aastatest järjepidevalt uuritud⁴, leidub vähe liiduvabariigi-tasandile keskendunud käsitlusi. Üldtunnustatud teadustöid on kirjutatud pigem Ida-Euroopa sotsialismimaade kehakultuuri- ja spordisüsteemist. Olgugi et liiduvabariigis rakendatud poliitika sõltus suuresti üleliidulistest otsustest, väärub Eesti NSV tasand kindlasti eraldi käsitlemist, sest siinsed sporditraditsioonid ja -kogemused erinesid tunduvalt Moskva, Leningradi või Nõukogude Liidu idapoolsete liiduvabariikide omadest.

¹ Vt. nt. *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*, koostanud Tõnu Tannberg, (Tartu: Rahvusarhiiv, 2007).

² *Nõukogude Eesti külma sõja ajastul*, koostanud Tõnu Tannberg, (Tartu: Rahvusarhiiv, 2015).

³ Kehakultuur on definitsiooni järgi vabatahtlik ühiskondlik tegevus, mille siht on igas vanuses inimeste kehaliste võimete arendamine ja tervise tugevdamine. Kehalise kasvatuse vormide hulka kuuluvad töövõimlemine ja matkamine, osalt rahva- ja tervisesport ning ravikehakultuur, mõnel juhul ka kehaline töö. Kehakultuuri kõrgeim vorm on võistlussport (sport). Nõukogude Liidus käsitleti mõisteid „kehakultuur“ ja „sport“ alati koos. Ka 1977. aastal ilmunud venekeelne «Большая Советская Энциклопедия» sisaldab artiklit «Физическая культура и спорт». Seepärast kasutatakse neid mõisteid antud uurimustöös samuti valdavalt kõrvuti. Lihtsa ja selge kirjelduse mõistete sisust leiame 1949. aastal välja antud „Maasportlase käsiraamatust“: *Kehakultuuri all me mõistame igasuguseid kehalisi harjutusi ja päikese, õhu ja vee kasutamist inimkeha mitmekülgse arendamise ja tervise tugevdamise eesmärgil. Kehakultuur teeb inimese tugevaks, osavaks, karastatuks, vastupidavaks ja julgeks, arendab tema tahte jõudu ja iseloomu. [...] Spordi all me mõistame tegelemist kehaliste harjutustega kõrgete tagajärgede saavutamise eesmärgil, et tulla võistlustel võitjaks. Võistlused ongi spordis üheks põhiliseks ja tähtsaks küljeks. Kui sulle meeldib näiteks supelda ja ujuda, on see tegelemine kehakultuuriga, kuid mitte veel sport. Kui sa aga võistled kaaslastega ja püüad võimalikult kiiresti läbi ujuda teatava vahemaa, teisi maha jättes, on see juba sport. Samuti ei ole sport see, kui sa lihtsalt enda lõbuks liigud suuskadel. Kui sa aga korraldad paljude suusatajate vahel võidusuusatamise kiirusele, s. o. võistluse, on see juba sport.* Vt. *Maasportlase käsiraamat*, koostanud Dmitri V. Postnikov, Juri G. Veber, vene keelest tõlkinud K. Vitsut, (Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus, 1949), 12.

⁴ Vt. täpsemalt alapeatükist “Historiograafia”.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on jälgida nõukoguliku spordipoliitika arengut Eesti NSV-s Teisele maailmasõjale järgnenud perioodil (kuni 1950. aastate lõpuni). Peamiseks uurimisküsimuseks on, kuidas muutus liiduvabariiklik kehakultuuri- ja spordipoliitika ning mil määral võib toimunud protsesse paigutada kogu Nõukogude Liidus aset leidnud poliitiliste arengute (eeskätt hilis-stalinistlik periood ja poliitilise „sula“ algus) konteksti. Autori ülesandeks on vaadelda erinevaid kehakultuuri ja spordi valdkondi ning analüüsida, millistes neist olid muutused suuremad ja millistes tagasihoidlikumad või lausa puudusid.

Töö käsitleb aastaid 1946–1959. Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asunud Kehakultuuri- ja Spordikomitee (ENSV KSK) tegevus taaskäivitati 1945. aastal. Sisuline materjal institutsiooni tegevuse kohta on komitee koosolekute protokollide näol olemas 1946. aastast. Lõpp-punktiks sai kehakultuuri- ja spordisüsteemis 1959. aasta alguses toimunud institutsionaalne ümberkorraldus, kui ENSV KSK asemel moodustati Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liit (ENSV SOL). Teatud protsesside paremaks jälgimiseks on neid ajapiire ülevaate terviklikkuse huvides vajadusel laiendatud.

Magistritöö keskendub kehakultuuri- ja spordipoliitika aspektidele, mis on Eesti NSV puhul hästi jälgitavad. See tähendab, et analüüsitava kitsamate valdkondade areng kajastub 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate allikalises materjalis uurija jaoks piisaval määral.

Esimeses peatükis on vaatluse all Nõukogude Liidu ning Eesti NSV kehakultuuri ja spordi institutsionaalne süsteem: käsitletakse tähtsamaid organeid ning kaardistatakse institutsionaalses arengus toimunud tähtsamaid muutusi. Samuti on kirjeldatud kehakultuuri ja spordi ühiskondlik-ideoloogilisi funktsioone ning lühidalt peatunud nõukoguliku kehakultuuri- ja spordipoliitika positiivsetel ja negatiivsetel joontel.

Teine peatükk käsitleb Eesti NSV olulisemaid kehakultuuri- ja spordialaseid sündmusi. Vaadeldakse mitte ainult võistlusi, vaid ka teisi üritusi, kuhu kehakultuurilasi ja sportlasi kaasati. Tuuakse välja võimu ja sportlaste vahekorrad sündmuste organiseerimisel ning teostamisel. Otsitakse muutusi, mis vaadeldaval perioodil spordialaste ürituste planeerimisel aset leidsid – olulisel kohal on rahvusvaheliste maavõistluste taastoomine.

Töö kolmas peatükk uurib kehakultuuri ja spordiga seotud inimesi. Analüüsitakse Eesti NSV kehakultuuri- ja spordialase kaadri kujunemist, muutusi ja iseloomulikke jooni. Eraldi

käsitletakse sportlast kui isiksust – säilinud dokumentatsiooni ja kirjanduse alusel on üritatud luua pilt Eesti NSV „ideaalsest sportlasest“.

Uurimuse viimane peatükk on pühendatud kehakultuuri ja sporti puudutavale propagandale. Analüüsitud on Eesti NSV-s välja antud kehakultuuri- ja spordialast kirjandust, sealhulgas Eesti NSV esimese olümpiaaraamatu avaldamise protsessi. Lisaks käsitletakse lühidalt kohaliku spordiajakirjanduse ülesandeid ja arengut.

Nõukoguliku kehakultuuri- ja spordiliikumise üheks nurgakiviks oli kehakultuurikompleks „Valmis tööks ja kodumaa kaitseks“ (VTK). See militaarkallakuga üldrahvalik kehalis-sportlik programm kehtestati Nõukogude Liidus esmakordselt 1932. aastal.⁵ Magistritöös VTK-kompleksi ja sellega seotud arenguid 1940.–1950. aastate Eesti NSV-s põhjalikumalt ei käsitleta.

Valiku tingib laialdaselt aktsepteeritud seisukoht, et VTK-kompleksiga seotud statistikat kiputi NSV Liidus (sh Eesti NSV-s) käsitletaval perioodil tugevalt võltsima.⁶ Väliseestlane Reet-Ann Nurmberg on oma doktoritöös leidnud, et dokumentides esitatud numbrid muutusid realistlikumateks alles 1960. aastate lõpus.⁷ Samas oleks kompleksiga seonduva põhjalik analüüsimine päevakajaline, kuna tänasel Venemaal on VTK taastatud ja seda püütakse ühiskonnas jälle juurutada.⁸

Statistika mitteusaldusväärsus on üheks teguriks, miks käesolevas uurimuses pole 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate kontekstis analüüsitud kehakultuuriharrastajate ja -kollektiivide arvu muutumist. Ka kehakultuuriharrastust sooviti presenteerida võimalikult massilisena. Kehakultuuri- ja spordialase infrastruktuuri arendamine on dokumentide kaudu paremini jälgitavad. Siiski pole käesoleva uurimuse autor antud temaatikal pikemalt peatunud – oluline aspekt Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitikas jääb ootama järgmisi uurimusi.

Käesolev uurimustöö vaatlleb Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitikat eelkõige läbi tähtsaima liiduvabariikliku valdkondliku institutsiooni, Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri ja Spordikomitee tegevuse (fond ERA.R-30 – Eesti Riiklik Spordiamet). Oluliseks

⁵ Enn Mainla, Arnold Vaiksaar, „Aheldatud mäng okupeeritud Eestis“, *Eesti Spordimuuseumi VIII teadusliku konverentsi materjalid*, (Tartu: Eesti Spordimuuseum, 1994) 4.

⁶ E. Mainla ja A. Vaiksaar räägivad selles kontekstis „ideoloogilise funktsiooniga spordistatistikast“. Vt. Enn Mainla, Arnold Vaiksaar, „Aheldatud mäng okupeeritud Eestis“, 6.

⁷ Reet-Ann Nurmberg, *Sport and physical education in Estonia*, doktoritöö, (Berkeley: University of California Press, 1972), 231.

⁸ Jaanus Piirsalu, „Venemaa valmistub tööks ja kaitseks“, *Postimees*, 7.05.2016, 20–21.

allikaks on ENSV KSK koosolekute protokollid aastatest 1946–1959. Protokollid on vahelduvalt nii vene- kui ka eestikeelsed: 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate alguse koosolekud on toimikutes talletatud enam-vähem võrdselt eesti ja vene keeles, 1950. aastate keskpaiga ja teise poole protokollid on peaaegu eranditult eestikeelsed. Säilinud pole protokollid aastast 1953, suuri puudusi esineb 1952. ja 1954. aasta materjalides.

Osaliselt on läbi uuritud ka ENSV KSK esimehe käskkirjade toimikud. Seda pole aga tehtud kõigi aastakäikude puhul – uurija valik on tehtud lähtuvalt tema varasematest töödest. Käskkirjade põhjalikuma läbivaatamisega on püütud kompenseerida protokollide suhtelist vähesust mõnedel perioodidel.

ENSV KSK polnud Eesti NSV-s ainus kehakultuuri ja sporti koordineeriv institutsioon. Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) korraldused olid vabariiklikule komiteele seaduseks. Seetõttu leiavad töös kasutust EKP Keskkomitee arhiivimaterjalid (fond ERAF.1 – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee). Tähtsad on EKP KK propaganda-agitatsiooni osakonna toimikud, sest just selle osakonna haldusse kuulusid kehakultuur ja sport. Kehakultuurialase kirjanduse väljaandmise käsitlemisel on kasutatud lisaks Riikliku Kirjastuse „Pedagoogiline Kirjandus“ (fond ERA.R-336) ja Eesti Riikliku Kirjastuse (fond ERA.R-1589 – Kirjastus Eesti Raamat) arhiivifonde, samuti ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse fondi (fond ERA.R-2222).

Eesti spordiajalugu käsitlevates teostes üldjuhul otsesed allikaviited puuduvad. Seetõttu on töö üheks eesmärgiks ka kehakultuuri- ja spordiajalooliste arhiiviallikate senisest suurem käibessetoomine. See eesmärk tingib uurimuse viiteaparatuuri suhtelise (ja võib-olla kohati liigse) massiivsuse.

Teatud temade puhul (eeskätt propaganda) on oluliseks toeks publitsistiline materjal. Kõige tähtsamaks väljaandeks on Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee häälekandja ajakiri „Kehakultuur“. Siiski tuleb rõhutada, et uurimus baseerub eelkõige arhiiviallikatel ja temaatilisel kirjandusel ning alles seejärel ajakirjanduslikel väljaannetel.

Eesti NSV spordiajaloo teadusliku uurimise seis on siinkirjutaja hinnangul suhteliselt puudulikult lahti kirjutatud.⁹ Tegelikult puudub hea historiograafiline ülevaade Eesti spordiajaloo kohta laiemalt. Loodetavasti pakub selles osas märkimisväärset täiendust 2018. aastal ilmuv Eesti spordiajaloo üldkäsitlus, mis on esimene tõsisem katse võtta kokku valdkonna (sh nõukogude perioodi) senised olulised arengud. Eesti spordiajalugu on uuritud eelkõige isikulugude kaudu, mistõttu süsteemsemat üldistust esineb vähe.

Kuigi käesolev töö vaatab nõukoguliku kehakultuuri- ja spordipoliitika rakendumist Eesti NSV-s, teame, et kommunistliku ideoloogia teenistuses oli sport Nõukogude Liidus juba enne Teist maailmasõda. Seetõttu väärib kindlasti märkimist 1930. aastal demokraatlikus Eesti Vabariigis raamatu kujul ilmunud reisikiri „Tänapäeva Venemaa“.¹⁰ Omaaegne tuntud sporditegelane ja kirjanik Aleksander Antson käsitles selles teoses ühe valdkonnana ka kehakultuuri ja sporti Nõukogude Liidus. Paarikümneleheküljeline ülevaade on ilmselt esimene märkimisväärne eestikeelne kirjeldus nõukogulikust spordiliikumisest. Antson annab lugejale pildi ka spordi sotsiaalsest olulisusest ja võrdleb nähtut Eesti Vabariigis koetuga. Teose puhul tuleb arvestada, et selle autorid olid oma isiklikelt vaadetelt pigem nõukogude-meelsed.

Nõukogude Eesti kehakultuuri- ja spordisüsteem tõsis uurimisteemana päevakorrale juba II maailmasõja järgsetel aastatel. Tõsi küll, esialgu seisnes teemale pühendatud kirjutiste eesmärk nõukoguliku kehakultuuri- ja spordipoliitika õigustamises ning selle eeliste rõhutamises, eelkõige võrdluses kodanliku Eesti Vabariigi spordisüsteemiga. Taolistest käsitlustest võib heade näidetena välja tuua 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses ilmunud „Kehakultuurlase käsiraamatud“ ja „Kehakultuurlase aastaraamatud“.¹¹ Nendes teostes avaldatud kehakultuuri ajalugu tutvustavad peatükid liigituvad selgelt propagandakirjanduse alla. Sama tuleb öelda ka pikaajase spordiametniku Eli Kaldma koostatud brošüüri „Kehakultuur ja sport NSV Liidus“¹² kohta. Veidi teaduslikumateks, kuid siiski selgelt ideoloogiliselt kallutatuteks võib pidada teeneka spordiajakirjaniku ja -ametniku Juhan Mandre poolt 1960. aastate alguses koostatud

⁹ Lühikese kokkuvõtte spordiajaloo uurimisest Nõukogude Eestis tegi 1978. aastal Valter Lenk. Vt. V. Lenk, „Spordiajaloo uurimisest Nõukogude Eestis“, *Eesti NSV Spordimuuseumi teadusliku konverentsi teesid. 26. ja 27. jaanuar 1978*, (Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, 1978), 6–8.

¹⁰ A. Antson, R. Sirge, *Tänapäeva Venemaa*, (Tartu: Noor-Eesti, 1930).

¹¹ Vt. „Kümme aastat nõukogude kehakultuuri avaral teel“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1950*, vastutav toimetaja G. Tiits, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950), 7–21.

¹² Eli Kaldma, *Kehakultuur ja sport NSV Liidus*, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956).

loengukonspekte, mis kuulusid enamuses tsüklisse „Spordiliikumise minevikust ja tänapäevast“. Nende käsikirjade eksemplarid on praegu kättesaadavad Eesti Spordimuuseumis.¹³

Nõukogude Eesti tingimustes ilmunud õppematerjali-kallakuga trükistest kõige informatiivsem ja olulisem on teeneka sporditegelase ja -pedagoogi, 10 aastat ka ENSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe ametis töötanud Juhan Ungeriga koostatud „NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu“. ¹⁴ Käsitlus ilmus eeskätt seetõttu, et kehalist kasvatust tudeerivatel üliõpilastel polnud nõukogude korra tingimustes võimalik piisavalt tutvuda vastava venekeelse kirjandusega. Fakt, et eestikeelne kirjandus antud teemal sisuliselt üldse puudus, oligi Ungeriga jaoks kogumiku koostamise peapõhjuseks. 1986. aastal välja antud pehme köitelisest raamatust leiab loomulikult omajagu nõukogude korra õigustavat ja propageerivat, kuid sellele vaatamata on meie spordi(aja)loolaste jaoks tegemist väga olulise kirjatööga. Lisaväärtuse annavad raamatu need osad, mis käsitlevad ka Eesti NSV kehakultuuri ja spordi ajalugu, sh perioodi pärast II maailmasõda.

Eesti NSV spordibürookraatia toimimisest pakub faktitihedat informatsiooni 1975. aastal välja antud „ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970“. ¹⁵ Teatmikus on andmed kehakultuuri- ja spordiorganisatsioonide ja asutuste moodustamisest, reorganiseerimisest, likvideerimisest, struktuurist ja funktsioonidest. Väljaanne on rõhutatult arhiivipõhine ning sellisena ka suhteliselt ainulaadne.

Nõukogude korra tingimustes ilmusid mitmed kehakultuuri- ja spordisüsteemi käsitlevad dissertatsioonid, mis tänasel päeval uurijate poolt aktiivset kasutust ei leia. Antud uurimustöö kontekstis tasub esile tõsta eelkõige kahte väitekirja.

Tartu Riikliku Ülikooli õppejõud, spordipedagoog ja -ajaloolane Arnold Vaiksaar kirjutas 1974. aastal väitekirja „Võistlusspordi struktuur Eesti NSV tingimustes“. ¹⁶ Dissertatsioon sisaldab

¹³ Vt. Juhan Mandre, „Kehakultuur ja sport kapitalistlikes maades ja Nõukogude Liidus“. ESM Fp 3231:36 KK 2307/F4-3/314; Juhan Mandre, „Töölisspordi okkaline rada ja kodanliku spordi mandumine“. ESM Fp 3231:39 KK 2310/F4-3/317; Juhan Mandre, „Nõukogude kehakultuuriliikumise suurejooneline triumf“. ESM Fp 3231:40 KK 2311/F4-3/318.

¹⁴ Juhan Unger, *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*, (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kehakultuuri- ja Spordikomitee, E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, 1986).

¹⁵ *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970*, koostaja M. Nõmm, (Tallinn: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv, 1975).

¹⁶ Arnold Vaiksaar, „Võistlusspordi struktuur Eesti NSV tingimustes“. ESM Fp 1114:2 KK 498/F4-1/503.

põhjalikku statistilist materjali, oluliseks allikmaterjaliks on Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee aastaaruanded. Samas peab Vaiksaar oluliseks ka kehakultuuri ja spordi ühiskondlike arenguperspektiivide mõningast lahtiseletamist. Autor näitab, kuidas Eesti NSV konkurentsivõime on kehakultuuri ja spordi tiptasandil NSV Liidus langenud, kusjuures samal ajal on kasvutempo säilitanud ainult kehakultuuriala töötajate arv. Seega saab Vaiksaare töö kaudu aimu tema kriitilisest vaatest Eesti NSV spordisüsteemi suhtes. Nõukogude perioodi kehakultuuri- ja spordipoliitika analüüsimisel tuleb Arnold Vaiksaart pidada tänaseni viljakaimaks autoriks.

Teine märkimist vääriv dissertatsioon pärineb 1975. aastast. Spordipedagoog Evald Mäepalu väitekirja kannab pealkirja „Üldhariduskooli õpilaste kehaline kasvatus nõukogude võimu aastail Eestis (1940–1970).“¹⁷ Muuhulgas peatub Mäepalu oma töös Eesti spordiajaloo kaasaegsel uurimiseisul. Dissertatsioon sisaldab olulist statistikat Eesti NSV üldhariduskoolide kehalise kasvatuses õppe kohta.

Väitekirja tasandil uuriti Eesti NSV sporti ka väliseestlaste poolt. Kanadas, Ameerika Ühendriikides ja hiljem Austraalias tegutsenud Eesti päritolu sporditeadlane ja -ajaloolane Reet-Ann Nurmberg (Howell) kaitses 1972. aastal Californias Berkeley ülikoolis ingliskeelse doktoritöö, mille teemaks sport ja kehaline kasvatus Eestis.¹⁸ Nurmbergi doktoritöö omab puudusi, mis tüüpilised suurele osale väliseesti uurijate poolt kirjutatud ajaloouurimustele. Kuigi Nurmbergil oli oma õpingute raames võimalus 1970. aastate alguses ka Eesti NSV-d külastada, ei ole ta oma doktoritöös siiski saanud kasutada siinseid arhiivimaterjale. Seetõttu põhineb dissertatsioon publitsistikal ning Eesti NSV spordiametnikega läbi viidud intervjuudel. Kuna doktoritöös on käsitletud väga pikka ajaperioodi, pole Nõukogude Eesti kehakultuuri- ja spordisüsteemi sügavamaks analüüsimiseks palju ruumi jätkunud. Siiski omab Nurmbergi töö Eesti spordiajaloo historiograafias oma unikaalsuse tõttu suurt tähendust.

Eesti NSV-s kirjutatud spordiajaloolisele uurimustööle tagasi vaadates võib sedastada, et nõukogude perioodi spordiajaloo uurimine ei olnud väga kõrges hinnas. Oluliselt rohkem tehti ära 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi esimeste kümnendite osas. Nii oli Eesti esimeseks

¹⁷ Evald Mäepalu, „Üldhariduskooli õpilaste kehaline kasvatus nõukogude võimu aastail Eestis (1940–1970)”. ESM Fp 1114:1 KK 497/F4-1/502.

¹⁸ Reet-Ann Nurmberg, *Sport and physical education in Estonia*, doktoritöö, (Berkeley: University of California Press, 1972).

spordiajaloo teemal kaitstud väitekirjaks¹⁹ meie spordiajaloo ühe suurkuju Aksel Tiigi uurimus „Võimlemine Eesti koolides XIX sajandi teisel poolel“.²⁰ Üllatavalt populaarseks osutus ka möödunud sajandi esimeste kümnendite spordi(aja)kirjanduse valgustamine.²¹ Selliste valikute põhjuseks võis ühelt poolt olla liialt väike ajaline distants nõukogude perioodiga, kuid teiselt poolt antud teemade suhteliselt suurem apoliitilisus.²²

Nõukogude Eesti kehakultuuri- ja spordisüsteemi uurimisele aitas kaasa Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamine. Uue spordisüsteemi ülesehitamisel vaadati põgusalt tagasi ka nõukogude kogemusele. Juba nimetatud Reet-Ann Nurmberg (Howell) koostas vahetult enne oma surma (1993) Eesti NSV-d käsitleva uurimuse spordist ja *glasnostist*, kuid see jäi avaldamata.²³ 1990. aastatel ei ilmunud küll väga suuremahulisi kirjatöid, ent siiski sõnastati mõned olulised seisukohad, millele tänasel päeval olulist täiendust lisandunud pole. Kindlasti väärib käesoleva töö temaatikat arvestades tähelepanu Tartu Ülikooli professor Atko-Meeme Viru, kes väga konkreetselt (olgu et mitte ammendavalt) avaldas kirjasõnas oma nägemuse nõukogude võimu poolt kujundatud totalitaarse spordi positiivsetest ja negatiivsetest aspektidest.²⁴

¹⁹ *Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised 7. Aksel Tiik. Artikleid ja uurimusi*, toimetanud Enn Mainla, Ille Palm, (Tartu: Eesti Spordimuuseum, 2007), 5.

²⁰ Aksel Tiik, *Võimlemine Eesti koolides XIX sajandi teisel poolel*, dissertatsioon pedagoogiliste teaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, juhendaja A. Elango, (Tartu: 1958). Uuesti avaldatud (lühendatult): Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi Toimetised 7, (Tartu: Eesti Spordimuuseum, 2007), 13–137.

²¹ Vt. Aime Pärnakivi, Eesti spordikirjanduse areng kuni 1940. a., väitekirj, (Tartu: 1957); Valdur Tamming, Ülevaade eesti spordiajakirjanduse arenguloost 1914–1940, väitekirj, (Tartu: 1970); U. Eslon, *Spordiprobleemid sajandivahetuse ajakirjanduses*, väitekirj, (Tartu: 1973).

²² Kindlasti kaitsesid spordiajaloolaseid väitekirju 1960.–1970. aastatel veel A. Jürisson ja E. Isop, 1978. aastal olid valmimisjärgus T. Pau, A. Männiste ja V. Lenki tööd, kuid väitekirjade teemad ja praegune asukoht pole käesoleva töö autorile teada. Valter Lenki avaldatud tööd osutavad tema huvile maailmasõdade vahelise Eesti Vabariigi üliõpilasspordi vastu. Vt. V. Lenk, „Spordiajaloo uurimisest Nõukogude Eestis“, *Eesti NSV Spordimuuseumi teadusliku konverentsi teesid. 26. ja 27. jaanuar 1978*, (Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, 1978), 7.

²³ Reet-Ann Howell, *Sport and glasnost: a case study of Estonia*, (avaldamata uurimustöö, 1993). Kirjatöele on viidanud James Riordan. Vt. Jim (James) Riordan, „Rewriting Soviet Sport History“, *Journal of Sport History*, Vol. 30, 1993, No. 3, 247.

²⁴ Atko Viru, „Nation and Sport“, *Acta Academiae Olympiquae Estoniae. Vol. 5*, (Tartu: Tartu Ülikool, 1997), 104; Atko Viru, „Remarks on Sport, Science and Mentality in Estonia 1945–1991“, *Acta Academiae Olympiquae Estoniae, Vol. 6*, (Tartu: Tartu Ülikool, 1998); A. Viru, Sport, teadus ja vaimsus 1945–1991, *Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid*, Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi Toimetised 3, koostanud ja toimetanud Arnold Vaiksaar, (Eesti Spordimuuseum ja Eesti Spordiajaloo Selts: Tartu, 1999), 74.

Pärast taasiseseisvumist 1991. aastal on Eesti spordiajaloo (sh Eesti NSV spordiajaloo) kogumise ja talletamisega tegelenud eelkõige kaks institutsiooni: Eesti Spordimuuseum ja Eesti Spordiajaloo Selts (asutatud 1989). Oma väljaande kaudu on panuse andnud ka Eesti Olümpiakomitee ja Eesti Olümpiaakadeemia.²⁵ Nõukogude perioodi uurimise ühe kõige märkimisväärsema tulemina toimus 1998. aasta novembris Eesti Spordiajaloo Seltsi II konverents, mille teemaks oli „Sport Eestis 1940–1991“. Konverentsi põhiettekande pidas Arnold Vaiksaar, sõna võtsid paljud Nõukogude Eesti kehakultuuri- ja spordielus olulist rolli täitnud isikud. Koostöös Eesti Spordimuuseumiga andis Eesti Spordiajaloo Selts konverentsi materjalide põhjal välja ka informatiivse brošüüri.²⁶ Spordiajaloo Seltsi oluliseks panuseks Nõukogude Eesti kehakultuuri ja spordi valgustamisel on ka Rein Järva, Juhan Maidlo ja Erlend Teemägi ühisel eestvõttel koostatud „Eesti spordi aastaraamatud“, mis käsitlevad aastaid 1940–1955.²⁷ Maidlo on mõlemas raamatus aastate kaupa lühidalt kokku võtnud Eesti NSV kehakultuuris ja spordielus toimunud olulisemad arengud ja sündmused. Paraku puudub informatiivsel tekstil viiteaparatuur.²⁸

Täpselt samad probleemid kaasnevad ka 2001. aastal trükivalgust näinud teosega „Kalev. Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001“.²⁹ Raamat on väga põhjalik ning annab hea ülevaate Eesti Spordiselts Kalevi ajaloo ühest olulisest perioodist. Tuleb kiita autorite poolt valitud perspektiivi, mis seob spordielus toimunud arengud üldisemate ühiskondlike protsessidega Eesti NSV-s (Eesti Vabariigis) ja Nõukogude Liidus. Ühe eesti spordiraamatu kohta omab Eugen Piisangu ja Juhan Maidlo töö igati esinduslikku kasutatud kirjanduse loetelu, samuti on teose koostamisel tuginetud Eesti Rahvusarhiivi, Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiseltsi Kalev arhiivides leiduvale.³⁰

²⁵ Vt. *Acta Academiae Olympicae Estoniae*, Vol. 1–15, (1993–2007).

²⁶ *Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid*, Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi Toimetised 3, koostanud ja toimetanud Arnold Vaiksaar, (Eesti Spordimuuseum ja Eesti Spordiajaloo Selts: Tartu, 1999).

²⁷ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, koostanud Rein Järva, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2006). *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, koostanud Rein Järva, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2008).

²⁸ Juhan Maidlo kirjutab aastaraamatutes, et on kroonika kokkupanemisel lisaks omaenda mälestustele kasutanud arhiivimaterjale, erinevates trükistes avaldatud fakte ja vihjeid, samuti spordiajakirjanike, -ajaloolaste ja –tegelaste meenutusi ning tähelepanekuid ja täpsustusi.

²⁹ *Kalev. Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001*, koostanud Eugen Piisang, Juhan Maidlo, (Tallinn: Ilo, 2001).

³⁰ Autorid kirjutavad raamatu järelsõnas: *Atko Viru* (raamatu retsensent), *pidades silmas faktoloogilist põhjalikkust, avaldas arvamust, et „raamat võiks olla Eesti spordiajaloo üheks arhiiviks. Seda väärtust kahandab oluliselt (kohati võibolla kogunisti minetab liiga üldine viitamine algmaterjalidele)“.*

Kuigi teos käsitleb „ainult“ Spordiselts „Kalevi“ ajalugu, julgeb siinkirjutaja öelda, et tegemist on ajaloovaldkonna aspektist ühe kõige parema ja kvaliteetsema eesti spordiraamatuga üldse. Spordiselts „Kalevi“ puhul tasuvad märkimist ka seltsi ajaloopäevad, kus spordiloolased on esinenud seltsi ajalugu puudutavate ettekannetega.³¹

Omaaegsete (iseäranis Eesti NSV) sportlaste ja sporditegelaste mälestuste kogumisel on tähtsat rolli täitnud just Eesti Spordimuuseum. Viimase kümmekonna aasta jooksul on lindistatud ja litereeritud silmapaistvamate olümpialaste ja ametnike meenutusi.³² Spordimuuseumi teaduskonverentsidel esitatud ettekannetest mitmed on puudutanud ka kehakultuuri- ja spordielu Eesti NSV-s. Alates 2012. aastast ilmuv muuseumi väljaanne „Sport&Muuseum“ on võimaldanud hakata uurimistulemusi oluliselt teaduslikumas vormis publitseerima.³³

Viimastel aastatel võib märgata Nõukogude Eesti spordiajaloo kui uurimisteema jõudmist akadeemilisemate uurijate huviorbiiti. Jalgpalliajakirjanik ja -loolane Indrek Schwede on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis läbinud doktorandiõpingud ning koostab väitekirja, mille teemaks on jalgpalli hääbumine Eesti NSV-s. Carol Marmor kaitses 2010. aastal Münchenis saksakeelse magistratöö Moskva olümpiamängude purjeregatist kui hilis-sotsialismi integratsiooniprojektist.³⁴ Riivamisi peatub Nõukogude Liidu kehakultuuri- ja spordipoliitikal oma

Kahtlemata on Atko Virul õigus.

Lähenevale juubelile orienteerudes valisid koostajad saja-aastaseks saava Kalevi eluloo kirjapanekuks populaarteadusliku-publitsistliku, endi arvates kõigi jaoks arusaadava väljendusvormi. Lugeja hinnata jääb, kas talitasime õieti. Puhpteadusliku suunithusega Eesti spordi ajalugu alles planeeritakse paberile panna. Loodame, et koolegid suudavad välistada need puudused, mis esinevad siin kirjutanutel.

Vt. *Kalev. Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001*, 401–404.

³¹ Nõukogude perioodil ilmusid spordiseltsi „Jõud“ ja spordiühingu „Dünamo“ Eesti osakonna ajalugu käsitlevad koguteosed. Paremaks võib neist pidada Gunnar Pressi poolt koostatud „Dünamo“ ajalugu – raamat ilmus 1990. aastal ning on seetõttu üsnagi tsensuurivaba. 2001. aastal ilmunud „Kalevi“ ajalooa võrreldes on teos siiski tagasihoidlikuma mahuga. Vt. „*Jõud*“. 1946–1976, koostanud Henn Saarmann, (Tallinn: „Eesti Raamat“, 1976); „*Jõud*“ algusloost tänaseni, koostanud Juhan Mandre, (Tallinn: Eesti Raamat, 1986); *Eesti „Dünamo“ viis aastakümnet*, koostanud Gunnar Press, (Tallinn: Valgus, 1990).

³² Nt. Uno Palu. „Meenutused“, lindistanud ja litereerinud Ille Palm, Tallinn-Tartu 2007/2008. ESM Fp 3064:4 KK 2166/F4-3/173; Raymond Hallik, „Meenutused“, lindistanud ja litereerinud Ille Palm, Tallinn/Tartu, 2006/2007. ESM Fp 2772:6 KK 1993/F4-2/999.

³³ Anu Sillastu, „Ajakiri Kehakultuur sõjakeerises“, *Sport&Muuseum*, nr. 5 (2015), 45–50; Daimar Lell, „Nõukogude ajakirjandus kui bolševistlik tõesõna ehk paralleelmaailm ajakirja Kehakultuur veergudel“, *Sport&Muuseum*, nr. 5 (2015), 51–60; Kaarel Antons, „Fantommusketär: vehkleja Jaan Veanes Eesti spordiloos“, *Sport&Muuseum*, nr. 5 (2015), 61–75.

³⁴ Carol Marmor, „*Tallinn – unsere Heimstadt*“. *Die olympische Segelregatta 1980 als ein integratives Projekt des Spätsozialismus in der ESSR*, magistratöö, (München: 2010).

magistritöös Andreas Kraas.³⁵ Esmase ülevaate Eesti NSV-s eksisteerinud spordisüsteemist pakub siinkirjutaja Helsingi olümpiamängudele keskenduv bakalaureusetöö.³⁶

Kindlasti ei saa Nõukogude Eesti spordiajaloo uurimisseisu kokku võttes mööda vaadata ka inimestele keskenduvatest kirjutistest. Nõukogude korrale au ja kuulsust toonud eestlastest spordisangaritest rääkivad elulooraamatud hakkasid ilmuma 1950.–1960. aastatel. Pigem jäävad antud teosed emotsionaalseks ning tuginevad põhiosas mälestustele, kuid ajastukirjeldustena täidavad need Eesti NSV spordiajaloolises kirjanduses kindlat rolli. Siiski tõuseb üksikisikutele ja üksikutele spordisündmustele pühendatud kirjatööde osas esile ka selliseid, mis rohkem vastavad teaduslike uurimuste kriteeriumidele. Nii on muude materjalide kõrval arhiiviainesele toetuvaid mahukaid teoseid avaldatud maletaja Paul Keresest.³⁷ Tõsisema käsitlusega paistab veel silma Eesti Olümpiakomitee poolt välja antav sari „Olümpiavõitjad“, mille olulisimaks autoriks on spordiloolane Tiit Lääne.³⁸

Välisriikides on ajalooteaduslikke spordiuuringuid tänaseks läbi viidud juba arvestataval hulgal.³⁹ Erinevalt Eesti uurijatest tegelesid Lääne-Euroopa ja Ameerika Ühendriikide ajaloolased Nõukogude Liidu kehakultuuri- ja spordisüsteemi uurimisega juba hiigelriigi eksisteerimise ajal. Paraku ei valgusta välismaised uurimused nõukogulikku kehakultuuri- ja spordielu liiduvabariigi tasandil. Üldisemast üleliidulisest vaatepunktist lähtudes tuleb neile kindlasti tähelepanu pöörata. Esimese märkimisväärse Nõukogude Liidu spordiliikumist käsitleva teadusliku uurimuse autoriks

³⁵ Andreas Kraas, *Sport ja poliitika: boikottide mõju olümpiamängudele*, magistritöö, juhendaja Kaarel Piirimäe, (Tartu: Tartu Ülikool, 2014).

³⁶ Johannes Vedru, *Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel*, bakalaureusetöö, juhendaja prof. Tõnu Tannberg, (Tartu: Tartu Ülikool, 2014).

³⁷ Vt. Valter Heuer, *Meie Keres*, toimetanud Andres Adamson, (Tallinn: Argo, 2011); Paul Keres. *Mälestusi, materjale, kirju*, koostanud Paavo Kivine, (Tallinn: Olympia, 2015).

³⁸ Tiit Lääne puhul väärrib märkimist ka tema ja Tiit Kuninga panus Helsingi suveolümpiamängude poliitilise tausta valgustamisel Nõukogude Liidu ja Eesti NSV perspektiividest. Tiit Kuninga ja Tiit Lääne sulest ilmunud raamat „*Olümpiamängude ajalugu*“ III, *suvemängud 1948–1964* sisaldab peatükki „Nõukogude Liidu olümpiadebüüt“. Toetutud on kaasaegsele perioodikale, arhiividokumentidele ja Nõukogude Liidu Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe Nikolai Romanovi 1987. aastal ilmunud memuaaridele «Трудные дороги к Олимпу».

³⁹ Vt. historiograafiat nt. *Handbook of Sports Studies*, koostanud Jay Coakley, Eric Dunning, (SAGE Publications Ltd, 2000); Allen Guttman, „Sport, Politics and the Engaged Historian“, *Journal of Contemporary History*, Vol 38(3), 2008, 363–375; Dominic Malcolm, *The SAGE Dictionary of Sports Studies*, (SAGE Publications Ltd, 2008).

oli 1963. aastal Henry Morton.⁴⁰ Muuhulgas käsitles autor ka nõukoguliku kehakultuuriliikumise poliitilisi motiive. Oluline positiivne areng toimus uurimisseisus eeskätt 1970. aastatel.

Totalitaarsetest ja kitsamalt Nõukogude Liidu kommunistlikust spordiliikumisest kirjutanud autoritest olulisimaks võib pidada inglase James Riordani, kelle 1977. aastal ilmunud teost „Sport in Soviet Society“ (Sport nõukogude ühiskonnas) on hiljem korduvalt uuesti välja antud.⁴¹ Riordani raamat on tänaseni kõige mõjukam ja olulisem Nõukogude Liidu spordisüsteemist avaldatud akadeemiline uurimus. Ka pärast aastatuhande vahetumist märgitakse jätkuvalt Riordani suutlikkust tõusta kõrgemale Külma sõja aegsest retoorikast ja vaadelda nii positiivseid kui negatiivseid külgi nõukogude spordisüsteemis.⁴² Olgugi et Riordani on süüdistatud erosaalsetes kommunistlikes vaadetes, tuleb siiski tunnustada, et tema võimalus viibida oma teose kokkupanemisel ka isiklikult Nõukogude Liidus, on valuuta, mida paljudel hilisematel uurijatel sellises mahus ette näidata pole.⁴³ Riordan on järgnevatel aastakümnetel välja andnud veel mitu totalitaarse spordi olemust käsitlevat raamatut.⁴⁴

Nõukogude Liidu kehakultuuri- ja spordisüsteemi erinevaid (eelkõige sotsiaalseid) tahke on lisaks Riordanile ülevaatlikult vaadelnud ka teenekad spordiajaloolased Norman Shneidman⁴⁵ ja Robert Edelman.⁴⁶ Shneidmani 1979. aastal ilmunud raamat „The Soviet Road to Olympus“ on oma ülesehituselt võrreldav Riordani tööga, kuid selle maht ning viiteaparatuur jäävad tagasihoidlikumaks. Kehakultuuri- ja spordiliikumise ajaloost ülevaate saamiseks tasub kindlasti eelistada Riordani. Samas kirjeldab Shneidman väga põhjalikult Nõukogude Liidus eksisteerinud

⁴⁰ Henry Morton, *Soviet sport, mirror of Soviet society*, (New York: Collier Books, 1963).

⁴¹ James Riordan, *Sport in Soviet Society*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977/2010).

⁴² Allen Guttman, „Sport, Politics and the Engaged Historian“, *Journal of Contemporary History*, Vol 38(3), 363–375, siin 366.

⁴³ James Riordan viibis pikemalt Nõukogude Liidus aastatel 1961–1965 ja 1970–1971. Nagu teenekas spordiurija oma peateoses kirjutab, külastas ta nendel perioodidel korduvalt ka Balti liiduvabariike, sh Eesti NSV-d ja Tallinna, kus külastas nii spordivõistlusi kui ka spordiinternaatkooli. Teistest tähtsamatest uurijatest elas Nõukogude Liidus aastaid Norman Shneidman. Riiki külastas korduvalt ka Robert Edelman.

⁴⁴ *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, koostanud James Riordan, Arnd Krüger, (London: E & FN Spon, 1999); *Sport and international politics: the impact of fascism and communism on sport*, koostanud Pierre Arnaud, James Riordan, (Abingdon: Taylor & Francis; New York: Routledge, 2006).

⁴⁵ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, (London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1979).

⁴⁶ Robert Edelman, *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*, (New York, Oxford: Oxford University Press, 1993).

„tipp sportlaste tootmismeetodeid“ ning treenerite kujunemisprotsessi, mis näiteks kaasaegsele lääne spordibürokratiale ilmselt olulisemgi oli.

Robert Edelman suunab oma tähelepanu eeskätt nõukogude kehakultuuri ja spordi sotsiaalsetele aspektidele, kuid seetõttu jääb valdkonna bürookraatlik-poliitiline süsteem autori fookusest pigem välja. Edelman näitab, mil määral kuulus sport vaatamänguna nõukogude inimese igapäevaellu. Ta eristub Riordanist ja Shneidmanist, kes valivad kommunistliku süsteemi kirjeldamisel pigem perspektiivi vaadelda Nõukogude Liitu väljastpoolt või kuskilt kõrgemalt. Edelmani raamat esindab lähenemist, kirjeldada objekti selle enese sisemiste perspektiivide kaudu.

Nii Riordani, Shneidmani kui ka Edelmani kirjutised kuuluvad tänaseni valdkonna teaduskirjanduse kullafondi, millele kaasaegsed uurijad jätkuvalt väga palju viitavad. Raamatute olulisust tõestab ka see, et eriala-ajakirjades on nende kohta ilmunud ridamisi arvustusi.

Uuema põlvkonna uurijatest on Nõukogude Liidu kehakultuuri- ja spordipoliitika erinevaid aspekte käsitlenud näiteks Barbara Keys⁴⁷, Susan Grant⁴⁸, Jenifer Parks⁴⁹ ja Toby Rider.⁵⁰ Spordi ja kunsti kultuurilist vahekorda Nõukogude Liidus analüüsib Mike O'Mahony.⁵¹ Mitmeid temaatilisi artikleid on avaldatud ingliskeelsetes teadusajakirjades „The International Journal of the History of Sport“, „Journal of Sport History“, „Journal of Contemporary History“ ja „Sport in History“. Lääne-Euroopa spordiurijate tähelepanu on üha enam pälvinud kogu sotsialistlik Ida-Euroopa, mitte ainult Nõukogude Liit või Saksa Demokraatlik Vabariik. Sellist tendentsi peegeldab hästi näiteks Nikolaus Katzeri, Sandra Budy, Alexandra Köhringi ja Manfred Zelleri poolt 2010. aastal koostatud kogumik „Euphoria and Exhaustion. Modern Sport in Soviet Culture

⁴⁷ Barbara Jean Keys, *Globalizing Sport: National Rivalry and International Community in the 1930s*, (Cambridge: Harvard University Press, 2006).

⁴⁸ Susan Grant, *Sport and Physical Culture in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s*, (New York, London: Routledge, 2012).

⁴⁹ Jenifer Parks, “Sports, bureaucracy, and the Soviet Union’s entrance into the Olympic Games”, *East plays West: Sport and the Cold War*, koostanud Stephen Wagg, David L. Andrews, (London, New York: Routledge, 2007); Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952–1980*, doktoritöö, juhendaja Donald J. Raleigh, (Chapel Hill: University of North Carolina at Chapel Hill, 2009).

⁵⁰ Toby Charles Rider, *The Olympic Games and the Secret Cold War: The U.S. Government and the Propaganda Campaign Against Communist Sport, 1950–1960*, doktoritöö, juhendaja Dr. Robert K. Barnley, (London, Ontario, Canada: The University of Western Ontario, 2011).

⁵¹ Mike O'Mahony, *Sport in the USSR: Physical Culture – Visual Culture*, (London: Picturing History, Reaktion Books, 2006).

and Society“.⁵² Eesti lähinaabrite nõukogude aegsest spordisüsteemist on arvestatavaid teaduslikke käsitlusi napilt. Reet Nurmberg toob oma doktoritöös välja Läänes tegutsenud lätlase E. Karsone-Berzinsi töö⁵³, millega siinkirjutaja kahjuks tutvuda saanud pole. Oluline on veel Alfred Erich Senni panus.⁵⁴

Nõukogude Liidu spordiajaloost rääkides ei tohi kõrvale jätta kaasaegsete vene uurijate panust, mis on kokkuvõttes siiski tagasihoidlik. Ainus märkimisväärsem ajalookirjanduslik käsitlus pärineb Mihhail Prozumenštšikovilt ning avaldati üle kümne aasta tagasi.⁵⁵ Sellele teosele viitavad oma töödes üsna laialdaselt ka tänased lääne autorid. Ulatuslikku kasutust on leidnud veel pikaajalise Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe Nikolai Romanovi perestroika ajal ilmunud memuaarid.⁵⁶ Õnneks on Venemaal viimastel aastatel publitseeritud mõned olulise kaaluga dokumendid. Põhiliselt käsitlevad need olümpiamängudega seonduvat.⁵⁷

Nõukogude Liidus ilmus üsna mitmeid riigi kehakultuuri ja spordi ajalugu valgustavaid raamatuid.⁵⁸ Hilisemad lääne uurijad on kasutanud eeskätt nende raamatute faktoloogilist teavet, sest ideoloogiliselt on need käsitlused selgelt valitsenud korda soosivad. Uurijatele on heaks abiks näiteks kehakultuuri ja spordi juhtimist ning riiklikku suunamist puudutavad dokumendikogumikud.⁵⁹

⁵² *Euphoria and Exhaustion. Modern Sport in Soviet Culture and Society*, koostanud Nikolaus Katzer, Sandra Budy, Alexandra Köhring, Manfred Zeller, (Frankfurt: Campus Verlag GmbH, 2010).

⁵³ E. Karsone-Berzins, *Physical Education in Soviet Latvia*, ettekanne peetud Esimesel Balti Uuringute Konverentsil (Conference on Baltic Studies), Marylandis, 1968.

Vt. algset viidet Reet-Ann Nurmberg, *Sport and physical education in Estonia*, doktoritöö, (Berkeley: University of California Press, 1972), 4–5.

⁵⁴ Alfred Senn, „The Sovietization of Lithuanian Sports 1940–1941“, *Journal of Baltic Studies*, Volume XXIII, Nr 1, 1992, 73–80.

⁵⁵ Михаил Прокуменщиков, *Большой спорт и большая политика*, (Москва: РОССПЕН, 2004).

⁵⁶ Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, (Москва: «Физкультура и спорт», 1987).

⁵⁷ *Пять колец под кремлёвскими звёздами: Документальная хроника Олимпиады-80 в Москве*, koostanud Т. Ю. Конова, М. Ю. Прокуменщиков, (Москва: МФД, 2011); «Белые Игры под грифом "секретно" (СССР и зимние Олимпийские игры. 1956–1988 гг.)», koostanud И.В. Казарина, М.Ю. Прокуменщиков, Москва: МФД, 2013; Марина Астахова, Людмила Кошелева, «Дебют СССР на XV Олимпийских играх: кто принимал решение об участии», *Родина*, 1-2014, 67–75.

⁵⁸ Tartu Ülikooli Raamatukogus on kättesaadavad nt. *Организация физической культуры в СССР*, под общей редакцией И. И. Никифорова, В. С. Польшанского, (Москва: "Физкультура и спорт", 1961); К. А. Куликович, *Организация физической культуры и спорта*, (Минск: "Беларусь", 1967); В. В. Столбов, *История и организация физической культуры и спорта*, (Москва: "Просвещение", 1982).

⁵⁹ Основные постановления, приказы и инструкции по вопросам советской физической культуры и спорта 1917–1957 гг., составитель И. Г. Чудинов, (Москва: "Физкультура и спорт", 1959).

1. KEHAKULTUURI- JA SPORDISÜSTEEM

1.1 Üldine organisatoorne ülesehitus

Sarnaselt muudele eluvaldkondadele juhtisid Nõukogude Liidus kehakultuuri ja sporti kõrgemal riiklikul tasandil nii Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei⁶⁰ kui ka NSV Liidu riiklikud organid.

Kommunistlik Partei keskse poliitilise võimuna tegeles teiste ülesannete seas ka spordielu suunamisega Nõukogude Liidus, samuti kehakultuuri ja spordi ideoloogiliste ning poliitiliste aspektidega. Parteitasandil oli kehakultuuri ja spordi eest vastutavaks üksuseks Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee (NLKP KK) propaganda- ja agitatsiooniosakonna alluvuses tegutsenud kehakultuuri ja spordi sektor.⁶¹ Liiduvabariikide tasandil kopeeriti üleliidulist parteistruktuuri, kohalikel parteikomiteedel olid samuti vastava valdkonna eest vastutavad sektorid, osakonnad või funktsionäärid.

Eesti NSV-s vastutas kehakultuuri- ja spordi eest Eestimaa Kommunistliku Partei⁶² Keskkomitee (EKP KK) propaganda ja agitatsiooni osakond. Tuleb rõhutada, et EKP Keskkomitees polnud kehakultuuri ja spordi tarvis kunagi eraldi osakonda. Propaganda ja agitatsiooni osakonnas kuulus valdkond 1948. aastast massilise agitatsioonitöö ja kultuurhariduse sektorisse⁶³, mis 1950. aastal lahutati kaheks eraldi sektoriks: massilise agitatsioonitöö sektoriks ning kultuurharidus- ja kehakultuuritöö sektoriks.⁶⁴ 1954. aasta NLKP KK sekretariaadi otsusele tuginedes kaotati sama aasta septembris EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna sektorid ära.⁶⁵ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaadi koosseisu uurinud ajaloolane Olev Liivik arvab, et pärast seda eraldiseisvat kehakultuuri ja spordi sektorit EKP Keskkomitees ei eksisteerinud. See

⁶⁰ Kuni 1925. aastani Venemaa Kommunistlik (bolševike) Partei. Kuni 1952. aastani Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei.

⁶¹ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 29–31.

⁶² Kuni 1952. aastani Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei.

⁶³ Argo Kuusik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Külli Niidasoo, Valdur Ohmann, Jüri Saar, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, kosstanud ja toimetanud Enn Tarvel, (Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002), 256.

⁶⁴ Olev Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006), 48.

⁶⁵ Argo Kuusik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Külli Niidasoo, Valdur Ohmann, Jüri Saar, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, 120–121.

ei tähenda, et spordiga parteiliselt ei tegeletud, sest vastava ülesande võis saada mõni instruktor.⁶⁶ Kehakultuuri ja spordi sektor taastati EKP struktuuris siiski alles Nikita Hruštšovi võimuperioodi viimastel kuudel, kui EKP KK ideoloogiaosakonnast eraldati teaduse ja kultuuri osakond.⁶⁷

NSV Liidu Ülemnõukogu tegeles kehakultuuri ja spordi seadusandlust puudutavate küsimustega. Neid küsimusi arutati tervise-, sotsiaalhoolekande- ja kehakultuurikomisjonides.⁶⁸ Sama mudeli järgi otsustasid kehakultuuri ja spordiga seotud seadusandlike küsimuste üle ka kohalikud rahvasaadikute esindused liiduvabariikides (näiteks Eesti NSV Ülemnõukogu).

Kehakultuur ja sport olid Nõukogude Liidus seotud mitme ministeeriumi tegevusega. NSV Liidu Haridusministeerium koordineeris kehakultuuri- ja spordipoliitika seda osa, mis oli seotud üldharidus-, kutse- ja kõrgkoolidega. Ministeeriumi struktuuri kuulus eraldi osakond, mis tegeles õpilaste füüsilise ettevalmistusega.⁶⁹ NSV Liidu Kultuuriministeerium aitas kaasa kehakultuuri ja spordi propageerimisele ning nõukoguliku spordi „eksportimisele“ liiduvabariikidesse ja välisriikidesse. Samuti abistati kehakultuurilasi ja sportlasi vajaliku infrastruktuuri ja inventariga.⁷⁰ Tähtsas rollis oli kehakultuuri- ja spordielu suunamisel ka NSV Liidu Tervishoiuministeerium. Kehakultuur ja sport olid profülaktikavahenditeks, kuid samuti oli vajalik sportlaste endi pidev arstlik kontrollimine, mis toimus just koostöös Tervishoiuministeeriumiga.⁷¹ Ka Eesti NSV-s olid nii haridus-, kultuuri- kui ka tervishoiuministeerium kehakultuuri- ja spordivaldkonnaga seotud. Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee arhiivimaterjalist leiame nende institutsioonidega seotud dokumente.⁷²

⁶⁶ Kirjavahetus Olev Liivikuga aprillis 2014. Kirjavahetus asub töö autori valduses.

⁶⁷ Aastatel 1964–1969 kuulusidki kehakultuur ja sport Keskkomitees teaduse ja kultuuri osakonna alla tervishoiu, sotsiaalkindlustuse ja kehakultuuri (spordi) sektorisse, alates 1969. aastast viidi sektor aga teaduste ja õppeasutuste osakonna alluvusse.

Argo Kuusik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Külli Niidasoo, Valdur Ohmann, Jüri Saar, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, 124, 257.

⁶⁸ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 29–31.

⁶⁹ В. В. Столбов, *История и организация физической культуры и спорта*, 209.

⁷⁰ Samas, 213.

⁷¹ Samas.

⁷² Lisaks täitis Eesti NSV spordisüsteemis oma rolli veel Eesti NSV Põllumajanduse Ministeerium, sest 1951. aastal moodustatud vabatahtlik spordiühing „Kolhoosnik“ allus just sellele riiklikule institutsioonile. Vt. „Jõud“ algusloost tänaseni, 6.

1.1.1 Kehakultuuri- ja Spordikomiteed

Tähtsaimaks üleliiduliseks riiklikuks spordipoliitikat teostavaks institutsiooniks oli NSV Liidu Ministrite Nõukogu⁷³ juures asunud Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee.⁷⁴ Läbi oma allstruktuuride (sh liiduvabariikide komiteede) teostas Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee (ÜKSK) kehakultuuri ja spordi praktilist organiseerimist, ülevaatus- ja koordineerimist Nõukogude Liidus. Tegu oli väga suure organisatsiooniga, mille all töötasid paljude erinevate valdkondade spetsialistid.⁷⁵ ÜKSK osakonnad planeerisid, juhtisid ja teostasid järelevalvet valdkonna spetsialistide koolitamise, spordirajatiste ehitamise, rahvusvaheliste spordisidemete, propaganda, spordiuurimuste, organisatsioonilise töö, majandusliku korralduse ja finantsressursside kasutamise üle. ÜKSK osakonnad tegid tihedat koostööd vastavate spordisektsioonidega (spordialaliitudega), olles nende tegevuse sisulisteks juhendajateks.⁷⁶

Eesti NSV-s juhtis ja kontrollis kehakultuuri- ja sporditööd Eesti NSV Ministrite Nõukogu⁷⁷ juures asunud Kehakultuuri- ja Spordikomitee (ENSV KSK või ka vabariiklik kehakultuuri- ja spordikomitee).⁷⁸ Selle organi esimese põhimäärusega⁷⁹ seati institutsioon tugevasse sõltuvusse Üleliidulisest Kehakultuuri- ja Spordikomiteest, sest näiteks kohaliku komitee koosseisu ametisse kinnitamiseks oli Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogul vaja ÜKSK luba.⁸⁰

ENSV KSK struktuuri kuulus lisaks juhtivale koosseisule 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastatel 5–6 osakonda.⁸¹ Tippspordi seisukohast oli kõige tähtsam õppe-spordi osakond, mis veidi

⁷³ Kandis kuni 1946. aastani NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu nime.

⁷⁴ Aastatel 1959–1968 täitis Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee funktsioone NSV Liidu Spordiühingute ja-organisatsioonide Liit. 1968. aastal taastati komitee Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee nime all. 1930. aastani oli institutsioon kandnud Ülevenemaalise Kesk-Täitevkomitee juures asunud Kõrgema Kehakultuuri Nõukogu nime ning aastatel 1930–1936 NSV Liidu Kesk-Täitevkomitee juures asunud Üleliidulise Kehakultuurinõukogu nime.

⁷⁵ 1953. aastal kuulus Üleliidulise Kehakultuuri ja Spordi Valitsuse koosseisu 327 ametikohta. Kirjavahetus Üleliidulise Peavalitsusega kehakultuuri- ja spordialastes küsimustes. 10.01.1952–12.12.1953. ERA.R-30.3.259, 1 38–48.

⁷⁶ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 29–31.

⁷⁷ Kuni 1946. aastani Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu.

⁷⁸ Aastatel 1953–1954 täitis ENSV Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee ülesandeid ENSV Tervishoiu Ministerium, aastatel 1959–1968 Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liit.

⁷⁹ Vaadeldava perioodi kontekstis olulised ning Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee tegevuse aluseks põhimäärused kinnitati 24. detsembril 1940 ja 10. augustil 1955.

⁸⁰ *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970*, 12.

⁸¹ Vähem (4) oli osakondi 1953.–1954. aastal, mil töötati Eesti NSV Tervishoiu Ministeriumi alluvuses. *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970*, 18–22.

varieeruvate nimetuste all eksisteeris vabariiklikus komitees läbi kogu vaadeldava perioodi. Lisaks tegutsesid ENSV KSK juures mitmed komisjonid ja sektsioonid.⁸²

Madalama astme kehakultuuri- ja spordikomiteed eksisteerisid kohalike Töörahasaadikute Nõukogude juures. Kuni 1950. aasta septembrini olid kehakultuuri- ja spordikomiteed maakondlikud. 26. septembril 1950 viidi Eesti NSV-s läbi rajoniseerimine ning see tähendas kehakultuuri- ja spordikomiteede loomist 39 maarajooni ja viiesse vabariikliku alluvusega linna.⁸³

1952.–1953. aastal, mil Eesti NSV territoorium oli jagatud kolmeks oblastiks, tegutsesid oblastite partei- ja täitevkomiteede juures (Tallinnas, Tartus ja Pärnus) ka kehakultuuri- ja spordikomiteed.⁸⁴ Nende reaalse tööerakendumise ja tõhususe kohta on andmeid vähe. ENSV KSK arhiivis on oblastikomiteedega seotud materjalist säilinud põhiliselt nende likvideerimist puudutav.⁸⁵ Spordiloolased on oblastikomiteesid pidanud ebapraktilisteks.

1.1.2 Spordialasektsioonid

Spetsiifilisemat tööd koordineerisid spordialade kaupa vastavad spordialasektsioonid.⁸⁶ Need institutsioonid olid moodustatud maailmasõdadevahelises Eesti Vabariigis tegutsenud alaliitude baasil. Esimesed spordialasektsioonid loodi juba 1941. aasta alguses.⁸⁷ Pärast Teist maailmasõda alustati vabariiklike spordisektsioonide loomist Eesti NSV-s uuesti 1946. aasta alguses, kusjuures lähtuti Nõukogude Liidus vabariiklike spordisektsioonide loomisel kehtivatest reeglitest.⁸⁸

⁸² Näiteks 1948. aastal moodustatud kõrgemate õppeasutuste metoodiline komisjon, 1951. aastal moodustatud Vabariiklik agitatsiooni-propaganda sektsioon, 1952. aastal kinnitatud Vabariiklik VTK kompleksi kontrollkomisjon, samal aastal moodustatud Teaduslik-metoodiline Nõukogu, 1956. aastal loodud üldhariduslike koolide metoodiline komisjon jne.

⁸³ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 8.

⁸⁴ Samas, 12.

⁸⁵ Pärnu oblasti TSN Täitevkomitee j.a. KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 16.10.1952–22.04.1953. ERA.R-30.3.188; Pärnu ja Tartu oblasti TSN Täitevkomiteede juures asuvate KSK-de likvideerimise aktid koos lisadega. 1.06.1953–8.06.1953. ERA.R-30.3.298.

⁸⁶ Üks sektsioon võis koordineerida ka mitut spordiala. Näiteks Eesti NSV Veespordi Föderatsioon (veespordisektsioon) tegeles nii ujumise, vettehüpete kui ka veepalli juhtimisega.

⁸⁷ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 10.

⁸⁸ Samas, 19.

Spordialasektsioonide tegevus reglementeeriti selgemalt 1955. aasta 9. aprillil, kui kinnitati ENSV KSK spordierialasektsioonide põhimäärus.⁸⁹

1950. aastate teisel poolel spordialasektsioonide roll ja võimalused Eesti NSV-s kasvasid. 1955. aastal täienes Eesti NSV kehakultuuri- ja spordiinstituutide süsteem väga oluliselt – ENSV KSK 7. veebruari käskkirjaga moodustati Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu. Loodud organi ülesandeks oli *kaasa aidata Eesti NSV elanikkonna hulgas tehtava kehakultuuri- ja sporditöö, kui kommunistliku kasvatus ühe tähtsama vahendi, korraldamisele ühiskondliku aktiivi laialdase kaasatõmbamise ja töö koordineerimise abil.*⁹⁰

Spordisektsioonide Nõukogu liikmeteks arvati kõigi spordialasektsioonide esimehed.⁹¹ Organisatsiooni juhiks (esimeheks) oli kogu vaadeldava perioodi jooksul Jüri Rebane.⁹² Spordisektsioonide esindajad olid omavahel ametlikku koostööd teinud juba 1940. aastate lõpust alates,⁹³ kuid nüüd omandas see kindlama vormi. Arnold Vaiksaar, ilmselt viljakaim Nõukogude Eesti spordiajaloo uurija, on Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu loomist pidanud spordi juhtimise mõningaseks demokratiseerimiseks.⁹⁴

Vaadeldavast perioodist on Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid suures osas säilinud⁹⁵ ning seetõttu saab nende põhjal teha institutsiooni kohta mõningaid tähelepanekuid. Võrreldes ENSV KSK koosolekutega keskenduti Spordisektsioonide Nõukogus rohkem spordile

⁸⁹ ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, 23.

⁹⁰ ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid koos lisadega. 19.07.1955–27.02.1958. ERA.R-30.3.365, 1 1.

⁹¹ Eesti spordi aastaraamat 1950–1955, 16; ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid koos lisadega. 19.07.1955–27.02.1958. ERA.R-30.3.365, 1 1–3.

⁹² Jüri Rebane (1915–2006) oli spordiorganisaatorina tegutsenud juba maailmasõdadevahelises Eesti Vabariigis. 1946–1975 oli ta Eesti NSV Tenniseföderatsiooni (tennisega tegeleva spordialasektsiooni) presiidiumi esimees. Spordisektsioonide Nõukogu esimehena kuulus Rebane ka NSV Liidu Olümpiakomiteesse.

Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk, keeleteimetajad Anu Hulg, Anneliis Lember, teostaja Signe Sula, (Tallinn: Spordikoolituse ja –Teabe Sihtasutus, Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, 2011), 748.

⁹³ ENSV KSK arhiivis on säilinud toimik spordialasektsioonide esindajate nõupidamiste materjalidega aastatest 1949–1952. Vt. Vabariiklike spordisektsioonide esindajate nõupidamiste protokollid. 7.01.1949–13.08.1952. ERA.R-30.4.127.

⁹⁴ Arnold Vaiksaar, „Eesti NSV I treenerite meetodiline konverents 14.–20. veebr. 1954“. ESM Fp 1521:27 KK 885/F4-1/867, 1 2.

⁹⁵ ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819; ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid koos lisadega. 19.07.1955–27.02.1958. ERA.R-30.3.365.

ja sportlastele. Poliitilisi küsimusi võeti Spordisektsioonide Nõukogus kõneks harvemini, koosolekud paistavad protokollide põhjal sisukamad. Lisaks vastu võetud otsustele esitas Spordisektsioonide Nõukogu oma koosolekutel vabariiklikule kehakultuuri- ja spordikomiteele mitmeid ettepanekuid, mida viimane üldiselt ka arvestas. Tundub, et institutsioonidena suutsid Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee ning Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu teineteist edukalt täiendada. Olgugi et Spordisektsioonide Nõukogu tegutses vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee alluvuses, ei olnud see viimasele „pimedaks käsutäitjaks“.

1.1.3 Kehakultuuri- ja spordiühingud

Kuna rahvusvahelistel olümpiamängudel võisid reeglite järgi osaleda vaid amatöörspordlased, eksisteerisid Nõukogude Liidus nõ riiklikud amatöörid, kes fiktiivselt küll töötasid, kuid reaalselt said oma palga ikkagi sportliku tegevuse eest. Nõukogude Liidu „amatöörspordlased“ organiseerusid oma ametiasutuste esindamiseks spordiühingutesse või -organisatsioonidesse. Iseseisvaid grupe ja meeskondi, mille formeerijateks olid organiseerumata ametnikud, leidis Nõukogude Liidus väga vähe. Üleliiduliselt koondusid atleedid põhiliselt armeejõududesse, spordiühingu „Dünamo“ assotsiatsiooni või vabatahtlikesse spordiorganisatsioonidesse, millest peamise osa moodustasid ametiühingute spordiorganisatsioonid. Kuigi piirkonniti spordiorganisatsioonide nimed varieerusid, sõltusid kohalikud institutsioonid sisuliselt siiski üleliidulistest organisatsioonidest.⁹⁶

Eesti NSV-s oli kaks olulisemat vabariiklikku spordiorganisatsiooni: esiteks, ENSV Ametiühingute Vabatahtlik Spordiselts „Kalev“, mis nõukogude korra tingimustes kehtinud ametliku ajaloo järgi oli asutatud Moskvast 4. jaanuaril 1944.⁹⁷ Teiseks, Eesti NSV Vabariiklik Spordiühing „Jõud“, mis aastatel 1951–1956 kandis „Kolhoosniku“ nime.⁹⁸ 1946. aastal asutatud „Jõud“ oli Nõukogude Liidus esimene spetsiaalselt maatöötajaskonnale ja maaintelligentsile organiseeritud spordiühing.⁹⁹

⁹⁶ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 52.

⁹⁷ Tegelikult oli VSÜ „Kalevi“ ajalugu pikem. Praegu loetakse 1944. aastal nõukogude korra tingimustes asutatud „Kalevit“ 1901. aastal loodud „Kalevi“ järglaseks.

ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, 44.

⁹⁸ Samas, 65.

⁹⁹ „Jõud“ *algusloost tänaseni*, 3.

Eesti NSV-s tegutsesid ka üleliiduliste spordiühingute piirkondlikud organisatsioonid. Üleliidulise spordiühingu „Dünamo“ Eesti NSV piirkondlik organisatsioon kandis nime Üleliidulise Lenini ordenit omava Kehakultuuri- ja Spordiühingu „Dünamo“ Eesti Vabariiklik Organisatsioon.¹⁰⁰ Üleliidulisi vabatahtlikke spordiorganisatsioone esindasid Nõukogude Eestis Üleliidulise Vabatahtliku Spordiühingu „Tööjõureservid“ Eesti Vabariiklik Organisatsioon¹⁰¹ ja Tööstusliku Kooperatsiooni Üleliidulise Vabatahtliku Lenini ordenit omava Kehakultuuri Seltsi „Spartak“ Eesti Vabariiklik Organisatsioon.¹⁰² 1954. aastal asutati Eesti NSV-s ka Üleliidulise Vabatahtliku Spordiühingu „Lokomotiiv“ Balti Raudtee Eesti Raudteekonna Nõukogu¹⁰³, mis allus ÜVSÜ „Lokomotiiv“ Kesknõukogule.¹⁰⁴

Töös vaadeldaval perioodil oli Eesti NSV kehakultuuri- ja spordijuhtkonnas korduvalt arutluse all (kõrg-)kooliõpilastele mõeldud iseseisva spordiühingu loomine. Näiteks tegi Tartu Riikliku Ülikooli rektor Feodor Klement 1953. aasta märtsis EKP KK-le ja ENSV KSK-le ettepaneku eraldiseisva üliõpilasi koondava spordiühingu „Teadus“ loomiseks.¹⁰⁵ Üliõpilased oma spordiühingut ei saanudki. Kooliõpilaste sportlaste koondamiseks moodustati aga 1960. aastal Eesti NSV Koolinoorte Spordiühing „Noorus“.¹⁰⁶ „Nooruse“ eelkäijaks olid Öppiva Noorsoo Kehakultuuri-kollektiivide Nõukogu, mis tegutses Eesti NSV-s aastatel 1949–1955¹⁰⁷ ja 1955. aastal loodud Eesti NSV koolide kehakultuurikollektiivide koondis Noorus.¹⁰⁸

1.2 Kehakultuuri ja spordi roll ning olemus Nõukogude Liidus

Kommunistlikes ühiskondades polnud ühtset marksistlik-leninistlikku lähenemist spordile, vaid see erines riigiti suuresti. Siiski märkame Nõukogude Liidu, Ida-Euroopa sotsialismimaade ja Hiina kogemusi võrreldes kindlaid sarnasusi: spordi propageerimisel täitis märkimisväärset rolli riik, jõustruktuurid ja spordisüsteem olid tugevalt seotud. Väljavalitud noorte viimistlemine oli

¹⁰⁰ ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, 79.

¹⁰¹ Samas, 95.

¹⁰² Samas, 89.

¹⁰³ Alates 1956. aastast kandis ÜVSÜ „Lokomotiiv“ Eesti Raudtee Nõukogu nimetust.

¹⁰⁴ Organisatsiooni ülesandeks oli organiseerida kehakultuuri- ja sporditegevust Eesti NSV raudteetransporditöölise hulgas.

ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, 103.

¹⁰⁵ Kirjavahetus ENSV MN j. a. KSK ning teiste nõukogude organisatsioonide vahel spordialastes küsimustes. 19.02.1953–8.04.1953. ERAF.1.194.19, 1 29, 31.

¹⁰⁶ ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, 101.

¹⁰⁷ Eesti spordi aastaraamat 1940–1949, 26.

¹⁰⁸ Eesti spordi aastaraamat 1950–1955, 17.

riiklike treeningkeskuste ja spordikoolide ülesandeks. Ressursse eraldati tippspordile massispordiga võrreldes oluliselt rohkem. Samal ajal täitsid just spordivaldkonna massiüritused ja muud rituaalid riikide jaoks tähtsat rolli¹⁰⁹ – nende kaudu sisendati rahvale füüsilise vormisoleku, tervise, sõjalise valmisoleku ja suure tööviljakuse olulisust.¹¹⁰

Kõige ammendavamalt on kehakultuuri ja spordi poliitilised funktsioonid kommunistlikus ühiskonnakorralduses lahti seletanud James Riordan. Nõukogude Liidu kehakultuuri- ja spordiajaloo teadusliku uurimise pioneer tõi 1999. aastal avaldatud raamatus „The International Politics of Sport in the Twentieth Century“ välja seitse olulisemat kehakultuuri ja spordi riiklik-poliitilist prioriteeti.¹¹¹ Need on:

- 1) **Ühtse rahva kasvatamine:** tekkinud kommunistlikes riikides tõstatisid probleemid poliitilisest stabiilsusest ja majanduslikust ning sotsiaalsest arengust. Mõnes riigis oli tõsiseks probleemiks etniliselt kireva populatsiooni integreerimine uue unifitseeritud riigi kodanikeks. Sporti kasutati sellistes ühiskondades ühtse rahva kasvatamisel propaganda-vahendina.
- 2) **Mitmerahvuseliste elanikkondade lõimimine läbi spordi:** riiklike eesmärkide täitmiseks laiendati spordiliikumist tihtipeale linnast maapiirkondadesse, et integreerida ka keskustest kaugeid inimesi uueks ühtseks rahvaks ja et propageerida rahvusi ning etnilist kuuluvust ületavat patriotismi.
- 3) **Kaitsefunktsioon:** kehakultuur ja sport olid tihti põimitud sõjaväelise treeninguga. Mitmetes kommunistlikes riikides (NSV Liit, Hiina Rahvavabariik, Korea Rahvademokraatlik Vabariik, Kuuba Vabariik) oli spordiliikumine algselt relvajõudude vastutada. Just relva- ja julgeolekujõud pakkusid suures osas rahastust ja tingimusi teatud spordialadega tegelemiseks (näiteks jäähoki, jalgpall, võimlemine, tõstmine, ratsutamine).

¹⁰⁹ Selle aspekti puhul võib leida massiürituste eksploateerimise individuaalset erinevust võrreldes fašistlike režiimidega. Sportlikud massiüritused olid Benito Mussolini poolt juhitud Itaalias ja hitlerlikul Saksamaal ka diktaatoritele olulisteks enese presenteerimise võimalusteks. Klassikaliseks näiteks on 1936. aasta Berliini olümpiamängud, mille käigus Adolf Hitleri isikut tugevalt propageeriti. R. Edelman kirjutab, et vastandlikult ei võtnud J. Stalin Punasel väljakul toimunud iga-aastaste kehakultuurlaste päevade raames kunagi sõna. Vt. Robert Edelman, *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*, 11.

¹¹⁰ Robert Edelman, Anke Hilbrenner, Susan Brownell, “Sport Under Communism”, *The Oxford Handbook of the History of Communism*, 602.

¹¹¹ James Riordan, “The impact of communism on sport”, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, koostanud James Riordan, Arnd Krüger, (London: E & FN Spon, 1999), 48–64.

Kõikidel kommunistlikel ühiskondadel olid sõjalisusele kalduvad üldrahvalikud kehalis-sportlikud programmid (NSV Liidus VTK ehk „Valmis tööks ja kodumaa kaitseks“).

- 4) **Tervis ja hügieen:** tervislike eluviiside propageerimine ja säilitamine oli kommunismis alati riiklikult reguleeritud spordiliikumise prioriteediks. Regulaarne füüsilistest harjutustest osavõtt aitas kaasa tervisenäitajate kiirele paranemisele. Lisaks sai selle tegevuse läbi inimesi hügieeni, toitumise ja võimlemise osas harida. Tegevust tervise ning hügieeniga parandamise tarbeks hakati spordipoliitikas eristama kehakultuurina. Kehakultuur oli abiks tõsiste haiguste ja epideemiatega võitlemisel ning tähistas „puhast eluviisi“, progressi, head tervist ja ratsionaalsust.
- 5) **Sotsiaalpoliitiline roll:** see väljendus võitluses kuritegevusega (eriti alaealiste õigusrikkumised), alkoholismi ja prostitutsiooniga. Samuti meelitati spordi kaudu noori inimesi eemale religioonist (iseäranis nt islamist kui kõikehõlmavast usundist). Väga oluline oli naiste sotsiaalne emantsipatsioon läbi spordi. Nõukogude spordi rahvusvahelise edukuse taga oli suuresti just naissportlaste kõrgem tase võrdluses konkurentidega.
- 6) **Rahvusvahelise tunnustuse ja prestiiži saavutamine:** noortel prestiiži või isegi tunnustust otsivatel riikidel oli (tipp)spordi kaudu võimalus pääseda ülemaailmse tähelepanu keskpunkti. Sportlastel oli vastutus edendada oma tiimisest uhkust, rahvuskuuluvust, maad, poliitilist süsteemi.
- 7) **Spordi välispoliitiline funktsioon:** spordipoliitika oli Nõukogude Liidu jaoks üheks valdkonnaks, mille kaudu koordineerida oma Ida-Euroopa satelliitriikide välispoliitikat.¹¹² Pärast Teise maailmasõja lõppu kujunes kommunistlikes riikides spordi peamiseks välispoliitiliseks eesmärgiks, eriti läbi rahvusvaheliste olümpiamängude, saavutada sportlik üleolek võrdluses kapitalistlike riikidega.¹¹³ Rahvusvaheline tippспорт oli üheks lahingutandriks Külmas sõjas.

Mitmed Riordani poolt välja toodud kehakultuuri ja spordi riiklikud ülesanded on erineval kujul nimetatud ka teiste nimekate uurijate töödes. Norman Shneidman rõhutab iseäranis spordi hariduslikku rolli Nõukogude Liidus, lisades, et *hariduse füüsilised, eetilised, esteetilised,*

¹¹² Hoolimata Nõukogude Liidu poolt välja kuulutatud boikotikampaaniast võtsid näiteks Hiina, Jugoslaavia ja Rumeenia 1984. aastal Los Angeleses toimunud suveolümpiamängudest osa.

¹¹³ James Riordan, “The impact of communism on sport”, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, 48–64.

vaimsed, intellektuaalsed ja poliittehnilised küljed peavad üksteist täiendama, saavutamaks ühist eesmärki, mis väljendub kommunistliku ühiskonna väärilise kodaniku harimises ja üleskasvatamises.¹¹⁴ Autor selgitab, et ideoloogia järgi suurendab iga sportlane enda füüsilise vormi ja oskuste parandamisega Nõukogude riigi vägevust.¹¹⁵ Alfred Erich Senn mõtestab kehakultuuri samuti Nõukogude Liidus eksisteerinud õpetusvormina, mis kandis mitmeid Pierre de Coubertin'i¹¹⁶ seisukohti: kehakultuur kui õpetus oli sõjalise teenistuse ja töötamise ettevalmistamisel kasulikus ja märkimisväärses rollis.¹¹⁷ Üks spordiajaloo klassikutest, Richard Espy,¹¹⁸ käsitleb sporti nii Nõukogude Liidus kui ka teistes riikides diplomaatia sagedase tööriistana.¹¹⁹

Just kehakultuuri ja spordi sotsiaalpoliitilised funktsioonid on ajaloo uurijate seas kõige suuremaid küsimusi tekitanud. Riordani viimatimainitud teoses on käsitletud vaid seda poolt spordi ja kehakultuuri sotsiaalpoliitilisest rollist, mis riigile sobis ja positiivset kasu tõi. Robert Edelman ja Mike O'Mahony tõstavad oma kirjutistes samuti esile spordi sotsiaalset rolli kommunistlikus ühiskonnas. Kuid erinevalt Riordanist leiavad nemad, et nõukogude inimene ei pruukinud näiteks fännikultuuri suhtuda sugugi mitte nii nagu kommunistlik ideoloogia seda soovis: kui Nõukogude Liidu riigijuhid ja spordifunktsionäärid väärtustasid sporti ja sportlikku vaatamängu kollektiivsuse kasvatajana, siis spordipublik nägi selles ennemini sportlaste personaalset füüsilist väljendust ja võistlust võistluse enda pärast. Pigem väljendas fännikultuur inimeste soovi kuuluda mingi väiksema, eksklusivsema vastandkultuuri hulka. Seetõttu käsitleb O'Mahony sporti Nõukogude Liidus isegi passiivse vastupanuvormina.¹²⁰ Nagu kirjutab Edelman, soovis nõukogude valitsus kasutada publikurohkeid spordialasid¹²¹ oma võimu

¹¹⁴ N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, 6.

¹¹⁵ Samas, 7.

¹¹⁶ Parun Pierre de Coubertin oli kaasaegse olümpialiikumise pioneere ja Rahvusvahelise Olümpiakomitee teine president aastatel 1896–1925. Teda loetakse kaasaegse olümpialiikumise isaks.

¹¹⁷ Alfred Erich Senn, *Power, Politics and the Olympic Games*, (Champaign : Human Kinetics, 1999), 95.

¹¹⁸ Andreas Kraas, *Sport ja poliitika: boikottide mõju olümpiamängudele*, 6.

¹¹⁹ Richard Espy, *The Politics of the Olympic Games*, 3–4.

¹²⁰ Mike O' Mahony, "Sites and Media: Introduction", *Euphoria and Exhaustion. Modern Sport in Soviet Culture and Society*, 16.

¹²¹ Milleks Edelmani järgi kvalifitseeruvad Nõukogude Liidus jalgpall, jäähoki ja korvpall. Robert Edelman, *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*, eessõna, ix.

suurendamiseks. Võimude kahjuks oli sport aga valdkond, mis omas teatavat autonoomiat ja mida selle olemusliku spontaansuse tõttu polnud võimalik lõpuni kontrollida.¹²²

Edelmani ja O'Mahony kirjutised annavad alust kahelda Riordani poolt välja pakutud kehakultuuri ja spordi ülesandes kasvatada ühtsemat rahvast – teatud juhtudel võis tulemus olla sootuks vastupidine. Samad argumendid lubavad kahelda mitmerahvuseliste elanikkondade lõimimise absoluutsuses. O'Mahony tõlgendus spordist kui passiivsest vastupanuvormist ja Riordani töös spordile omistatud korrakaitsefunktsioon on omavahel eriti teravalt vastuolus. Loomulikult ei tähenda see, et Riordan poleks kehakultuuri ja spordi „ohtlikke“ tahke mõistnud. Tema teesid peegeldavad ideoloogilisi ideaale, mis soovitud kujul kunagi täielikult ei realiseerunud ega saagi realiseeruda.

Kodu-eestlastest¹²³ on sisuliselt ainsana nõukogude ühiskonnale iseloomulikke kehakultuuri ja spordi riiklik-poliitilisi eesmärke kirjeldanud spordimeditsiini ja spordifüsioloogia tippteadlane Atko-Meeme Viru (1932–2007). Viru sõnastas 1990. aastatel mitmes artiklis ja ettekandes¹²⁴ totalitaarspordi negatiivsed ning positiivsed jooned. Tema seisukohad on kommunistliku ühiskonna spordisüsteemi kirjeldusena kindlasti omal kohal.

Atko-Meeme Viru hinnangul soosis nõukogude võim sporti, et:

- 1) saada tugev ja terve noor põlvkond, kes oleks kasutatav riiklikes huvides;
- 2) tõmmata noort põlvkonda ühiskondlikku ellu ja vältida dissidentlikke meeleolusid;
- 3) demonstreerida maailmale majanduslikku, sotsiaalset ja hariduslikku heaolu Nõukogude Liidus.

¹²² Samas, 11.

¹²³ Ka väliseestlane Reet-Ann Nurmberg (Howell) on Nõukogude Liidu kehakultuuri- ja spordiliikumise poliitilistel eesmärkidel peatunud. Vt. Reet Howell, „The USSR: Sport and Politics Intertwined“, *Comparative Education*, Volume 11, Nr. 2, juuni 1975, 137–145.

¹²⁴ Atko Viru, „Nation and Sport“, *Acta Academiae Olympiquae Estoniae*. Vol. 5, 104; Atko Viru, „Remarks on Sport, Science and Mentality in Estonia 1945–1991“, *Acta Academiae Olympiquae Estoniae*, Vol. 6, 72–73; Atko Viru, Sport, teadus ja vaimsus 1945–1991, *Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid*, Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi Toimetised 3, 74.

Atko-Meeme Viru järgi olid totalitaarspordi¹²⁵ negatiivseteks joonteks:

- poliitiline patriotism kombineerituna suhtumisega „võita iga hinna eest“ vs. *fair play*;
- vaikimine olümpismi aatest;
- ebaeetiline treening (tipp sportlaste valik suurte treeningkoormuste talumise järgi, individuaalsuse ignoreerimine);
- mitmesuguste farmakoloogiliste vahendite, sealhulgas ka dopinguks loetu, kasutamine;
- forsseeritud treeningu rakendamine noorsportlastel;
- liiduvabariikides võrsuvate perspektiivikate noorte piiratud võimalused pääsuks rahvusvahelisele areenile.

Samas näeb Viru ka totalitaarspordi positiivseid algeid, milleks olid:

- spordikoolide süsteem;
- sporditalentide selektsiooni riiklik süsteem (nt Saksa Demokraatlikus Vabariigis);
- spordiorganisatsioonide integreeritud süsteem;
- kvalifitseeritud treenerite kaadri ettevalmistamine;
- riiklik arstliku kontrolli ja spordimeditsiini teeninduse süsteem;
- teaduse siirdamine sporti.

Nagu mainitud, pole välismaised uurimused kommunistliku ühiskonnakorralduse kehakultuuri- ja spordisüsteemi mõtestamisel võtnud põhjalikumalt vaatluse alla liiduvabariikide tasandit. Tõsi, küll, võime kohata erialaseid uurimusi, mis käsitlevad näiteks Ida-Euroopa sotsialismimaade konkreetsemat poliitilist lähenemist kehakultuurile ja spordile.¹²⁶

¹²⁵ Totalitaarspordi mõistega tuleb olla ettevaatlik. Nagu ka teiste eluvaldkondade puhul, ei saa totalitaarset sporti üldistada millekski, mis on totalitaarsete režiimide ülene. Näiteks Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu puhul omab mõiste 'totalitaarne sport' väga erinevat sisu. Vt. täpsemalt Vassil Girginov, „Totalitarian sport: towards an understanding of its logic, practice and legacy“, *Totalitarian Movements and Political Religions*, nr. 5:1, 2004, 25–58.

¹²⁶ Vt. Wolfgang Buss, „Physical Education, Teacher Training and Sport Sciences in the Early Years of the GDR – their Ideological Base and Political Function“, *The History of Physical Education and Sport from European Perspectives*, koostanud Arnd Krüger, Else Trangbaek, (Kopenhaagen: 1999), 219–231; Uta Andrea Balbier, *Kalter Krieg auf der Aschenbahn: Der deutsch-deutsche Sport 1950–1972, Eine politische Geschichte*, (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007); Vassil Girginov, „Bulgarian Sport Policy 1945–1989: A Strategic Relations Approach“, *The International Journal of the History of Sport*, Vol. 26, 2009, No. 4, 515–538.

Eestlastest spordi(aja)loolased ei ole käesoleva uurimustöö autorile teadaolevalt püüdnud täpsemalt sõnastada kehakultuuri ja spordi ühiskondlikke funktsioone Eesti NSV-s. Selge on, et laiemas plaanis kattuvad need üldisemas kommunistlikus spordikäsitluses märgitud rollidega. Kuid Riordani poolt kirjeldatud tervise ja hügieeni edendamine kehakultuuri ja spordi kaudu ei olnud Eesti NSV-s kindlasti kunagi niivõrd oluliseks eesmärgiks kui näiteks Kesk-Aasia liiduvabariikide puhul. Ka rahvusvahelise tunnustuse ja prestiiži saavutamist tuleb vaadelda oluliselt erinevana näiteks võrdluses Ida-Euroopa sotsialismimaadega. Eesti NSV sai rahvusvahelist tunnustust ja prestiiži põhiosas hankida ikkagi NSV Liidule, mitte liiduvabariiklikult (teatud muutuse toovad siin 1950. aastad). Seega ootab kehakultuuri ja spordi ühiskondliku üleliidulise mudeli Eesti NSV-s rakendumise ulatus analüütilist ja teaduslikku uurimist.

2. SÜNDMUSED

Eesti NSV-s oli sportlastel 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel lisaks treeningutele, spordivõistlustel osalemisele ja heade resultaaside saavutamisele ka teisi ülesandeid. Sportlasi kaasati ühiskondlikku ellu, neisse suhtuti kui eeskujudesse, kes kandsid endas nõukogude inimesele kohaseid iseloomuomadusi ning panustasid kehtinud korra arendamisse. Kehakultuurlased ja sportlased kaasati mitmete poliitiliste sündmuste propageerimisprotsessi.

Poliitiliste ürituste kõrval leidis siiski ka erialasemat tegevust. Olulised sündmused olid kehakultuurlaste aktiivpäevad, kus arutati kohaliku või vabariikliku spordielu probleeme ning kinnitati tegevusplaane. 1950. aastatel lisandusid kehakultuuri- ja spordialased konverentsid, mis olid eelkõige suunatud treeneritele.

Olulisemaks väljundiks jäid sportlastele loomulikult võistlused. Käesoleva uurimustöö raames ei ole võimalik analüüsida kehakultuuri- ja spordipoliitika muutusi kõigi tasemete spordivõistluste kontekstis. Seepärast on Eesti NSV sportlaste puhul keskendunud eeskätt liiduvabariigi ja üleliidulise koondise-tasandile, tuues loomulikult sisse teatud erandeid. Spordivõistluste analüüsimisel on sportlaste ja treenerite tegevuse kõrval olulised siinse spordibürokratia püüdlused.

2.1 Kehakultuurlased ja sportlased poliitiliste sündmuste juures

Vaadeldaval perioodil oli läbivaks jooneks kehakultuurlaste ja sportlaste massiline kaasalöömine oluliste riigipühade tähistamisel. Osalus ei piirdunud passiivse pealtvaataja rolliga. Kehakultuurlased ja sportlased kui ühiskonna noor ning võimekas osa pidid oma oskusi poliitiliste ürituste raames demonstreerima. Kui kehakultuurlased-sportlased olid tähistamisürituste suhtes loiid, heideti seda neile ette.

ENSV KSK koosolekutel oli nõ valdkondlike probleemide ja küsimuste kõrval täiesti tavapärane, et arutati sedagi, kuidas toimub ettevalmistus Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva või Eesti NSV-s läbiviidavate valimiste tähistamiseks kehakultuurlaste ja sportlaste poolt.

1946. aasta otsusega sai ENSV KSK Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomiteelt üksikasjalise juhendi sportlaste ja kehakultuurlaste kaasamiseks „riiklikest ja üldrahvalikest

üritustest“ – liiduvabariigi, spordiühingute, linnade ja maakondade koond-võistkondadesse kuuluvate sportlaste osavõtt Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva ja 1. mai demonstratsiooni puhul korraldatavast töötajate demonstratsioonist muudeti selle dokumendiga kohustuslikuks.¹²⁷

1951. aasta märtsis märkis ENSV KSK oma otsuses, et kõik linnade ja rajoonide kehakultuuri- ja spordikomiteed peavad suvehooaja ürituste kalendris ette nägema *massiliste spordivõistluste korraldamist tähtpäevade tähistamiseks – Rahvusvaheliseks Töörahvapäevaks, Võidupäevaks, Eesti NSV 11. aastapäevaks, Üleliiduliseks Kehakultuurlaste Päevaks, Sõjalaevastiku Päevaks, Raudteelaste Päevaks, Lennuväe Päevaks, Kaevurite Päevaks jne.*¹²⁸

Ilmekas näide 1950. aastate esimese poole poliitilise alatooniga spordiüritustest on Nõukogude armee XXXIV aastapäeva tähistamiseks läbi viidud üle-Eestiline suusatajate tähesõit. Sündmus toimus 1952. aasta veebruaris ning lõppes 23. veebruaril Tallinnas Võidu väljakul.¹²⁹ Nagu on fikseeritud ENSV KSK esimehe Aleksei Šiškini poolt EK(b)P KK sekretärile Leonid Lentsmanile saadetud kirjas, pidi tähesõit algama kõikidest külanõukogudest, kulgema rajoonide keskustesse ja sealt edasi vabariigi pealinna Tallinna Võidu väljakule, kus anti üle raportid.¹³⁰ Ürituse hilisemas kokkuvõttes mainiti, et ettevõtmine hõlmas kõiki 39 rajooni ja 5 vabariikliku alluvusega linna. Toodi ära statistika selle kohta, kui palju inimesi viibis erinevates linnades korraldatud miitingutel.¹³¹

Läbi vaadeldava perioodi kasutati kehakultuurlasi ja sportlasi Eesti NSV-s võimuinstiitutsioonide valimistel osalemise agiteerimiseks. Rohkem statistilist materjali võib spordikomitee materjalides leida 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate alguse kohta.¹³² 1948. aasta kohalike nõukogude

¹²⁷ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 20.

¹²⁸ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 192.

¹²⁹ Praegu Vabaduse väljak.

¹³⁰ Need pidid sisaldama ettekannet 1951. a. rahvamajanduse ja 1951/52. aasta metsatööde plaani täitmise käigust, kevadkülvi ettevalmistamisest ning kehakultuuriorganisatsioonide tööst (suusakrossi läbiviimise käigust). Vt. Kirjavahetus ÜKSK-ga, ENSV KSK-ga ja teiste organisatsioonidega kehakultuuri ja sporditöö organiseerimise küsimustes. 11.01.1952–19.12.1952. ERAF.1.148.29, 18.

¹³¹ Näiteks Tõrvas osales rohkem kui 300 inimest.

Kirjavahetus ÜKSK-ga, ENSV KSK-ga ja teiste organisatsioonidega kehakultuuri ja sporditöö organiseerimise küsimustes. 11.01.1952–19.12.1952. ERAF.1.148.29, 19–10.

¹³² Näiteks on teada, et ametliku statistika järgi tegutses 1947. aasta Eesti NSV Ülemnõukogu valimistel VSÜ „Kalevi“ liikmetest 1570 agitaatorina, 152 agitatsioonipunkti juhatajana ning 379 valimiskomisjoni liikmena. Agitatsioonilisi suusaretki viis „Kalevi“ Ülemnõukogu valimiste tähistamiseks läbi 46. Vt. ENSV KSK koosolekute protokollid. 12.01.1947–29.12.1947. ERA.R-30.3.19, 1113.

valimiste tähistamise osas on säilinud isegi EK(b)P KK I sekretäri Nikolai Karotamme pöördumine, millega ta nägi isiklikult ette, et kõik kohalikud parteisekretärid kindlustaksid massiliste kehakultuuri- ja spordiürituste korraldamise.¹³³

Spordiüritusi üritati riiklik-poliitiliste tähtpäevadega ühendada ka 1950. aastate teisel poolel. Kui 1957. aastal asuti tähistama Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva, tegutsesid kehakultuuri- ja spordikollektiivid plaani alusel, mis oli vabariiklikus komitees kinnitatud juba aprillis.¹³⁴ 1958. aastal toimunud Üleliidulise Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu (Komsomol) 40. aastapäevale pühendatud Komsomoli ja ametiühingute jooksukrossist võttis ametliku statistika järgi osa 51 606 inimest.¹³⁵

Poliitiliste ürituste hulka võib lisaks liigitada sotsialistlikud võistlused, mis kehakultuuri- ja spordikollektiivide argipäevas 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel samuti väga harvadeks ei osutunud. 1951. aasta kontekstis saab esitada näite selliste ettevõtmiste eesmärkidest: *Eesti NSV linnade, maarajoonide, spordiühingute ja kehakultuurikollektiivide vahelise sotsialistliku võistluse eesmärgiks on laiade töötajate ja noorte hulkade organiseerimine süstemaatilisele kehakultuuri- ja spordi harrastamisele kehakultuuri- ja spordiliikumise edasiseks arendamiseks ning kehakultuurlaste ja sportlaste spordimeisterlikkuse tõstmiseks.*¹³⁶

Sotsialistlike võistlustega püüti tõepoolest kaasata kogu siinset kehakultuuri- ja spordikapatsiteeti. Enne 1956. aasta rahvaste spartakiaadi otsustati Eesti NSV spordiaktiivi poolt Eesti

1950. aasta 17. detsembril toimunud Eesti NSV rajoonide, linnade, alevite ja külade töörahva saadikute nõukogude valimistel osales EK(b)P KK propaganda-agitatsiooni osakonna dokumentatsiooni järgi 13 147 kehakultuurlast ja sportlast. Kohalike nõukogude koosseisu valiti neist 1025.

Vt. Õiend Kehakultuuri- ja Sporditöö olukorra kohta Eesti NSV-s, seisuga detsember 1950. a. 1.01.1950–31.12.1950. ERAF.1.85.18, 13.

1951. aasta Eesti NSV Ülemnõukogu valimiste tähistamiseks korraldati sama aasta veebruaris korrespondentsvõistlused suusatamises ja uisutamises. Osavõtjaid oli ametliku statistika järgi suusavõistlustel 26 242 ja uisuvõistlustel 1909, seega väga märkimisväärne hulk.

Vt. ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 179.

¹³³ EK(b)P KK. Propaganda- ja agitatsiooni osakond. 30.12.1947. ERAF.1.82.25.

¹³⁴ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 17.

¹³⁵ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 13.02.1958–16.12.1958. ERA.R-30.3.530, 112–123.

¹³⁶ Sotsialistliku võistluse võitjatele olid välja pandud preemiad. Näiteks 1951. aastal kinnitatud Eesti NSV linnade, maarajoonide, spordiühingute ja kehakultuurikollektiivide vahelise sotsialistliku võistluse juhendi järgi premeeriti esikoha saavutanud vabariikliku alluvusega linna või maarajooni 25 000 rublaga. Vt. ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 24.06.1951–23.12.1951. ERA.R-30.3.138, 171–72.

NSV spordirahva ärgitamise nimel kutsuda võistlusele parema ettevalmistumise eest NSV Liidu rahvaste spartakiaadiks Läti NSV kehakultuurlased.¹³⁷ Lätlased võtsidki selle pakkumise vastu.

2.2 Kehakultuurlaste ja sportlaste valdkondlikud üritused

Suure pidulikkusega tähistati läbi kogu nõukogude perioodi üleliidulist kehakultuurlaste päeva, mis toimus juuli lõpus või augusti alguses.¹³⁸ Seda sündmust käsitleti kui kehakultuuri-kollektiivide ülevaatust, kuid ideoloogiline aspekt polnud vähem oluline – üleliidulise kehakultuurlaste päeva tähistamisel pidi vabariiklik spordikomitee muuhulgas arutama, milliseid plakateid kehakultuurlased paraadil kannavad.¹³⁹

1946. ja 1948. aastal langes kehakultuurlaste aastapäev kokku Eesti NSV aastapäevaga (toimusid 21. juulil).¹⁴⁰ 1951. aastal pani ENSV KSK oma otsuses ise ette taotleda Üleliiduliselt Kehakultuuri- ja Spordikomiteelt (ÜKSK) üleliidulise kehakultuurlaste päeva üleviimist 21. juuliks.¹⁴¹ Plaan siiski ei teostunud ja sündmused leidsid aset järjestikku.¹⁴² Toonaseid ajalehti-ajakirju uurides tundub, et 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate alguse massiivsust ja tähtsust üleliiduline kehakultuurlaste päev 1950. aastate keskpaigast enam ei omanud. See jäi üha rohkem suurte spordisündmuste varju.¹⁴³

Arhiivimaterjali järgi olid traditsioonilised isegi nõ sportlaste vana-aastaõhtud, kuhu igale spordiseksioonile oli reserveeritud teatud kohtade arv.¹⁴⁴ Võimalik, et selliste ühiste

¹³⁷ „Vabariigi spordiaktiivi nõupidamiselt”, *Kehakultuur*, nr. 9, 10.05.1955, 263–265.

¹³⁸ NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu võttis 1939. aastal vastu määruse, mille järgi üleliidulist kehakultuurlaste päeva tähistati igal aastal 18. juulil. Tegelikult hakkas kehakultuurlaste päeva tähistamise aeg siiski varieeruma.

¹³⁹ Näiteks 1947. aastal nägi EKP agitatsiooni-propaganda osakonna käsk ette loengute, kinoseansside ja fotoväljapanekute organiseerimist, plakatite ja loosungite trükkimist, spordiväljakute kaunistamist ja maksimaalse arvu kehakultuurlaste kaasamist.

ENSV KSK aruanne kehakultuurlaste päeva tähistamise kohta. 31.05.1947. ERAF.1.10a.26, 1 2–5.

¹⁴⁰ „Kehakultuurlaste päeva ja vabariigi aastapäeva puhul”, *Kehakultuur*, nr. 13/14, juuli 1946, 361;

„Kehakultuurlaste päev”, *Kehakultuur*, nr. 13, juuli 1948, 337–338.

¹⁴¹ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 221–222.

¹⁴² „Jõu ja meisterlikkuse demonstratsioon”, *Kehakultuur*, nr. 14, 31.07.1951, 364–365.

¹⁴³ Näiteks 1956. aastal tähistati üleliidulist kehakultuurlaste päeva osana NSV Liidu I rahvaste spartakiaadist. Spartakiaad oli niivõrd tähtis sündmus, et varjas täielikult kehakultuurlaste päeva.

¹⁴⁴ ENSV Spordiseksioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819, 1 53.

seltskondlike üritustega sooviti parandada või vähemalt jälgida ka sportlaste „peokultuurilisi harjumusi“ – alkoholi liigtarvitamisega oli pidevalt probleeme.¹⁴⁵

Väärikalt tähistati ka olulisi võistlusi. 1950. aastate keskpaigast on andmeid mitmete kehakultuuri- ja sporditeemaliste näituste läbiviimisest Eesti NSV-s. Enne 1955. aastal toimunud Eesti NSV I spartakiaadi pani Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu ette spordinäituse korraldamise. Stendid pidid käsitlema spordiühingute tegevust, teenelisi meistersportlasi, meistersportlasi ja üleliidulise kategooria kohtunikke.¹⁴⁶ Nõukogude Liidu I rahvaste spartakiaadi propageerimiseks ja pidulikuks tähistamiseks tuli rajoonide Tööraha Saadikute Nõukogude täitevkomitee kultuuriosakondade juhatajatel ja rajoonide koduloomuuseumide direktoritel ENSV KSK esimehe käsu alusel kindlustada koduloomuuseumides NSV Liidu rahvaste spartakiaadi alguseks kehakultuurile ja spordile pühendatud ekspositsioonide loomine. Nende ekspositsioonide kaudu tuli kajastada vabariigi või rajooni kehakultuuri ja spordi ajaloolist arengut, näidata eriti kehakultuuri ja spordi hetkeolukorda ning peegeldada paremate kehakultuurikollektiivide tööd ja ettevalmistust NSV Liidu rahvaste spartakiaadiks.¹⁴⁷

Enne NSV Liidu I rahvaste spartakiaadi hakati tõsisemalt nõudma Eesti NSV koondvõistkonna liikmete kokkutulekute korraldamist. Spordisektsioonidele pandi ette vähemalt kord kuus selliseid üritusi korraldada. Kokkutulekutele soovitati kutsuda kunstnikke, kirjanikke, eesrindlikke töölisi ja põllumajandustegelasi.¹⁴⁸

Kehakultuurlaste ja sportlaste laiemad ringkonnad tegelesid ka sisulisemate küsimustega. II maailmasõja järgselt muutusid olulisteks kehakultuurlaste aktiivi nõupidamised (aktiivipäevad). Need võisid olla initsieeritud Moskvas asunud ÜKSK poolt.¹⁴⁹ Aktiivipäevadele kinnitati alati eelnevalt kava, mille alusel neid läbi viidi. 1940. aastate lõpust on teada, et aktiivide programmi pani omapoolsete korraldustega paika ÜKSK. Esimene ülevabariigiline kehakultuuriaktiivi nõupidamine (aktiivipäevad) toimus Tallinnas 5.–6. veebruarini 1945.¹⁵⁰ Aktiivipäevad olid üsna regulaarsed, vähemasti Helsingi olümpiamängude aastani (1952) püüti neid korraldada korra

¹⁴⁵ Vt. täpsemalt peatükis “Inimesed”.

¹⁴⁶ ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819, l 24.

¹⁴⁷ ENSV KSK esimehe käskkirjade toimikud. 1.11.1955–31.12.1955. ERA.R-30.3.378, 191–192.

¹⁴⁸ ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819, l 12–13.

¹⁴⁹ ENSV KSK koosolekute protokollid. 27.03.1946–30.12.1946. ERA.R-30.3.7, l 25.

¹⁵⁰ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 18.

aastas. Edasise kohta on materjal lünklikum. ENSV KSK koosolekute ning spordisektsioonide esindajate nõupidamiste materjalides on vaadeldava perioodi osas säilinud andmeid 1946.¹⁵¹, 1947.¹⁵², 1948.¹⁵³, 1951.¹⁵⁴, 1952.¹⁵⁵, ja 1958.¹⁵⁶ aasta kehakultuurlaste aktiivipäevade kohta. Rohkesti andmeid leidub nii raamatutes kui ajakirjanduses veel 1955. aasta vabariikliku spordiaktiivi nõupidamise kohta.¹⁵⁷

Kehakultuurlaste aktiivipäevadel arutati valdkonna tähtsamaid probleeme. Aktiivipäevade kaudu sai ENSV KSK oma poliitilisi otsuseid paremini tutvustada kohalikele kehakultuuri- ja spordiinstitutsioonidele. Aktiivipäevad võisid olla tugevasti mõjutatud päevapoliitikast või lähenevast spordialasest suursündmusest: näiteks 1951. aasta aktiivipäevad kandsid 1950. aasta EK(b)P VIII pleenumi varju, 1955. aasta aktiivipäevad lähtusid aga 1956. aastal aset leidnud Nõukogude Liidu I rahvaste spartakiaadist.

Kehakultuurlaste aktiivipäevade kõrval leidsid pärast Jossif Stalini surma koha (treenerite) meetodilised konverentsid. Nende sisu oli teaduslikum. Eestlased olid kogu Nõukogude Liidus selliste konverentside pioneerideks.

1954. aasta veebruaris toimus Eesti NSV I treenerite meetodiline konverents. Korraldamine osutus üksjagu keeruliseks, sest GLAVLIT ei andnud kava trükkimiseks esialgu luba – EKP KK büroo poolt kinnitatud plaanis seda polnud.¹⁵⁸ Ametlikult oli konverentsi eesmärgiks tutvustada vabariigi treenereid ja kehakultuuri alal töötajaid eesrindlike treeningu ja kasvatustöö meetoditega ning aidata kaasa spordimeisterlikkuse taseme üldisele tõusule vabariigis.¹⁵⁹

¹⁵¹ ENSV KSK koosolekute protokollid. 27.03.1946–30.12.1946. ERA.R-30.3.7, 1 2–3, 25, 28, 38, 53–54, 56–61.

¹⁵² ENSV KSK koosolekute protokollid. 12.01.1947–29.12.1947. ERA.R-30.3.19, 1 92, 143, 154–157.

¹⁵³ ENSV KSK koosolekute protokollid. 12.01.1948–20.12.1948. ERA.R.-30.3.52, 1 21–22, 36–40

¹⁵⁴ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 144; ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 24.07.1951–23.12.1951. ERA.R-30.3.138, 1 58–64; Vabariiklike spordisektsioonide esindajate nõupidamiste protokollid. 7.01.1949–13.08.1952. ERA.R-30.4.127, 1 54.

¹⁵⁵ Pärnu oblasti TSN Täitevkomitee j.a. KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 16.09.1952–22.04.1953. ERA.R-30.3.188, 1 1.

¹⁵⁶ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 13.02.1958–16.12.1958. ERA.R-30.3.530, 1 105.

¹⁵⁷ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 17; “Vabariigi spordiaktiivi nõupidamiselt”, *Kehakultuur*, nr. 9, 10.05.1955, 263–265.

¹⁵⁸ Arnold Vaiksaar, „Eesti NSV I treenerite meetodiline konverents 14.–20. veebr. 1954“. ESM Fp 1521:27 KK 885/F4-1/867, 1 1.

¹⁵⁹ Samas 1 21.

Idee üheks põhiinitsiaatoriks olnud ENSV KSK õppe-sporti osakonna toonane juhataja Arnold Vaiksaar on aga 1990. aastatel meenutanud, et *konverents võimaldas osavõtjatel ennast kõrvalt vaadata ja hinnata. Kokkulepe toimis, üsna kiiresti aktiveerus treenerite nõukogu tegevus, korraldati sisukaid seminare ja konverentse, paljud treenerid-sportdiveteranid asusid eriharidust omandama. Suurenes avatus, tekkis koostöövaim, mis oli sõjajärgse sportlaskonna kujunemiseks eluliselt vajalik.*¹⁶⁰ Esimest konverentsi iseloomustas kindlasti veel suhteline politiseeritus.¹⁶¹ Siiski sai sellest alguse 1958. aastal alanud Eesti NSV kõrgkoolide kehakultuurialaste teaduslike konverentside traditsioon.¹⁶²

2.3 Spordivõistluste korraldus ja olemus

Eesti NSV koondvõistkonda kaasavate spordivõistluste, aga ka ettevalmistuslaagritega seonduvat koordineeris ENSV KSK õppe-sporti osakond. Liiduvabariikide vaheliste või lausa rahvusvaheliste maavõistluste korraldamine nõudis (üldjuhul) ÜKSK nõusolekut ning kinnitust. Vabariiklike spordivõistluste võistlusjuhend kinnitati ENSV KSK-s.

Kõigi olulisemate võistluste puhul, kus tuli välja panna Eesti NSV koondis, käis nii ettevalmistuslaagrite korraldamine kui lõpliku koondise kinnitamine ENSV KSK töölaualt läbi. Pärast võistlusi oli valdavaks praktikaks, et tulemusi analüüsiti põhjalikult. Hinnati ka ettevalmistust.

Järgnevalt peatume käesoleva magistritöö kontekstis murrangulisematel spordivõistlustel. Seetõttu jäävad põhjalikuma vaatluse alt välja Eesti NSV-s toimunud NSV Liidu esivõistlused, mis anti Eesti NSV korraldada Moskva käsul.

2.4 Rahvusvahelised olümpiamängud

Ülemaailmse spordielu tippündmuseks olid 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel rahvusvahelised olümpiamängud. Kuna olümpiamängudel osales Nõukogude Liidu ühenddelegatsioon (Eesti

¹⁶⁰ Samas, l 1–2.

¹⁶¹ Näiteks oli avapäeva ettekannete hulgas Johannes Laidvere poolt esitatud „Nõukogude kehalise kasvatuse teooria üldised alused“. Ettekande teesid on säilinud. Vt. Arnold Vaiksaar, „Eesti NSV I treenerite metoodiline konverents 14.–20. veebr. 1954“. ESM Fp 1521:27 KK 885/F4-1/867.

¹⁶² Arnold Vaiksaar, „Eesti NSV I treenerite metoodiline konverents 14.–20. veebr. 1954“. ESM Fp 1521:27 KK 885/F4-1/867, l 2.

NSV sportlased selle liikmetena) ja olümpiamängudega seondunud ettevalmistust ning muud asjaajamist korraldas ÜKSK, siis oli Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitika olümpiamängude osas täielikult sõltuv üleliidulise tasandi otsustest.

Käsitletaval perioodil võttis Nõukogude Liit oma sportlastega osa kolmest rahvusvahelistest olümpiamängudest: 1952. aasta Helsingi suvemängudest¹⁶³, 1956. aasta Cortina d'Ampezzo talimängudest¹⁶⁴ ja 1956. aasta Melbourne'i suvemängudest¹⁶⁵. 1952. aasta Helsingi mängud muutis Eesti NSV kontekstis eriliseks toimumispaiga lähedus – kui mitte arvestada 1980. aasta Moskva suvemängude Tallinnas toimunud purjeregatti, pole olümpiamängud ei enne ega pärast toimunud Eestile nii lähedal.

Eesti NSV spordiinstitutsioonide jaoks ei olnud rahvusvahelised olümpiamängud vaadeldaval perioodil primaarseks spordisündmuseks. Seda tingis juba varem mainitud fakt, et nõukogude spordidelegatsiooni koostamise ja ettevalmistamise korralduslik vastutus lasus Moskvale (ÜKSK). Samas märkame suhteliselt lühikese ajaperioodi puhul siiski teatud arenguid.

1952. aasta Helsingi olümpiamängud (ja ettevalmistus võistlusteks) kajastuvad teatud määral ENSV KSK dokumentatsioonis. Eesti NSV sportlaste komandeerimisele üleliidulistesse olümpia-ettevalmistuslaagritesse eelnes üldjuhul (mitte alati) ENSV KSK esimehe vastavasisuline käskkiri.¹⁶⁶ 1956. aasta tali- ja suveolümpiamängude ettevalmistuslaagrite kohta ei leia ENSV KSK arhiividokumentidest (esimehe käskkirjad, koosolekute protokollid) aga mitte ühtegi olümpiaettevalmistust käsitlevat dokumenti.¹⁶⁷ Kas on võimalik, et pärast Helsingi mängu lõi ÜKSK siinse liiduvabariikliku komitee olümpiaettevalmistusest täielikult ära?

Suveolümpiamängude puhul võis muutuse tingida 1956. aasta augustis aset leidnud NSV Liidu I rahvaste spartakiaad, mille tõttu kujunes ettevalmistus Melbourne'i olümpiamängudeks tuntavalt erinevaks Helsingi mängudest. Kuid ammendavat selgitust siinkirjutaja probleemile pakkuda ei

¹⁶³ Toimusid 19. juulist 3. augustini 1952.

Vt. täpsemalt Johannes Vedru, *Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel*.

¹⁶⁴ Toimusid 26. jaanuarist 5. veebruarini 1956.

¹⁶⁵ Toimusid 22. novembrist 8. detsembrini 1956.

¹⁶⁶ Sellised käskkirjad on välja antud vähemalt 20 Eesti NSV sportlase kohta. Laagrites osalenud Eesti NSV sportlasi oli veelgi rohkem. Johannes Vedru, *Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel*, 26–27.

¹⁶⁷ ENSV KSK esimehe käskkirjad. 1.10.1955–31.12.1955. ERA.R-30.3.378; ENSV KSK esimehe käskkirjad. 3.01.1956–30.12.1956. ERA.R-30.3.416–420; ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 16.01.1956–26.12.1956. ERA.R-30.3.415.

oska. Rohkem selgust tooks ilmselt ENSV KSK 1959. aasta teise poole ja 1960. aasta materjalide läbivaatamine. Dokumentatsioon võiks valgustada Squaw Valley talimängudele¹⁶⁸ ja Rooma suvemängudele¹⁶⁹ eelnenud olukorda. Alles siis oleks võimalik tõsiseltvõetavamate järelduste tegemine.

2.5 Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaad

Alates 1955. aastast hakati Eesti NSV kehakultuuri- ja spordialase tegevuse planeerimisel peasjalikult lähtuma Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaadidest. Üldistavalt võib öelda, et kui tänasel päeval juhitakse Eesti sporti olümpiatsükli järgi,¹⁷⁰ siis käesolevas uurimuses käsitletava perioodi teisel poolel teenisid strateegilised otsused järgmise rahvaste spartakiaadi huve. Kuigi töö raamidesse mahub vaid 1956. aasta augustis aset leidnud NSV Liidu I rahvaste spartakiaad, näitab uurimistöö, et pärast selle toimumist peeti spordiotsuseid tehes silmas juba järgmist spartakiaadi, mis toimus 1959. aastal. Eesti NSV spordijuhtide jaoks olid rahvaste spartakiaadid strateegilises plaanis rahvusvahelistest olümpiamängudest palju olulisemad.

Spartakiaade korraldati Nõukogude Liidus juba enne 1950. aastaid. Nii viidi ka Eesti NSV-s pärast II maailmasõda läbi näiteks tööstusettevõtete ja koolinoorte spartakiaade. 1956. aasta esimest Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaadi on Robert Edelman kirjeldanud aga spartakiaadisüsteemi põhjaliku ümberorganiseerimisena.¹⁷¹ Rahvaste spartakiaad pidi peegeldama nõukogude spordisüsteemi püramiidilaadset struktuuri: Moskvas toimunud üleliidulisele spartakiaadile eelnesid kohalikud, regionaalsed ja vabariiklikud võistlused. Eesti NSV spartakiaade peeti kolmes osas: esiteks massivõistlused kehakultuurikollektiivides, teiseks linna/rajooni spartakiaadid, kolmandaks finaaliid individuaalaladel.¹⁷² NSV Liidu rahvaste spartakiaadil võtsid omavahel mõõtu Moskva, Leningradi ja kõikide liiduvabariikide (k.a Vene NFSV) võistkonnad.

¹⁶⁸ Toimusid 18.–28. veebruarini 1960.

¹⁶⁹ Toimusid 25. augustist 11. septembrini 1960.

¹⁷⁰ Olümpiatsükkel on nelja-aastane periood, mis lahutab vastavalt kas teineteisele järgnevaid suve- või taliolümpiamänge.

¹⁷¹ Robert Edelman, *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*, 149–150.

¹⁷² Reet-Ann Nurmeberg, *Sport and physical education in Estonia*, 325–328.

Võistkondlik paremusjärjestus kujunes spartakiaadil olulisimaks, ehkki loomulikult tõusid pea igal rahvaste spartakiaadil kangelase staatusesse ka sportlased individuaalselt.¹⁷³

Spartakiaadide korraldamisel võeti rahvusvahelisi olümpiamänge paljuski eeskujuks. Nii tõmmati autasustamisel kolmele esimesele kohale tulnud sportlaste auks masti nende poolt esindatava liiduvabariigi lipp ning rahvaste spartakiaadil esikohale tulnud sportlaste auks mängiti ka liiduvabariigi hümn.¹⁷⁴ Sündmuse riiklikku olulisust näitab fakt, et NSV Liidu I rahvaste spartakiaadi üldvõitjat, samuti teise ja kolmanda koha saavutanud kollektiivi autasustati NSV Liidu Ministrite Nõukogu auhinnaga.¹⁷⁵ Alates NSV Liidu II rahvaste spartakiaadist, mis korraldati 1959. aastal, toimusid kõik järgnevad rahvaste spartakiaadid nelja-aastase vahega olümpiamängudele eelneval aastal. Viimane Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaad sai teoks 1991. aastal.¹⁷⁶

2.5.1 Idee Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaadist

Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee (ÜKSK) pikaajaline esimees Nikolai Romanov – mees, kes oli Nõukogude Liidu olümpiadebüüdi peamisi arhitekte – kirjutab oma mälestustes, et Nõukogude Liidu I rahvaste spartakiaad taheti esialgse ettepaneku kohaselt läbi viia juba 1954. aastal. Kuid selgus, et selleks ajaks ei jõua moskvalased hädavajalike spordirajatiste kompleksi valmis ehitada.¹⁷⁷

Ka spordiajaloolane Juhan Maidlo viitab asjaolule, et rahvaste spartakiaadi idee käidi kõrgemates võimuinstitutsioonides välja üsna kohe pärast Helsingi suvemänge: *olümpiamängudel kogetu*

¹⁷³ Tõstja Jaan Talts on oma elulooraamatus „Tahtmine“ meenutanud, et 1967. aasta Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaadi kutsutigi „Taltsi spartakiaadiks“. Jaan Talts püstitas nende võistluste käigus neli maailmarekordit. 1967. aastal valiti Talts ka NSV Liidu parimaks sportlaseks.

Vt. lähemalt Jaan Talts, Paavo Kivine, *Tahtmine*, (Tallinn: Eesti Raamat, 1982).

¹⁷⁴ NSV Liidu rahvaste spartakiaadi märkmik. ESM Fp 2177:2 R 9050/B-2605, 1 4–5.

¹⁷⁵ Samas, 1 4. Sama rituaal – parimate võistkondade autasustamine Ministrite Nõukogu auhinnaga – jäi kehtima ka järgmistel rahvaste spartakiaadidel.

¹⁷⁶ 1956. aasta Nõukogude Liidu I rahvaste spartakiaadil saavutas Eesti NSV võistkond 6. koha. Ettepoole jäid Moskva, Vene NFSV, Leningradi, Ukraina NSV ja Gruusia NSV võistkonnad. Eesti edestas aga veenvalt nii Lätit kui Leedut. 1956. aasta kuues koht jäi Eesti NSV parimaks tulemuseks NSV Liidu rahvaste spartakiaadidel. Kokku võisteldi esimesel rahvaste spartakiaadil 21 spordialal. Eesti võistkonna jaoks olid edukamateks aladeks tennis ja ratsutamine, mille arvestuses saavutati kõigi võistkondade võrdluses kolmas koht. Individuaalseid esikohti jäi Eesti võistkonna arvele kõigi 1956. aasta rahvaste spartakiaadil toimunud distsipliinide kokkuvõttes neli.

¹⁷⁷ Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 310.

selgitas Kremli võimumeestele, kui prestiižikas on riigile olümpiamängudest osavõtt, et üksikud tuntud sportlased teevad oma riigi esindajatena rohkem ära kui vähetuntud diplomaadid kokku. Tähelepanu tippspordile suurenes järsult. Idee korraldada Melbourne'i olümpia eel Moskvas esineme liiduvabariikidevaheline kompleksvõistlus olümpiaaladel – rahvaste spartakiaad, mis selgitaks Austraaliasse lähetatava delegatsiooni koosseisu – kogus heakskiitu.¹⁷⁸

Romanovi sõnul kestis kehakultuurikollektiivide ettevalmistustöö rahvaste spartakiaadiks kolm aastat¹⁷⁹ – seega loeb ta juba 1954. aastat üheselt nende hulka. Kuid ametlikke otsuseid rahvaste spartakiaadi võimaliku toimumise kohta 1954. aasta lõpuni siiski vastu ei võetud. Eesti NSV toonases ainsas regulaarselt ilmunud spordiväljaandes „Kehakultuur“ ei ole veel 1954. aastal kordagi ilmunud kirjutist, milles esineks mõiste 'rahvaste spartakiaad'. Varasem ettevalmistustegevus ei saanud tugineda ametlikel dokumentidel ja otsustel.

Seega on nii Nõukogude Liidu kui ka Eesti spordi(aja)loolaste seas valdav seisukoht, et üleliidulise rahvaste spartakiaadi idee pärineb ajast pärast Jossif Stalini surma (1953). Võistluse planeerimist ja teostamist on hõlbus paigutada Nõukogude Liidus aset leidnud üldise ühiskondlike olude muutumise konteksti. Kuid Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaadi kui sündmuse selline määratlemine ei pruugi olla täpne ega põhjendatud. Siinkirjutajale tundub, et idee liiduvabariikide vahel peetavast spartakiaadist on oluliselt varasem ja pärineb 1940. aastate keskpaigast.

13. juulil 1946 toimus ENSV KSK koosolek, mille päevakorras oli neli punkti. Neist viimane kandis pealkirja „Osavõtt NSVL rahvaste spartakiaadist 1947. a.“. Vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee esimees Savva Tambijev informeeris komiteed, *et 1947. a. tuleb pidamisele kehakultuuri delegatsioonide praadesinemise asemel NSVL rahvaste spartakiaad sportlistel aladel. Sellele peavad eelnema vabariiklikud spartakiaadid. Spartakiaad toimub kahes osas: talvealadel ja suvealadel. Arvestatult Eesti NSV kohta tuleb meil oma spartakiaadist osavõtta 1302 kehakultuurlasel talvealadel ja umbes 2600 inimest suvealadel. Tuleb juba nüüd asuda eeltööde juurde ettevalmistada vastava määruse eelnõu. [...] Eesti NSV osavõtjate arv NSVL rahvaste spartakiaadist on umbkaudu 600 inimest s.o. palju suurem kui meie kunagi varem ja kusagil oleme esinenud. Tuleb kõik jõud rakendada väärilise osavõtu teostamiseks sellest*

¹⁷⁸ Eesti spordi aastaraamat 1950–1955, 14.

¹⁷⁹ Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 316.

*suuriiritustest. Esmakordselt esineb Eesti NSV ka ratsaspordi osas. Need on üheks raskemaiks võistlusiks Eesti NSV sportlastele.*¹⁸⁰

Järgnevast teame, et 1947. aastal NSV Liidu rahvaste (rahvaste) spartakiaadi ei toimunud, vaid idee teostumine lükkus edasi peaaegu 10 aastat. Pole selge, miks plaan teostamata jäi, põhjuste osas võib vaid oletusi teha. Tähelepanuväärne on, kui palju sarnanes 1947. aastal planeeritu sellele, mis 1956. aastal teoks sai. NSV Liidu rahvaste spartakiaadile eelnesidki vabariiklikud spartakiaadid, sealhulgas Eesti NSV-s.

2.5.2 Nõukogude Liidu I rahvaste spartakiaad Eesti NSV näitel

22. jaanuaril 1955 võttis Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu vastu määruse Nõukogude Liidu esimese rahvaste spartakiaadi läbiviimisest 1956. aasta suvel.¹⁸¹ Arnold Green põhjendas seda otsust hiljem NLKP KK Presiidiumi sooviga saavutada kehakultuuri- ja sporditöö tõsine paranemine kõigis liiduvabariikides. Partei ja nõukogude organid pidid spartakiaadiks läbi viima põhjaliku ettevalmistuse. Spartakiaad ise oli aga liiduvabariikides tehtava kehakultuuritöö tõeliseks ülevaatuks.¹⁸² Ajakirjas „Kehakultuur“ ilmus 25. märtsil 1955 artikkel „III vabariiklik tööstusettevõtete kehakultuurikollektiivide spartakiaad“, milles esimest korda mainiti 1956. aastal toimuma pidanud NSV Liidu rahvaste spartakiaadi Moskvas.¹⁸³

Eesti NSV võimud reageerisid üleliidulisele määrusele 1955. aasta aprillis. EKP KK Büroo võttis oma istungil (juhatajaks Johannes Käbin) kas 14. või 19. aprillil arutluse alla punkti „Kehakultuuri- ja sporditöö olukorrast ning valmistumisest NSVL rahvaste spartakiaadiks“.¹⁸⁴ 19. aprillil 1955 võtsidki ENSV Ministrite Nõukogu ja EKP KK vastu ühise määruse „Kehakultuuri- ja sporditöö olukorrast vabariigis ja Eesti NSV kehakultuuriorganisatsioonide ettevalmistamisest NSV Liidu rahvaste spartakiaadiks“. See dokument sai vabariikliku ettevalmistusplaani lähtepunktiks, millele hakati ohtralt viitama nii kehakultuuri ja sporti käsitlevatel foorumitel kui ka ajakirjanduses.

¹⁸⁰ ENSV KSK koosolekute protokollid. 27.03.1946–30.12.1946. ERA.R-30.3.7, 1 8–9.

¹⁸¹ Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 312.

¹⁸² „Vabariigi spordiaktiivi nõupidamiselt“, *Kehakultuur*, nr. 9, 10.05.1955, 263–265.

¹⁸³ „III vabariiklik tööstusettevõtete kehakultuurikollektiivide spartakiaad“, *Kehakultuur*, nr. 6, 25.03.1955, 177.

¹⁸⁴ *EKP KK Büroo istungite regestid. II. 1954–1971*, koostanud Tõnu Tannberg, (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2011), 59.

ENSV KSK-s arutati NSV Liidu I rahvaste spartakiaadiga seonduvat autorile teadaolevalt esimest korda 25. aprillil 1955. Säilinud protokoll järgi oli koosoleku päevakorra esimeseks punktiks „Eesti NSV kehakultuuriorganisatsioonide ettevalmistamisest NSV Liidu rahvaste spartakiaadiks“.¹⁸⁵ Koosoleku täpsema sisu kohta andmed puuduvad. Tähelepanuväärne on aga fakt, et veel 9. aprillil toimunud kehakultuuri- ja spordikomitee koosolekul NSV Liidu I rahvaste spartakiaad arutluse all ei olnud.¹⁸⁶ Kohalikud spordijuhid vajasisid tegutsemiseks vabariiklike poliitorganite suunavaid dokumente.

Mobiliseeriti praktiliselt kogu Eesti NSV kehakultuuri- ja spordialane kaader. Rahvaste spartakiaad oli eesmärk, mida teenisid kõik olulisemad otsused – spordifookus oli täielikult sellel üritusel. Juba 1955. aasta märtsis koostati spordiürituste kalenderplaan nii, *et see oleks võimalikult paremaks ettevalmistuseks rahvaste spartakiaadist osavõtuks*.¹⁸⁷ Spartakiaadiks eraldati finantsilisi vahendeid, kusjuures loomulikult nõudis selline otsus muude kulutuste vähendamist. 1956. aasta alguses otsustas ENSV KSK *spartakiaadi kavasse mittekuuluvatel aladel käesoleval aastal ülekulutusi mitte lubada. Samuti mitte teha ülekulutusi NSV Liidu rahvaste spartakiaadi kavasse kuuluvate spordialade arvel ettenägematutel matškohtumistel teiste liiduvabariikide või Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee poolt*.¹⁸⁸

NSV Liidu I rahvaste spartakiaad tõestas Eesti spordi head konkurentsivõimet. Selle kõrval tõdesid siinsed spordijuhid siiski ka seda, et kuigi spordimeisterlikkuse kasv Eesti NSV-s on märkimisväärne, toimuvad arengud teistes liiduvabariikides veelgi kiiremini.¹⁸⁹ NSV Liidu rahvaste spartakiaadil saavutatud kuues koht hinnati meie spordijuhtide poolt rahuldavaks tulemuseks.¹⁹⁰

Enn Mainla ja Arnold Vaiksaar on leidnud, et NSV Liidu I rahvaste spartakiaadil järgiti rahvuslikkuse printsiipi – eestlased said ennast rahvuslikult identifitseerida. Mainla ja Vaiksaare hinnangul ei toimunud selle printsiibi järgmist sisuliselt enam ühelgi hilisemal rahvaste

¹⁸⁵ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 29.01.1955–3.12.1955. ERA.R-30.3.364a, 1 52.

¹⁸⁶ Samas, 1 37–41.

¹⁸⁷ Samas määrati rahvaste spartakiaadi ettevalmistuse eest vastutajateks 111 treenerit (kolmekordne koosseis), kelle seast tuli 1956. aastal valida lõplikult Moskvasse sõitvad 37 treenerit vastavalt jaotusele erispordialade järgi. ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819, 1 1–2.

¹⁸⁸ Eesti NSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 16.01.1956–26.12.1956. ERA.R-30.3.415, 1 24.

¹⁸⁹ Eesti NSV Ujumissektsiooni Presiidiumi Protokolliraamat. 12.04.1955–9.09.1958. ESM Fp 111:2 KK 17/F4-1/17, 1 73–91.

¹⁹⁰ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 1 4.

spartakiaadil.¹⁹¹ Antud küsimus ootab lähemat uurimist. Käesoleva töö autor ei soovi omapoolseid hinnanguid anda, sest pole põhjalikumalt tegelenud 1959. aastal toimunud NSV Liidu II rahvaste spartakiaadiga.

2.6 Eestlaste võistlused teiste liiduvabariikide sportlastega

Pärast II maailmasõda (läbi 1940. ja 1950. aastate) olid eesti sportlaste võistlussidemed teiste NSV Liidu liiduvabariikide sportlastega regulaarsed. Ettepanekuid liiduvabariikidevahelisteks võistlusteks tegi Eesti NSV ise, kuid neid saabus siinsesse spordikomiteesse ka teistest liiduvabariikidest. Pakkumisi ei võetud vastu mitte alati.

Eesti NSV ja mõne teise liiduvabariigi võistkondade vahelised kohtumised toimusid nii Eestis kui ka mujal Nõukogude Liidus. Vaadates ENSV KSK arhiivimaterjalides leiduvaid spordiürituste kalenderplaane, tundub, et teise vabariigiga „võõrsil“ kohtudes peeti tihti võistlusi mitmel spordialal paralleelselt. Niimoodi oli sportlaste lähetamine ja majutamine kindlasti soodsam ja võistluste korraldaminegi lihtsam.

Traditsioonilistest Eesti NSV-s toimunud üleliidulise tähtsusega võistlustest tõuseb esile alates 1949. aastast Pirital toimunud Balti regatt. NSV Liidu meistrivõistlusi purjetamises viidi Tallinna lähel läbi juba 1948. aastast.¹⁹²

Eesti NSV-s toimunud kohtumised teiste liiduvabariikide sportlastega pidid lisaks sportlikele tulemustele heast küljest näitama liiduvabariiki ennast. Sellistel puhkudel sooviti võistlustega pakkuda pidulikkust. Näiteks viidi 1951. aasta mais Tallinnas läbi Eesti, Läti, Leedu ja Valgevene kergejõustiklaste matšvõistlus. Pärast sündmuse toimumist analüüsiti ENSV KSK-s selle õnnestumist. Kui majutamise ja toitlustamise ning kohtunikekolleegiumi tegevusega jäädi rahule, siis näiteks külalisvõistkondade ärasaatmises esinesid komitee töötajate meelest suured puudused.¹⁹³

¹⁹¹ Enn Mainla, Arnold Vaiksaar, „Aheldatud mäng okupeeritud Eestis“, *Eesti Spordimuuseumi VIII teadusliku konverentsi materjalid*, 4.

¹⁹² K. Voolaid, „Pirita ja sport läbi aegade“, *Eesti NSV Spordimuuseumi III teaduskonverentsi teesid*. 26. ja 27. jaanuar 1983, (Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, Eesti NSV Spordimuuseum, 1983), 18.

¹⁹³ *Külalisvõistkondade – vennasvabariikide paremate kergejõustiklaste vastuvõtt ja ärasaatmine Balti jaamas kulges organiseerimatult – külalisi olid vastu võtmas ja ärasaatmas ainult üksikud Vabariikliku Spordikomitee töötajad ja spordiühingute esindajad, kuna Komitee liikmetest vastuvõttust ega*

Tähtsateks ja traditsioonilisteks liidusisesteks spordikohtumisteks kujunesid iga-aastased Leningradi ja Eesti NSV sportlaste vahelised võistlused „Sõpruse Auhinnale“. Matškohtumine oli algatatud 1944. aastal Eesti NSV Ministrite Nõukogu initsiatiivil.¹⁹⁴ Tõenäoliselt eeldas iga „Sõpruse Auhinnale“ korraldatud võistlus eraldi kokkulepet Eesti NSV ja Leningradi kehakultuuri- ja spordikomiteede vahel. Eesti poolt on vastavate ettepanekute esitamise kohta teada mitmeid näiteid.¹⁹⁵

2.7 Rahvusvahelised maavõistlused

Järgnevas on rahvusvaheliste maavõistluste all silmas peetud neid spordikohtumisi, mis toimusid Eesti NSV ja Nõukogude Liidust väljapool resideerinud sportlaste vahel. See tähendab, et rahvusvahelise maavõistluse alla ei kvalifitseeru näiteks Eesti NSV ja Gruusia NSV koondiste omavaheline mõõduvõtt, kuna mõlema puhul oli tegemist Nõukogude Liidu liiduvabariigiga. Küll aga kvalifitseerub rahvusvaheliseks maavõistluseks näiteks Eesti NSV ja Saksa Demokraatliku Vabariigi koondiste võistluskohtumine, Eesti NSV ja Soome spordiühingute mõõduvõtt või ka Tallinna ja Helsingi sportlaste matšvõistlus.

Üksikud Eesti NSV sportlased hakkasid Nõukogude Liidu koondvõistkonna liikmetena välisriike külastama peagi pärast rahvusvahelise spordielu suhtelist taastumist. Eesti NSV pinnal said kohtumised välisriikide spordidelegatsioonidega teoks siiski alles pärast Stalini surma ja esialgu olid arengud üsna aeglased. Esimene II maailmasõja järgne rahvusvaheline maavõistluskohtumine peeti Eesti NSV-s 1954. aastal, kui Tallinna külastasid Korea Rahvademokraatliku Vabariigi (Põhja-Korea) nais- ja meeskorvpallurid, kes viibisid sel ajal Nõukogude Liidus võistlusturneel.¹⁹⁶

ärasaatmisest keegi osa ei võtnud [...]. Vt. ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 127–128.

¹⁹⁴ Kirjavahetus ÜKSK-ga, ENSV KSK-ga ja teiste organisatsioonidega kehakultuuri ja sporditöö organiseerimise küsimustes. 11.01.1952–19.12.1952. ERAF.1.148.29, 1 36.

¹⁹⁵ Tundubki, et „Sõpruse Auhinnale“ toimivate võistluse läbiviimisel oli Eesti NSV selgelt aktiivsem osapool, samal ajal kui Leningradi spordijuhid kippusid iga-aastast võistlust ka unustama. 1952. aastast on säilinud vabariikliku komitee esimehe Aleksei Šiškini kiri EK(b)P KK sekretärile Leonid Lentsmanile. Šiškin kurdab leningradlaste ükskõikse suhtumise üle ning palub EK(b)P-l pöörduda küsimusega ÜK(b)P Leningradi Linnakomitee poole. Vt. Kirjavahetus ÜKSK-ga, ENSV KSK-ga ja teiste organisatsioonidega kehakultuuri ja sporditöö organiseerimise küsimustes. 11.01.1952–19.12.1952. ERAF.1.148.29, 1 36.

¹⁹⁶ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 15.

Antud sündmuse korralduslikud üksikasjad pole siinkirjutajale kahjuks teada, kuid on selge, et selle initsiaatoriks oli Moskva. 1950. aastate teisest poolest on teada teisigi rahvusvahelisi maavõistlusi, mille võõrustamist pakuti Eesti NSV-le Moskva (ÜKSK) poolt. Ajendiks võis sellisel puhul lisaks teadlikule poliitikale olla näiteks ÜKSK suutmatust juba varem kokku lepitud võistlust ise korraldada.¹⁹⁷

Rahvusvaheliste spordikontaktide loomisel võtsid Eesti NSV kehakultuuri- ja spordi-institutsioonide töötajad 1950. aastate keskpaigast enda kätte üha rohkem initsiatiivi. Esimeste positiivsete kogemuste järel hakkasid ideed rahvusvaheliste maavõistluste käivitamisest levima.¹⁹⁸ Suure hoo andis selliste spordivõistluste käivitamisele uurimustöö autori arvates 1956. aasta augustis Moskvast toimunud NSV Liidu I rahvaste spartakiaad. Eesti NSV võistlemine omaette delegatsioonina andis julgust mõelda võistlustele liiduvabariigi koondise ja välisriikide sportlaste vahel. Rahvaste spartakiaadil delegatsioonide arvestuses saavutatud kuues koht oli kõrge, aga näitas ka seda, et taseme tõstmiseks tuleb Eesti NSV koondisele leida hea sportliku tasemega võistlusi. Liiduvabariikide vahelistele mõõduvõtmiste kõrvale oli vaja lisaväljundit. Tekkis soov imiteerida rahvaste spartakiaadil kogetut.¹⁹⁹

2.7.1 Murrang rahvusvaheliste spordikontaktide loomisel

Enn Mainla ja Arnold Vaiksaar on kirjutanud, et kuni 1957. aastani õnnestus Nõukogude Liidu võistkondade koosseisus välismaal võistelda vaid 40 eesti sportlasel.²⁰⁰ Võtmeaasta rahvus-

¹⁹⁷ Näiteks leidis nimetatud põhjusel 1957. aastal Tallinnas aset Eesti NSV ja Ungari RV lauatennisematš.

¹⁹⁸ Eesti NSV Kergejõustikusektsiooni Presiidium tegi juba 1955. aasta märtsis vabariiklikule kehakultuuri- ja spordikomiteele ettepaneku pöörduda üleliidulise komitee poole taotlusega matškohtumise pidamiseks Bulgaaria või Soomega. Eesti NSV Ujumissektsiooni Presiidiumi koosolekul 1956. aasta septembris vastu võetud otsustes leiti, et tuleb Korraldada rohkem huvitavaid ja traditsiooni väljakujundavaid võistlusi. Vabariigi koondvõistkonnale nähti ette rahvusvahelisi kohtamisi. Esmajärjekorras sooviti rahvusvaheliste kohtumiste traditsioon luua Soome ujujatega. Ettepanek maavõistlustest soomlastega sai teoks 1957. aasta suvel Soomes. Vt. ENSV kergejõustiku sektsiooni presiidiumi ja noortekomisjoni koosolekute protokollid. 13.02.1955–15.02.1958. ERA.R-30.4.851, 1 20; Eesti NSV Ujumissektsiooni Presiidiumi Protokolliraamat. 12.04.1955–9.09.1958. ESM Fp 111:2 KK 17/F4-1/17, 1 51–54. Konkreetseid näiteid pole siinkirjutaja toimikutes kahjuks palju kohanud. Selle põhjus on ka spordi-sektsioonide materjalide suhteliselt valikuline läbiuurimine.

¹⁹⁹ NSV Liidu teeneline treener Edgar Puusepp rõhutas 1957. aasta märtsis VSÜ “Kalevi” ja TUL-I maadlejate matškohtumisest kokkuvõtet tehes rahvusvaheliste kohtumiste spordimeisterlikkuse tõstmisel – need andvat treeningutele tugevasti hoogu ja indu juurde. Vt. ENSV Vabariikliku Maadlussektsiooni Presiidium. Koosolekute protokollid. 19.02.1956–2.06.1959. ERA.R-30.4.1050, 1 22.

²⁰⁰ Enn Mainla, Arnold Vaiksaar, „Aheldatud mäng okupeeritud Eestis“, *Eesti Spordimuuseumi VIII teadusliku konverentsi materjalid*, 4.

vaheliste spordisidemete (taas)loomisel ja kohtumiste (taas)käivitamisel oligi 1957.²⁰¹ Kui seni oli rahvusvahelisi spordisuhteid kujundanud eelkõige Moskva (üleliidulisel tasandil), siis 1957. aastal avardusid mõnevõrra liiduvabariikide ja isegi kohapealsete spordiühingute võimalused.²⁰² Oma osa oli selles tõenäoliselt ka samal aastal Moskvast toimunud VI ülemaailmne noorsoo- ja üliõpilasfestival, mis spordiseksioonide presiidiumidele pakkus nii kohustusi kui ka võimalusi.²⁰³

Rahvusvaheliste maavõistluste arv suurenes ühe aastaga mitu korda.²⁰⁴ Seda tõdeti isegi „Kehakultuurlase aastaraamatus“, kus sisuliselt esimest korda kogu nõukogude korra tingimustes räägiti Eesti NSV rahvusvahelistest spordisidemetest:

1957. spordiaasta jooksul laienesid tunduvalt Eesti NSV sportlaste rahvusvahelised sidemed. Meie vabariiki külastasid soome kergejõustiklased, rootsi ja soome jalgpallurid, soome ja tšehhoslovakkia korvpallurid, ungari lauatennisistid ja maletajad, soome võrkpallurid, kunstilised võimlejad ja maadlejad. Eesti NSV maadlejad, jalgpallurid ja ujumiskäsiid võistles Soomes [...].²⁰⁵

On loogiline, et pärast NSV Liidu I rahvaste spartakiaadi aastat oli liiduvabariigi kehakultuuri- ja spordikomiteel ning teistel Eesti NSV spordiorganisatsioonidel rohkem ajalist ressursi. Nagu on

²⁰¹ Olgugi et vähemalt 1956. aasta lõpus koostatud spordiürituste eelarve projektis ei nähtud rahvusvaheliste spordiürituste läbiviimiseks ette mingisuguseid summasid. ENSV Spordiseksioonide Nõukogu koosolekute protokollid koos lisadega. 19.07.1955–27.02.1957. ERA.R-30.3.365, 1 50.

²⁰² *Kalev. Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001*, 91–92.

²⁰³ ENSV Spordiseksioonide Nõukogu koosolekute protokollid koos lisadega. 19.07.1955–27.02.1957. ERA.R-30.3.365, 1 62.

²⁰⁴ Rahvusvahelised maavõistlused soomlastega 1957. aastal on mitmeski mõttes erilised ka Eesti spordimeedia ajaloos. Eesti Raadio esimene ülekanne välismaalt toimus koostöös Soome Ringhäälinguga, kui 1957. aastal peeti esineme II maailmasõja järgne Soome-Eesti kohtumine ujumises. Järgmisel aastal (1958) oli Soome reporter Pekka Tiilikainen Eestist maavõistlusreportaazi tegemas. Võrdluseks olgu mainitud, et raadioajakirjaniku ja -ajaloolase Vello Lääne järgi näiteks Üleliidulise Raadio esimene olümpiareportaaz 1956. aasta alguses Cortina d'Ampezzo taliolümpiamängude ajal. Maavõistlused andsid hoogu ka Eesti Televisiooni spordiülekannetele. 1957. aastal nägi Eesti NSV televaataja Tallinna Televisioonistuudio programmis Tšehhoslovakkia korvpallureid, Rootsi, Islandi ja Norra jalgpallureid, Ungari lauatennisiste, Soome maadlejaid, tõstjaid, kunstilisi võimlejaid, kergejõustiklasi ja jalgpallureid. Soome-Eesti kergejõustikuvõistluste ülekanne Kadrioru staadionilt 1957. aastal oli toonase ajakirjanduse arvates esineme NSV Liidu rahvusvaheliste spordivõistluste televisiooniülekanne üldse. Vt. täpsemalt Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, avaldamata käsikiri, (2007), 28–29; Vello Lään, „Raadio-TV-reporter olümpial“, *Eesti Spordiajaloo Seltsi V spordiajaloo konverentsi ettekannete materjalid*, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2004), 8.

²⁰⁵ *Kehakultuurlase aastaraamat 1957*, koostanud V. Lenk, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958), 4.

teada, võttis spartakiaadiks valmistumine ka suure osa komitee finantsvahenditest. Nüüd sai neid planeerida teisteks kulutusteks.

1950. aastatel oli rahvusvahelise maavõistluse korraldamine pikaajaline protsess. Kõigepealt tuli välja selgitada, kas välisriigi spordialaliidul, spordiühingul või linnakoondisel on maavõistluse korraldamiseks huvi. Ettepanek võis Eesti NSV spordiorganisatsioonidele saabuda loomulikult ka välisriikide poolt. Arhiivimaterjali põhjal tundub, et vähemalt spordisektsioonide puhul toimus võistluste kokkuleppimise ja korraldamise alane infovahetus otse Eesti NSV spordisektsiooni ja vastava välisriigi spordialaliidu vahel. ENSV KSK keskorganina sellesse etappi märkimisväärselt ei sekkunud. Kui mõlemal osapoolel oli maavõistluse pidamiseks vajalik huvi olemas, tuli võistluse korraldamisõigust taotleda ÜKSK-lt. Taotlus läkitati Moskvasse ENSV KSK vahendusel.

Planeeritud rahvusvahelised kohtumised pidid kajastuma ENSV KSK poolt kinnitatud võistluskalendri plaanis. See tähendas, et kogu protsessile võis kuluda isegi peaaegu aasta. Nii on loogiline 1950. aastate lõpus tavaliseks kujunenud praktika: näiteks soomlastega peetud ujumisvõistluste korraldamiseks (toimusid suvel) alustati läbirääkimisi juba hilissügisel, et aastavahetuseks, kui spordivõistluste kalenderplaaniid kinnitati, oleks kuupäev paigas.²⁰⁶ Kui ettepanek rahvusvahelise maavõistluse korraldamiseks tuli Moskvast, võis protsess kulgeda oluliselt kiiremini.

2.7.2 Rahvusvaheline maavõistlus läbi dokumentide

1950. aastate teises pooles peetud rahvusvahelistest spordikohtumistest on ENSV KSK arhiivis säilinud mõningaid dokumente. Nende põhjal saab Eesti NSV-s toimunud maavõistluste detailsema korralduse kohta teha mitte küll ammendavaid, kuid siiski asjakohaseid üldistusi. Järgnev analüüs põhineb kolmel arhiivitoimikul:

- 1) Toimik Eesti NSV ja Ungari RV lauatennise maavõistluse kohta 1957. aasta aprillis Tallinnas²⁰⁷;
- 2) Toimik Eesti NSV ja Soome kergejõustiku maavõistluse kohta 1957. aasta juunis Tallinnas²⁰⁸;

²⁰⁶ Soomlastega hakkas 1950. aastate teisel poolel toimima praktika, mille järgi iga-aastased maavõistlused toimusid vaheldumisi Eesti NSV-s ja Soomes (Eesti NSV-s seega üle aasta).

²⁰⁷ Ungari RV–Eesti NSV lauatennise sõprusvõistluste materjalid (osavõtjate nimekirjad, protokollid, aruanne). 27.04.1957–28.04.1957. ERA.R-30.4.1212

3) Toimik Eesti NSV ja Soome ujumise maavõistluse kohta 1958. aasta juulis Elvas²⁰⁹.

Lisaks on kasutatud spordisektsioonide presiidiumide koosolekute protokollides leiduvat maavõistlusi puudutavat materjali²¹⁰ ja vähest leiduvat kirjandust.²¹¹

Maavõistluste eelarved kinnitati ENSV KSK poolt ning korraldamisel pidi nendest lähtuma. Samuti tuli komitees läbi rääkida ürituse täpne ajakava. Planeerimisel ei piirdutud võistluste sportliku osaga, vaid loomulikult pidid olema teada kõik välisdelegatsiooniga seonduvad tegevused. Saabuva delegatsiooni suurus oli vastuvõtjale enne visiiti teada.

Siinse võistkonna koosseis (sportlased, treenerid, vastutavad ametnikud) kinnitati nii konkreetse spordisektsiooni presiidiumi kui ENSV KSK poolt. Eesti sportlaste valmisolek võistlusteks pidi olema kõrge – spordijuhid tahtsid näha omade võitu. Seetõttu oli reeglisk, et enne rahvusvahelisi maavõistlusi viidi koondisele läbi õppe-treeningkogunemine.

Eesti NSV-sse saabuva välisdelegatsiooni puhul oli alati vajalik, et neid võetaks kohapeal võimalikult varakult vastu. Praktikas tähendas see järgmist: kui delegatsioon saabus Eestisse (üldjuhul Tallinna) lennukiga, saadeti kohalikud spordisektsioonide või -ühingute esindajad ning vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee töötajad välisdelegatsiooni saabumise ajaks kindlasti lennujaama. Vastuvõtmisel oli 1950. aastate lõpus levinud üldine pidulikkus, mis tähendas, et lennujaamas tervitati saabunuid orkestrimuusika saatel.

Soomlased sõitsid Eesti NSV-sse 1950. aastate lõpus rongiga (laevaliiklust Eesti NSV ja Soome vahel veel ei toimunud) Viiburi ja Leningradi kaudu. ENSV KSK esindaja ootas soomlasi juba

²⁰⁸ Soome-Eesti NSV kergejõustiku maavõistluse protokollid koos lisadega. 23.06.1957–24.06.1957. ERA.R-30.4.1187.

²⁰⁹ Eesti NSV–Soome ujumise maavõistluse materjalid (osavõtjate nimekirjad, protokollid jm). Elva. 9.06–10.06.1958. ERA.R-30.4.1518.

²¹⁰ Eesti NSV Ujumissektsiooni Presiidiumi Protokolliraamat. 12.04.1955–9.09.1958. ESM Fp 111:2 KK 17/F4-1/17; ENSV Vabariikliku Maadlussektsiooni Presiidium. Koosolekute protokollid. 19.02.1956–2.06.1959. ERA.R-30.4.1050; ENSV Vabariikliku Lauatennisektsiooni presiidiumi koosolekute protokollid. 12.01.1954–19.06.1959. ERA.R-30.4.725; ENSV kergejõustiku sektsiooni presiidiumi ja noortekomisjoni koosolekute protokollid. 13.02.1955–15.02.1958. ERA.R-30.4.851.

²¹¹ *Kalev. Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001*, 90–91; Kristjan Remmelkoor, “Rekordid: katustel kodupublik ja jubedus võõrsil”. Vt. <http://soccernet.ee/artikkel/rekordid-katustel-kodupublik-ja-jubedus-voorsil> (külastatud 4.04.2016).

Soome Vabariigi ja Nõukogude Liidu piiril (Viiburis). Üheskoos reisiti Leningradist Tallinna (autobussiga).²¹² Transpordikulud katsid piirijaamast alates Eesti NSV spordiinstitutsioonid.

Välisdelegatsioonid majutati headesse hotellidesse (Tallinnas hotellidesse „Palace“ või „Tallinn“, Tartus hotelli „Park“). Majutusasutuses (üldjuhul) oli külalissportlastele ja -treeneritele koostatud eraldi menüü, millele pidi garantii andma arstist spetsialist. Nii majutus kui toitlustamine toimus Eesti NSV spordiinstitutsioonide eelarvest.

Eesti NSV territooriumil liikumiseks (kui selleks oli vajadus) anti välisdelegatsiooni käsutusse üldjuhul autobuss. Selle abil transporditi delegatsiooni liikmeid võistlus- ja majutuspaiga vahel. Vajaduse korral pakuti ka teenindavat personali (nt arst, massöör).

Võistluspaiga ettevalmistamise eest vastutasid kohalik kehakultuuri- ja spordiinstitutsioon (linna või rajooni komitee) ning kohalik täitevõimuorgan (rajooni või linna TSN täitevkomitee). Võistlejatele tuli pakkuda häid võistlustingimusi ning garanteerida võimalus pesta sooja veega. Samuti oli rahvusvaheliste maavõistluste puhul praktikaks võistluspaiga dekoreerimine.

Võistluste avamine kätkes endas avadefileed: see koosnes delegatsioonide sissemarsist (riigilippudega), spordijuhtide (mõlema delegatsiooni) sõnavõttudest, hümnide mängimisest²¹³ ja kingituste üleandmisest.

Lisaks võistlustele pakuti kultuuriprogrammi. On teada linnaekskursioonide korraldamine nii Tallinnas kui ka Tartus. Programm võis koosneda veel mõne spordivõistluse ühisest küllastamisest²¹⁴ või lausa teatriskäigust.²¹⁵ Rahvusvaheline maavõistlus lõppes üldjuhul piduliku banketiga (õhtusöögiga restoranis), millest võtsid osa mõlema delegatsiooni liikmed.

Ka külalisdelegatsiooni lahkumine Eesti NSV territooriumilt (või üldse Nõukogude Liidust) oli täpselt organiseeritud. ENSV KSK esindajad või konkreetne spordisektsioon saatsid

²¹² Ujumise Föderatsiooni Presiidiumi koosolekute protokollid annavad tunnistust sellest, et taoline praktika jätkus ka 1960. aastate algul. Sama kinnitavad Raymond Halliku mälestused. Vt. ENSV Ujumise Föderatsiooni Presiidiumi koosolekute protokollid. 11.01.1962–22.12.1963. ESM Fp 111:5 KK 20/F4-1/20, l 41–45; Raymond Hallik, „Meenutused“. Lindistanud ja litereerinud Ille Palm. Tallinn/Tartu, 2006/2007. ESM Fp 2772:6 KK 1993/F4-2/999, l 30.

²¹³ Lisaks välisriigi hümnile kõlasid nii Eesti NSV kui Nõukogude Liidu hümn.

²¹⁴ Näiteks küllastati korvpallivõistlusi ja Pirita-Kose-Kloostrimetsa ringrajal toimunud NSV Liidu ringraja esivõistlusi (1958).

²¹⁵ Enne 1957. aastal peetud maavõistlust ungarlastega (lauatennis) planeeriti külalistega operetiküllastust „Estonia“ teatris, samuti visiiti Raadioteatrisse ja Tallinna televisioonikeskusesse. Võistluste hilisemas raportis pole siiski ühtegi nimetatud sündmustest välja toodud. Küll aga sai teoks linnaekskursioon Tallinnas.

võõrustatavad lennujaama. Soomlaste puhul tehti reis kaasa vähemalt Leningradini (saatmine võis toimuda isegi Viiburini).

On selge, et Eesti NSV-d väisanud välisdelegatsioonidele sooviti liiduvabariigist jätta võimalikult head muljet. Nii hoolitsusega teostatud ja pidulik vastuvõtt, külaliste majutamine ning toitlustamine heades hotellides, võistluspaiga dekoreerimine kui ka organiseeritud kultuuriprogramm toetavad seda seisukohta.

Mõnel pool võeti riskide vältimiseks ette teistsuguseidki samme. 1958. aasta juulis suleti Elvas toimunud Eesti NSV-Soome ujumise maavõistluse ajal kolmeks päevaks kohalik alkohoolsete jookide müük.²¹⁶ Õhku jääb küsimus, kas seda tehti pidades silmas kohalikke elanikke või hoopis Eesti NSV sportlasi, kelle puhul oli alkoholi liigpruukimine 1950. aastatel kõige levinumaks distsipliinirikumiseks.

2.8 Spordibürokraatia huvitatus võistlustest

Liiduvabariigi spordijuhtide jaoks oli tavaline praktika olulisemate spordivõistluste igakülgne analüüsimine läbi kogu vaadeldava perioodi. Ilmselt pole detailsus, millega Eesti NSV spordijuhid olulisemaid võistlusi käsitlesid, tänase päevaga võrreldav – 1940.–1950. aastatel huvitasid resultaadid ametnikke tuntavalt rohkem. Lisaks spordiresultaadile analüüsiti põhjalikult sportlaste isiklikku käitumist²¹⁷, delegatsiooni kollektiivsust, kohtunike tegevust võistluste läbiviimisel jne.

Eesti NSV kui liiduvabariigi jaoks olulisemate spordivõistluste puhul oli analüüs seda põhjalikum. Eriti tõusevad esile Balti liiduvabariikide (hiljem Balti liiduvabariikide ja Valgevene NSV) spartakiaadid ning NSV Liidu rahvaste spartakiaad. Nendest kompleksvõistlustest (üldarvestuse kujundas mitmetel spordialadel saavutatud kohtade koondtulemus) võttis Eesti NSV osa liiduvabariigi koondisega ning seetõttu oli edu või ebaedu kohalikule spordijuhtkonnale eriti oluline. Teiste liiduvabariikidega toimus ju otsene võrdlus!

²¹⁶ Eesti NSV Ujumissektsiooni Presiidiumi Protokolliraamat. 12.04.1955–9.09.1958. ESM Fp 111:2 KK 17/F4-1/17, l 267–269

²¹⁷ Vt. täpsemalt peatükis „Inimesed“.

1948. aasta septembris Riias peetud I Balti liiduvabariikide spartakiaadil jäi Eesti NSV teiseks, kaotades üsna napilt lätlastele.²¹⁸ Novembri alguses võttis ENSV KSK delegatsiooni esinemise arutluse alla.²¹⁹ Arutelu oli pikk ja põhjalik ning meieni säilinud tekstist paistab välja spordijuhtide suur rahulolematust. „Kehakultuuri“ toimetaja Friedrich Issak kirjeldas spartakiaadi kaotamist kui suurt moraalselt lööki Eesti NSV sportlastele ja spordihuvilistele.²²⁰ Komitee toonane esimees Savva Tambijev pani ette koostada iga üksiku spordiala puudusi analüüsiv käskkiri. Spartakiaadil võistlemise eelduse võttis ta tabavalt kokku: *Sm. Karotamme nõudmine on õige – kui sõita – siis ka võita, aga mitte niisama tolgendada.*²²¹

Selline ülimaksimalistlik mentaliteet on võrreldav Jossif Stalini võistlusspordi-suunalise poliitikaga. Nimelt on pikaaegne ÜKSK esimees Nikolai Romanov oma mälestustes kirjutanud, et saamaks luba sõita rahvusvahelistele võistlustele, pidi ta Stalini nimele saatma spetsiaalse kirja, milles andis võidu osas garantii. Romanovi järgi oli koondise võit oluline just-nimelt seepärast, et vastasel juhul hakanuks välismaa kodanlik press muda loopima mitte üksnes Nõukogude sportlaste, vaid laiemalt kogu rahva pihta.²²² Paralleelid Karotamme-Tambijevi 1948. aasta „liiniga“ on märkimisväärsed.

ENSV KSK pidas loomulikult ebarahuldavaks ka 1950. aasta Balti liiduvabariikide spartakiaadi kolmandat (viimast) kohta. See tulemus näitas komitee hinnangul suuri puudusi vabariigi spordimeisterlikkuse tõstmisel.²²³ 1952. aasta Balti spartakiaadil õnnestus Eesti NSV-l saavutada esikoht.²²⁴ Kahjuks aga vabariikliku komitee koosolekute protokollid sellest perioodist puuduvad, mistõttu on ametnike reaktsiooni keeruline hinnata. Nii 1954. kui 1957. aasta Balti Liiduvabariikide ja Valgevene spartakiaadide leiame toimikutest samuti hinnangud.²²⁵ Need on oluliselt pehmemad. 1954. aastal jäi Eesti NSV napilt Valgevene NSV järel teiseks²²⁶, 1957.

²¹⁸ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 23.

²¹⁹ Veidi hiljem oli esinemine Balti liiduvabariikide spartakiaadil arutluse all EK(b)P Keskkomitees ja Tartu Riiklikus Ülikoolis. Järeldused olid sarnased ENSV KSK poolt pakututele. Vt. Propaganda ja agitatsiooni osakonna kultuurharidussektor. EK(b)P KK sõjaväelise osakonna ja Tartu Riikliku ülikooli õiendid ja ettekanded Balti spartakiaadi kohta. 18.12.1947–7.10.1948. ERA.F.1.16.27.

²²⁰ ÜKSK koosolekute protokollid. 12.01.1948–20.12.1948. ERA.R-30.3.52, 1 101.

²²¹ ENSV KSK koosolekute protokollid. 12.01.1948–20.12.1948. ERA.R-30.3.52, 1 101.

²²² Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, 57.

²²³ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 24.06.1951–23.12.1951. ERA.R-30.3.138, 1 44.

²²⁴ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 12.

²²⁵ ENSV KSK koosolekute protokollid. 21.06.1954–18.12.1954. ERA.R-30.3.304, 1 7; ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 1 29.

²²⁶ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 14–15.

aastal õnnestus spartakiaad aga võita.²²⁷ Hiljem Balti liiduvabariikide ja Valgevene spartakiaade enam ei toimunud.²²⁸

Nagu ennist mainitud, toimus põhjalik analüüs pärast 1956. aastal peetud Nõukogude Liidu I rahvaste spartakiaadi.²²⁹ Võimalik, et eeskujuks siinsele spordibürokratialle olid ÜKSK olümpiamänge puudutavad analoogilised materjalid.²³⁰ Olid ju olümpiamängud ja rahvaste spartakiaad võistlustena paljuski sarnased. Ka 1950. aastate lõpus toimuma hakanud rahvusvaheliste maavõistluste puhul oli sportlike tulemuste analüüs jätkuvalt päevakorral. Sellega tegelesid eelkõige maavõistluse korraldamisega otseselt seotud olnud spordisektsioonid.²³¹

²²⁷ *Kehakultuurlase aastaraamat 1957*, 3.

²²⁸ Arnold Vaiksaar, „Rahvusliku spordiresuldaadi dünaamikast“, *Sport, teadus ja vaimsus 1945–1991, Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid*, 6–33, siin 14.

²²⁹ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 1 4.

²³⁰ Mitmed sellised analüüsivad dokumendid on arhiivis kättesaadavad. Vt. näiteks ÜKSK esimehe käskkirjad (tõlkes). 24.01.1957–30.08.1957. ERA.R-30.3.483, 59–68, 72–80, 87–93.

²³¹ VSÜ “Kalevi” ja TUL-i maadlejate matškohtumise analüüsist vt. ENSV Vabariikliku Maadlus-sektsiooni Presiidium. Koosolekute protokollid. 19.02.1956–2.06.1959. ERA.R-30.4.1050, 1 21–23.

3. INIMESED

3.1 Spordijuhid

Eesti NSV kõrgemad kehakultuuri- ja spordijuhid kuulusid kohalikku (EKP KK) põhinomenklatuuri. ENSV KSK esimehe ametikoht oli põhinomenklatuuris, see oli kantud ka üleliidulisse nomenklatuuri. Lisaks loeti 1946.–1953. aastani teatud perioodidel põhinomenklatuuri hulka ENSV KSK esimehe asetäitjat ning kohalike KSK-de ja oblastikomiteede esimehi.²³² Spordiühingute (kesk-)nõukogude esimehed olid 1950. aastate alguses samuti nomenklatuuri liikmed.²³³ See tähendab, et isikute nendele ametikohtadele kinnitamiseks oli vaja partei luba.

Järgnevalt vaatleme spordibürokraatia kaadrite valikut. Kuna käesoleva töö puhul pole olnud võimalik kehakultuuri- ja spordibürokraatia juhtivat kaadrit süvendatult analüüsida, tuleb piirduda üldise ülevaatega. Enam on keskendunud Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee (ENSV KSK) juhtivale kaadrile.

3.1.1 Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee kõrgem juhtkond

Pärast Eesti territooriumi taashõivamist Nõukogude vägede poolt 1944. aasta septembris asuti Tallinnas Savva Tambijevi juhtimisel taaslooma ENSV KSK aparaati.²³⁴ 10. jaanuaril 1945 kinnitati Tambijev ametlikult vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee esimeheks.²³⁵ Tambijev oli Venemaa-eestlane, kes eesti keelt ei osanud.²³⁶ Probleeme sellest aga ei tekkinud, kuna komitee kolleegiumi koosolekud peeti vene keeles.²³⁷ Komitee esimehe kohustusi täitis Tambijev 2. detsembrini 1949, mil ta ametikohalt vabastati.²³⁸ Seega oli Savva Tambijev ENSV KSK

²³² Arvestusnomenklatuuri hulka loeti 1947. aastal ENSV KSK kaadriosakonna ülema ametikohta.

²³³ Mariliis Hämäläinen, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nomenklatuur 1945–1953*, (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011), 81–82, 251–252.

²³⁴ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 17.

²³⁵ *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970*, 18.

²³⁶ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 17.

²³⁷ Samas, 23.

²³⁸ *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970*, 20.

esimeheks pea viis aastat. Selle perioodi vältel oli Tambijevi asetäitjaks kodu-eestlane ja eesti keelt valdav²³⁹ Georg Tiits.²⁴⁰

Tambijevi järglaseks esimehe ametis sai 2. detsembril 1949 kõigest 26-aastane Aleksei Šiškin. Erinevalt Tambijevist oli Šiškin üles kasvanud maailmasõdade vahelises Eesti Vabariigis ja lõpetanud 1941. aastal Tallinna vene gümnaasiumi.²⁴¹ See tähendas, et vabariiklikku komiteed asus juhtima eesti keelt kõnelev inimene.²⁴² Teise maailmasõja ajal oli Šiškin teeninud Punaarmee koosseisus ja võidelnud Eesti Laskurkorpuses. Ta omas Kõrgema Parteikooli diplomit.²⁴³ ENSV KSK esimehe ametikohta täitis Aleksei Šiškin 1953. aasta 15. maini.²⁴⁴ Tema ametiaeg kujunes kolme ja poole aasta pikkuseks.

Aleksei Šiškini ametiaja puhul on oluline märkida, et tema esimeheks saamise järel määrati komitee esimehe asetäitjaks Pavel Kalabin – kauaaegse kehakultuuritöö staaži ja kõrgema eriharidusega ning ÜK(b)P liige.²⁴⁵ Pavel Kalabin lähetati Eesti NSV-sse Moskvast. Sarnaselt Savva Tambijevile oli Kalabin „umbkeelne“.²⁴⁶ See tähendas, et jätkuvalt kuulus Eesti NSV kõige tähtsama kehakultuuri- ja spordiinstituutsiooni kõrgemasse juhtkonda inimene, kes kohalikku keelt ei osanud.

Aleksei Šiškini sisuliseks järglaseks vabariikliku komitee esimehe rollis oli Juhan Mandre, kes asus selles ametis tööle 21. mail 1953.²⁴⁷ Kuna vahepeal oli toimunud instituutsionaalne struktuurimuutus, siis ei asunud Mandre tööle mitte ENSV KSK esimehena, vaid Eesti NSV tervishoiu ministri asetäitjana kehakultuuri- ja spordi alal.²⁴⁸ Sellesse ametisse asudes oli Mandre

²³⁹ Raadiosaade “Kirjutamata memuaare: Georg Tiits”, autor Lembit Lauri, toimetanud Liina Kusma, Eesti Raadio, 1988. Esimest korda eetris 19.06.1988 “Vikerraadios”. Vt.

<http://arhiiv.err.ee/vaata/kirjutamata-memuaare-kirjutamata-memuaare-georg-tiits/similar-156728> (külastatud 20.04.2016).

²⁴⁰ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 23.

²⁴¹ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 887.

²⁴² *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 25.

²⁴³ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 887.

²⁴⁴ *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970*, 22.

²⁴⁵ EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooni osakond. Õiend kehakultuuri- ja sporditöö olukorra kohta Eesti NSV-s, seisuga detsember 1950. a. 1.01.1950–31.12.1950. ERAF.1.85.18, 18.

²⁴⁶ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 25.

²⁴⁷ Pärast Aleksei Šiškini ametikohustuste lõppu oli positsioon ajutiselt 15. maist kuni 21. maini Pavel Kalabini kanda.

ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, 22.

²⁴⁸ Uuesti moodustatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimeheks määrati Mandre 5. mail 1954, mil ta tervishoiu ministri asetäitja ametikohalt vabastati.

31-aastane.²⁴⁹ Tema varasem tööpositsioon oli olnud vastutava toimetaja roll ajakirjas „Kehakultuur“.²⁵⁰

Mandre oli esimene II maailmasõja järgne Eesti NSV kõrgeim spordijuht, kes oli nii eesti rahvusest kui ka Eestis üles kasvanud. Taastatud Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe ametis oli Mandre 1. juunini 1955,²⁵¹ mis tähendas, et kokku juhtis ta kõrgeima valdkonna ametnikuna Eesti NSV kehakultuuri- ja spordielu veidi üle kahe aasta.

Töös käsitletaval perioodil täitis ENSV KSK esimehe rolli veel Boris Tolbast, seda alates 1. juunist 1955.²⁵² Tolbast oli ametisse asudes 33-aastane. Ta oli kasvanud üles maailmasõdadevahelises Eesti Vabariigis ning 1948. aastal lõpetanud Kõrgema Parteikooli. Spordikomiteesse tööle siirdus Tolbast komsomolitöölt – ELKNÜ Keskkomitee sekretäri ametist.²⁵³

Kui ENSV KSK tegevus 1959. aasta 1. märtsil 1959 lõpetati, suunati Boris Tolbast komitee asemel organiseeritud Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu nõukogu esimeheks. Siinse kõrgema spordijuhina tegutses Tolbast kokku 6 aastat.²⁵⁴ Boris Tolbasti asetäitjana tegutsesid 1955. aastast Arnold Vaiksaar ning Kalju Silvet.²⁵⁵ Vaiksaar oli ametisse asudes 28-aastane²⁵⁶, Silveti sünniaeg pole töö autorile teada.

3.1.2 Muutused kehakultuurikaadris

Kohaliku tasandi (linnade ja rajoonide) spordijuhtide ametissenimetamine oli ENSV KSK õiguseks. Vabariikliku komitee koosolekud algasid eriti 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses tihtipeale „kaadrite küsimustega“. Viimaste sisuks oli kohalike spordijuhtide kandidatuuri läbiarutamine ja nende ametissenimetamine, aga ka ametist vabastamine. Ametisse võis spordijuhi kinnitada veel kohalik võimuorgan, mis sel juhul lähtus ENSV KSK soovituselt.

ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, 22.

²⁴⁹ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 500.

²⁵⁰ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 13.

²⁵¹ *ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970*, 24.

²⁵² Samas.

²⁵³ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 949.

²⁵⁴ Kuni 15. juunini 1961.

ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, 31.

²⁵⁵ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 17.

²⁵⁶ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 1017.

Kohalike kehakultuuri- ja spordikomitee esimeeste „väljavahetamine“ tundub II maailmasõjale järgsetel aastatel (1946–1947) küllaltki levinud praktikana. Vähemasti ametlikult fikseerituna oli esimeeste väljavahetamise peamiseks põhjuseks ebakompetentsus – tööga ei tulnud toime, või ei omatud piisavat autoriteeti.

II maailmasõja järgselt kujunenud kehakultuurikaadri esimene massilisem vahetumine toimus Eesti NSV-s 1949.–1950. aastal. Selle tingis ühelt poolt 1948. aasta 27. detsembril ÜK(b)P KK otsuses sisalduv kriitika, mis EK(b)P samasisulise määruse läbi kanti üle ka Eesti NSV konteksti. Samuti olid kaadri vahetumise olulisteks faktoriteks EK(b)P VIII pleenumi järgne poliitiline situatsioon ning 1950. aasta septembris läbi viidud haldusreform, millega likvideeriti maakonnad ja vallad ning moodustati 39 maarajooni (lisaks 5 vabariikliku alluvusega linna).²⁵⁷

Pärast EK(b)P VIII pleenumit 1950. aasta märtsikuus alustati kodanlike natsionalistide paljastamist teiste valdkondade kõrval ka Eesti NSV kehakultuuri- ja sporditegelaste hulgas. Arhiivitoimikutest võib leida mitmeid dokumente, milles esitatakse kõrvaldatute nimed ja süü.²⁵⁸ Autor ei pea mõistlikuks käesolevas töös välja tuua kõrvaldatud kehakultuuritöötajate nimesid. „Süüdlaste“ ametikohti analüüsidest tuleb aga märkida, et karistatute hulgas oli nii vabariigi kõige kõrgemaid sporditöötajaid (kuni ENSV KSK esimehena välja) kui ka kohalikke spordijuhte ja tavalisi treenereid.

Toimikute järgi vallandati kehakultuuri- ja spordikomiteede, spordiühingute, kõrgemate õppeasutuste kehakultuuri- ja spordiüksuste ning kehakultuurikollektiivide töötajaid järgnevatel põhjustel:

- 1) kodanlikuks natsionalistiks olemine,
- 2) nõukogudevastane tegevus kodanlikul ajal,
- 3) kuulumine kodanlikku spordiklubisse,
- 4) kuulumine maailmasõdadevahelises Eesti Vabariigis tegutsenud Kaitseliitu,
- 5) kodanlikus või fašistliku jõustruktuuris (k.a. sõjaväes) teeninud inimesele (ohvitserile) sugulaseks olemine,

²⁵⁷ Eesti spordi aastaraamat 1950–1955, 8.

²⁵⁸ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 19–10; ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 24.07.1951–23.12.1951. ERA.R-30.3.138, 141; Õiend Kehakultuuri- ja Sporditöö olukorra kohta Eesti NSV-s, seisuga detsember 1950. a. 1.01.1950–31.12.1950. ERAF.1.85.18, 15, 8, 15, 19; Materjalid „VSÜ Kalevi“ kontrollimise tulemustest 1950. a. oktoobris. ERAF.1.85.7, 187–89.

- 6) II maailmasõja-aegne teenistus fašistlikus Saksa armees,
- 7) kuulumine Saksa okupatsiooni ajal tegutsenud Omakaitse/partisaniliikumisse,
- 8) aktiivne osavõtt Omakaitse juurde moodustatud organisatsiooni tööst,
- 9) fašistliku spordiühingu (spordiühing „Estonia“) juhtivaks tegelaseks olemine Saksa okupatsiooni ajal,
- 10) kehakultuuritöö laostamine Eesti NSV-s,
- 11) kehakultuuri ja spordi nõukoguliku arengu takistamine/pidurdamine,
- 12) võitlemine kehakultuuriliikumise ideelise suunatavuse vastu,
- 13) noore kehakultuurikaadri edutamise takistamine,
- 14) töötajate kommunistliku kasvatamise läbiviimise takistamine.

Kehakultuurikaadri ebaratsionaalselt tihe ja massiline vahetumine oli mitmetes Eesti NSV kehakultuuri ja spordiga seotud institutsioonides regulaarne kuni Stalini surmani.²⁵⁹ Siiski olid 1950. aasta muutused vaadeldaval perioodil kehakultuurikaadri osas kõige suuremad.²⁶⁰ Sarnast vapustust 1950. aastate teisel poolel enam ei toimunud ja kaadrivahetus muutus loomulikumaks. ENSV KSK koosolekute protokolle analüüsid võib öelda, et kohalike kehakultuuri- ja spordikomiteede esimeeste vahetusi arutati varasest harvemini.

Head võrdlusmaterjali 1950. aastate kaadripoliitika analüüsimiseks on töö autori käsutuses vähe, mistõttu väga põhjanevaid järeldusi teha ei saa. ENSV KSK koosseis ning suur osa liiduvabariiklikest sporditöötajatest on ära trükitud 1957. ja 1959. aasta „Kehakultuurlase aastaraamatutes“.²⁶¹ Nende aastakäikude koosseisude võrdlemisel tuleb arvestada, et 1959. aasta alguses kujundati kogu Eesti NSV kehakultuuri- ja spordijuhtimise süsteem ümber – moodustati Eesti NSV Spordiühingute ja -organisatsioonide Liit. Raamatutes esitatud andmete põhjal muutus liiduvabariikliku tasandi sporditöötajate juhtivkoosseis 1957.–1959. aastani suhteliselt vähe. Muutusi toimus treenerite ja inspektorite tasandil, kuid mitte vabariiklikus kõrgemas juhtkonnas.

²⁵⁹ Näiteks VS „Kolhoosniku“ rajooninõukogude esimehi vahetati 1951.–1953. aastani kokku lausa 113 korral! Nõukogude perioodil välja antud spordiühingu ajalooülevaates põhjendatakse seda just nimelt institutsionaalsete ümberkorralduste vajaduse läbi, kuid ilmselt oli tegurina oluline siiski ka poliitiline taust ja EK(b)P VIII pleenumi järeloomid. Vt. „Jõud“ *algusloost tänaseni*, 6.

²⁶⁰ Kehakultuurikaadri kiirele vahetumisele erinevatel tasanditel 1950. aastate alguses on korduvalt viidatud ka kogumikus *Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid*.

²⁶¹ *Kehakultuurlase aastaraamat 1957*, 411–420. *Kehakultuurlase aastaraamat 1959*, koostanud V. Lenk, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960), 396–403.

Samas avaldas süsteemi ümberorganiseerimine kohaliku tasandi (linnade ja rajoonide) juhtivkaadrile suurt mõju.²⁶²

3.1.3 Kehakultuurikaadri iseloomustus

Kehakultuurikaader oli ja jäi läbi vaadeldava perioodi võrdlemisi nooreks. Nagu eelnevast järeldada võib, peegeldas seda ENSV KSK kõige kõrgema juhtkonna koosseis. Lisaks on teatud andmeid ka komitee laiema koosseisu kohta.²⁶³ Põhimõte, et noore kaadri edutamisele tuleb pöörata erilist tähelepanu, ilmus kaadripoliitikat kujundavatesse dokumentidesse pärast EK(b)P VIII pleenumit (1950. aasta märtsis).

Eesti NSV Ministrite Nõukogu määras ka, et kehakultuurikaadrite valikul peab rangelt juhinduma bolševistlikust printsiibist, mis tähendas valikut *poliitiliste ja tööalaste tunnuste järgi*.²⁶⁴ Reaalses elus tähendas see senisest veelgi politiseeritumat ametnikkonda.

ENSV KSK kollektiivis aset leidnud muutused on heaks näiteks toimunud. Komitee aseesimehe kohale suunati *kauaaegse kehakultuuritöö staažiga ja kõrgema eriharidusega ÜK(b)P liige sm. P. Kalabin, Kaadrite osakonna juhatajaks Parteikooli lõpetanud sm. F. Lokk, org.-inspektuuriosakonna juhataja kohale [...] parteitöölt tulnud sm. S. Rosenfeldt*.²⁶⁵

Käsitletaval perioodil iseloomustab noorus kogu liiduvabariigi kehakultuurikaadrit.²⁶⁶ ENSV KSK liige (mitte veel esimees) Boris Tolbast märkis 1955. aasta alguses, et 1954. aastal oli kehakultuuri- ja spordikomiteede kaader lausa 60% ulatuses. Seda märkimis-väärselt suurt arvu põhjendati kahe argumendiga: esiteks oli hulk esimehi siirdunud aega teenima Nõukogude

²⁶² Linnade ja rajoonide spordikomiteede (spordiühingute liidu nõukogude) esimehed vahetusid kindlasti Narvas, Haapsalus, Harjus, Hiiumaal, Jõgeval, Jõhvis, Keilas, Kingissepas, Lihulas, Märjamaal, Paides, Põltsamaal, Põlvas, Raplas, Valgas, Viljandis, Võrus, Väike-Maarjas ja Väandras – seega pooltes Eesti NSV vabariikliku alluvusega linnades või rajoonides.

²⁶³ 1953. aastal oli vastloodud Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi Kehakultuuri- ja Spordivalitsuse kehakultuuritöötajate (juhtkond, riiklikud treenerid, instruktorid, inspektorid – kokku 21 inimest²⁶³) keskmine vanus napilt üle 27 eluaasta. Selle koosseisu moodustasid ühe erandiga eesti rahvusest isikud. 9 töötajal oli asutuse-sisest ametistaaži alla aasta. Võrdluseks: 1953. aastal kuulus Üleliidulise Kehakultuuri ja Spordi Valitsuse koosseisu 327 ametikohta. Vt. Kirjavahetus Üleliidulise Peavalitsusega kehakultuuri- ja spordialastes küsimustes. 10.01.1952–12.12.1953. ERA.R-30.3.259, 1 38–48.

²⁶⁴ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 24.

²⁶⁵ Samas, 1 13.

²⁶⁶ Näiteks oli 1953. aasta aprillis-mais likvideeritud Pärnu oblasti TSN Täitevkomitee juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee 4-liikmelise ametnikkonna keskmine vanus 25 eluaastat. Neljast liikmest kolm kõrgemat haridust ei omanud. Kõik olid eestlased. Vt. Pärnu ja Tartu oblasti TSN Täitevkomiteede juures asuvate KSK-de likvideerimise aktid koos lisadega. 1.06.1953–8.06.1953. ERA.R-30.3.298, 1 23.

Armeesse, teiseks vahetati paljud töötajad kohalike tööliste ja soldatite nõukogude täitevkomiteede algatusel.²⁶⁷ 1968. aastani loeti Nõukogude Liidus kutsealusteks mehi vanuses 17–27.²⁶⁸ See tähendab, et paljud kehakultuuri- ja spordikomiteede esimehed pidid olema vastavas vanuses.

1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel oli kehakultuuri- ja spordivaldkonnas võimalik prestiižikale positsioonile tõusta suhteliselt kiiresti. Viimast tõdemust toetavad näiteks Raymond Halliku mälestused – juba teise kursuse tudengina sai Hallikust Eesti NSV kergejõustikusektsiooni presiidiumi liige.²⁶⁹

Kehakultuurikaadri kvaliteeti on läbitöötatud materjali lünklikkuse tõttu keeruline ja ennatlik täpsemalt hinnata. Vabariikliku komitee arhiiviainesele tuginedes võib teha vaid kõige üldisemaid tähelepanekuid. Toimikutes säilinud aruannetes on kvaliteedi ebapiisavus 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel kehakultuurikaadri aadressil tavapäraseks kriitikaks. ÜKSK poolt nõuti juba enne ÜK(b)P 1948. aasta 27. detsembri otsust selgesõnaliselt, et kohalike komiteede töötajad enda valdkonna-alaseid teadmisi täiendaksid. Sama „soovitus“ sõnastati ka 1949. ja 1950. aasta „Kehakultuurlase aastaraamates“.²⁷⁰ ENSV KSK laekunud aruannete põhjal võib öelda, et kaadri kvaliteedi tõstmise protsess kulges ebarahuldavalt.²⁷¹

Probleem oli terav ka 1950. aastatel. 1951. aasta 1. jaanuari seisuga oli 90 vabariigi rajooni kehakultuuri- ja spordivaldkonna juhtivtöötajast (linnade ja rajoonide kehakultuuri- ja spordikomiteede esimehed, inspektorid, treenerid) kõrgema haridusega 17 ja keskmisega 12 inimest.²⁷² See tähendas, et valdaval osal kohtadel töötavast juhtivkaadrist puudus keskharidus.

²⁶⁷ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 29.01.1955–3.12.1955. ERA.R-30.3.364a, 1 13–14.

²⁶⁸ Kristjan Luts, *Eesti ja külm sõda*, (Tallinn: Eesti Päevaleht, Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum, 2007), 196; *Nõukogude armee ja eesti mees*, koostanud Enno Tammer, kaasautor Krustjan Luts, (Tallinn: Tammeraamat, 2010), 29–30.

²⁶⁹ Raymond Hallik, „Meenutused“. ESM Fp 2772:6 KK 1993/F4-2/999, 1 25.

²⁷⁰ „Kaadrid otsustavad edu. Omandagem kehakultuuriline eriharidus!“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1949*, vastutav toimetaja G. Tiits, (Tallinn: RK „Pedagoogiline Kirjandus“, 1949), 74–79. A. Šiškin, „Meie ülesanded“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1950*, vastutav toimetaja G. Tiits, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950), 31–43.

²⁷¹ ENSV KSK koosolekute protokollid. 12.01.1948–20.12.1948. ERA.R.-30.3.52, 1 10.

²⁷² ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 47.

3.2 Sportlaste ja treenerite tunnustamine ning karistamine. Sportlaste ideaalkuju

Nõukogude ühiskonnas omasid sportlased tähtsat rolli ning nende käitumine oli kõrgendatud tähelepanu all.²⁷³ Järgnevalt ongi vaatluse all see, kuidas Eesti NSV-s 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel sportlasi tunnustati ning karistati. Neid protsesse saab hästi jälgida läbi ENSV KSK tegevuse. Uurides sportlaste kiitmise ja karistamise põhjusi on võimalik kokku panna šabloon „ideaalsest sportlasest“. Kuigi reaalsuses täpselt sellist sportlast ei eksisteerinud, võib mudeli järgi saada pildi nõukogude süsteemi ootustest.

3.2.1 Sportlaste ja sporditegelaste tunnustamine

Nõukogude spordisüsteemis jagunesid sportlased oma sportliku taseme alusel kategooriatesse. Nõukogude Liidus (sh Eesti NSV-s) võis sportlane omada I, II või III spordijärku, samuti pälvida meistersportlaste nimetuse. Kõige madalam oli III spordijärgu tase, tipuks aga NSV Liidu teeneliseks meistersportlasteks saamine, mis eeldas väga kõrgeid rahvusvahelisi tulemusi.²⁷⁴

II ja III järku said Eesti NSV-s sportlastele välja anda ka kohalikud kehakultuuri- ja spordiinstitutsioonid. I spordijärgu küsimused olid töö autori poolt läbi vaadatud protokollidele tuginedes eeskätt spordialade seksioonide presiidiumide vastutada. Meistersportlaste ja teenelise meistersportlaste nimetuse omistamine oli aga oluliselt keerukam. 1940.–1950. aastatel tuli ENSV KSK-l Eesti NSV sportlastele meistersportlaste või teenelise meistersportlaste nimetuse omistamiseks esitada vastav taotlus ÜKSK-le. Küsimus sportlaste sobivusest teenelise meistersportlaste nimetuse kandmiseks otsustatigi lõpuks Moskvast. Küll aga eeldas ÜKSK, et liiduvabariikide kehakultuuri- ja spordikomiteed esitavad kandidaatideks sportlasi, kes kriteeriumidele vastavad. Selles protsessis 1940. aastate lõpust 1959. aastani muutusi ei olnud.²⁷⁵ 1958. aastal fikseeriti siiski üleliiduliselt, et meistersportlaste nimetuse pälvimine on võimalik ainult kehakultuurikollektiivi poolse positiivse iseloomustuse korral.²⁷⁶

²⁷³ Vt. lähemalt peatükis „Kehakultuuri- ja spordisüsteem“.

²⁷⁴ Esimese Eesti NSV sportlasena pälvis NSV Liidu teenelise meistersportlaste nimetuse maadleja Johannes Kotkas, kes sai selle tunnustuse 1943. aastal.

²⁷⁵ Läbi ENSV KSK määrati NSV Liidu kõrgemat kategooriat ehk üleliidulist kategooriat ka spordikohtunikele. Üleliidulise kategooria kohtunike kinnitamine on arhiivimaterjalide põhjal samuti jälgitav.

²⁷⁶ ÜKSK otsus (tõlge) sportlaste hulgas tehtava kasvatustöö parandamise abinõude kohta. 28.06.1958. ERA.R-30.3.532, l 6.

Teenelise meistersportlase nimetuse omistamise taotlusi esitas vabariiklik komitee harva. Läbiuuritud protokollide alusel on teada vastavad taotlused Paul Kerese²⁷⁷, Enn Merivälja²⁷⁸, Vladimir Tratšikovi²⁷⁹, Edgar Puuseppa²⁸⁰ Ilmar Kullami²⁸¹, Erich Veetõusme²⁸², Aleksander Tšikini²⁸³, Bruno Junki²⁸⁴, Alfred Neulandi²⁸⁵, Heino Lipu²⁸⁶ ja Mai-Maret Otsa²⁸⁷ kohta. Eesti NSV Vabariiklike Spordisektsioonide esindajate nõupidamistel esitati taotlused ka Jaroslav Dudkini²⁸⁸ ja Fred Kudu²⁸⁹ osas, kuid ENSV KSK-sse need teadaolevalt ei jõudnud.²⁹⁰ Keskmiselt kerkis teenelise meistersportlase nimetuse taotlemise küsimus ENSV KSK-s seega päevakorrade umbes üks kuni kaks korda aastas.

Näitena teenelise meistersportlase taotluse esitamise protsessist võib käsitleda vastavasisulise küsimuse arutamist Erich Veetõusme ja Heino Lipu asjus 1957. aasta lõpus. 30. oktoobril teavitas Raymond Hallik Eesti NSV kergejõustiku sektsiooni presiidiumi VSÜ „Kalevi“ Kesknõukogu ettepanekust esitada Veetõusme ja Lipp ÜKSK-le teenelise meistersportlase nimetuse saamiseks. Nimetuse taotlemist põhjendati saabuva Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäevaga. Kergejõustiku sektsioon kiitis mõtte heaks.²⁹¹ Samal päeval oli küsimus arutluse all ka ENSV KSK koosolekul. Ettepanek kinnitati ja saadeti Moskvasse arutamiseks.²⁹² Seega oli algse taotluse esitajaks Veetõusme ja Lipu spordiühing (VSÜ „Kalev“), mis pöördus vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee poole.

²⁷⁷ ENSV KSK koosolekute protokollid. 12.01.1947–29.12.1947. ERA.R.-30.3.19, 1 58–59.

²⁷⁸ ENSV KSK koosolekute protokollid. 12.01.1948–20.12.1948. ERA.R.-30.3.52, 1 3.

²⁷⁹ Samas.

²⁸⁰ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 141.

²⁸¹ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 190–191.

²⁸² ENSV KSK koosolekute protokollid. 21.06.1954–18.12.1954. ERA.R-30.3.304, 1 3; ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 1 30–31.

²⁸³ ENSV KSK koosolekute protokollid. 21.06.1954–18.12.1954. ERA.R-30.3.304, 1 3.

²⁸⁴ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 29.01.1955–3.12.1955. ERA.R-30.3.364a, 1 54–55.

²⁸⁵ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 16.01.1956–26.12.1956, ERA.R-30.415, 1 2.

²⁸⁶ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 1 30–31.

²⁸⁷ Samas.

²⁸⁸ Vabariiklike spordisektsioonide esindajate nõupidamiste protokollid. 7.1.1949–13.8.1952. ERA.R-30.4.127, 1 7.

²⁸⁹ Samas.

²⁹⁰ Nimekirja pole kindlasti lõplik. On teada, et 1953. aastal pälvis teenelise meistersportlase nimetuse August Englas.

²⁹¹ ENSV kergejõustiku sektsiooni presiidiumi ja noortekomisjoni koosolekute protokollid. 13.02.1955–15.02.1958. ERA.R-30.4.851, 1 103.

²⁹² ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 1 30–31.

Tavalise meistersportlase nimetuse määramise küsimusi arutati ENSV KSK koosolekutel 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel see-eest küllaltki regulaarselt.²⁹³ 1950. aastatest võib ENSV KSK protokolle analüüsides märgata kandidaatide arvu olulist suurenemist. Tihti viibisid sportlased, kelle suhtes otsust langetati, ka isiklikult konkreetset vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee koosolekul. Loomulikult ei olnud võimalik, et ENSV KSK juhtkond oleks kursis kõigi Eesti NSV sportlaste käekäiguga. Seetõttu esitati vabariiklikule komiteele taotlusi nii spordisektsioonide kui ka spordiühingute poolt.

1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel pidas ENSV KSK arutluse alla võetud (teenelise) meistersportlase kandidaate nimetuse pälvimiseks enamasti sobivaiks. Esines loomulikult juhtumeid, kus mõne sportlase suhtes vastupidiselt meelestuti. Tendentsse küllaltki hästi peegeldavaks näiteks on ENSV KSK koosolek 16. märtsist 1949. Kokku esitati sel koosolekul meistersportlase nimetuse omistamiseks 43 isikut, mis oli märkimisväärselt suur arv. ENSV KSK poolt lükati 43 avaldusest tagasi 6.²⁹⁴

Millised võisid olla taotluse tagasilükkamise põhjused vabariiklikul tasandil? Mõnikord polnud sportlase kohta kogutud materjal piisavalt ammendav.²⁹⁵ Siis võidi küsimuse juurde mõnel järgneval koosolekul tagasi tulla. Kuid leidis ka selliseid olukordi, kus vaidlusi põhjustas sportlase isik.

1951. aasta juunis arutas ENSV KSK teenelise meistersportlase nimetuse taotlemist keskmaajooksjale ja kergejõustikutreenerile Erich Veetõusmele. Tema sportlikud saavutused väärised tunnustamist – tegemist oli mitmekordse Nõukogude Liidu meistri ja rekordiomanikuga.²⁹⁶ Taotlus jäi aga esitamata, kuna ebapiisavaks peeti Veetõusme osalemist ühiskondlikus elus. Leiti, et Veetõusme kui treener peab teeneliseks meistersportlaseks saamiseks omama rohkem kõrge spordijärguga õpilasi. Samuti pidanuks ta oma õpilaste seas paremini

²⁹³ Protokollides kajastub see selgesti alates 1948. aastast. Protokollide põhjal tundub, et küsimusega tegeleti aktiivsemalt aastatel 1949–1951 ja 1955–1957. Nendel aastatel oli tavaline, et punkt meistersportlase nimetuse taotlemisest oli päevakorras igal teisel-kolmandal komitee koosolekul.

²⁹⁴ ENSV KSK koosolekute protokollid. 16.03.1949–2.12.1949. ERA.R.-30.3.84, 14.

43 esitatud kandidaadist kolme juurde on protokollis täienduseks märgitud: “arreteeritud”.

²⁹⁵ Nt. laskesportlase Harald Raiveti taotluse läbivaatamine lükati ENSV KSK-s 1951. aasta märtsis edasi, kuna tema biograafias oli mitmeid ebaselgeid fakte. Sama aasta aprillis esitati ta siiski kandidaadina üleliidulisele komiteele. Meistersportlase tiitli pälvis Raivet lõpuks alles 1957. aastal. Vt. ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 184, 108.

²⁹⁶ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud triikk*, 1038–1039.

tegema poliitkasvatuslikku tööd.²⁹⁷ 1954. aasta juulis Erich Veetõusme lõpuks siiski teenelise meistersportlase kandidaadiks esitati.²⁹⁸ Tundub aga, et ÜKSK taotlust ei rahuldanud ning seepärast korraldati protsessi 1957. aastal.²⁹⁹ Veetõusme näide pole juhuslik. Poliitilise usaldamatuse (suutmatuse) tõttu ei võimaldatud meistersportlase staatust mitmetele Eesti NSV sportlastele.

Taotluse esitamine ei tähendanud veel seda, et sportlane oleks ÜKSK-s (teenelise) meistersportlase nimetuse kandjana tingimata heaks kiidetud. Kahjuks pole teada, millistel põhjustel avaldused Moskvast tagasi lükati. Eestis leidub ÜKSK dokumente napilt.

1949. aasta märtsis esitati ENSV KSK poolt meistersportlase nimetusele kergejõustiklane Heino Lipp, kes oma sportlikelt saavutustelt seda nimetust kindlasti vääriskandis.³⁰⁰ Kuigi näib, et Eesti NSV spordibürookraatia pidas Heino Lippu heaks kandidaadiks, ei kinnitatud teda ÜKSK poolt meistersportlaseks.³⁰¹ Põhjuseks oli suure tõenäosusega Lipu poliitiline minevik, mis tegi ta ebausaldusväärseks. 1954. aasta juunis esitas ENSV KSK Heino Lipu uuesti meistersportlase nimetusele,³⁰² ning seekord järgnes taotlusele Moskva poolne kinnitus.³⁰³ 1957. aastal taotleti endisele kümnevõistlejale ja kuulitõukajale ka teenelise meistersportlase nimetust,³⁰⁴ mille ta pälvis lõpuks 1965. aastal.³⁰⁵

Vabariiklik kehakultuuri- ja spordikomitee ei tunnustanud valdkonna aktiivseid ja eeskujulikke ainult kõrgete sportlike tulemuste eest. Nõukogude Liidus anti välja märki „Eeskujulik kehakultuurlane“. Nimetatud autasu määramise puhul pidi vabariiklik komitee jällegi esitama oma kandidaadid ÜKSK-le. „Eeskujuliku kehakultuurlase“ märgi võisid lisaks sportlastele pälvida treenerid, spordiametnikud ja teised isikud, kes oma tegevusega kehakultuurile ja spordile kasu tõid. Nii teenisid 1946. aasta lõpus ENSV KSK tunnustuse mitmete tõepoolest silma-

²⁹⁷ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 142.

²⁹⁸ ENSV KSK koosolekute protokollid. 21.06.1954–18.12.1954. ERA.R-30.3.304, 1 3.

²⁹⁹ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 1 30–31.

³⁰⁰ ENSV KSK koosolekute protokollid. 16.03.1949–2.12.1949. ERA.R.-30.3.84, 1 4.

³⁰¹ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 459.

³⁰² ENSV KSK koosolekute protokollid. 21.06.1954–18.12.1954. ERA.R-30.3.304, 1 3.

³⁰³ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 459.

³⁰⁴ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 12.03.1957–25.11.1957. ERA.R-30.3.482, 1 30–31.

³⁰⁵ *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 459.

paistvate sporditegelaste kõrval ka EK(b)P KK I sekretär Nikolai Karotamm ja Eesti NSV julgeolekuminister Boris Kumm (Kehakultuuri Seltsi „Dünamo“ Eesti osakonna esimees).³⁰⁶

3.2.2 Sportlaste ja sporditegelaste karistamine

Kui kehakultuuri- ja spordialase tunnustuse pälvimise osas on toimikutes sisalduvad andmed pigem lakoonilised, siis karistamiste puhul olid lisatud selgitused, millistel põhjustel need toimusid. Vabariiklik kehakultuuri- ja spordikomitee arutas 1940. aastate lõpus, aga eriti 1950. aastatel oma koosolekutel sportlaste moraalseid üleastumisi küllaltki tihti.³⁰⁷ Vastavad päevakorrapunktid on enamasti pealkirjastatud konkreetsete sportlaste „personaalküsimustena“.

Loomulikult ei jõudnud kõik vabariigi sportlaste, treenerite ja spordiametnikega seotud moraaliprobleemid ENSV KSK-sse arutelu alla. Siinne kõrgeim spordiinstitutsioon tegeles põhiliselt nende juhtumitega, mis puudutasid üleastumisi kõrgemal tasemel – eeskätt rikkumisi meistersportlaste, vabariikliku koondise liikmete ja Eesti NSV koondvõistkondade treenerite poolt. Tundub, et komitee erilise tähelepanu alla sattusid sportlased siis, kui nad viibisid Eesti NSV koondvõistkonna koosseisus mõnel eestlaste jaoks ebaedukal võistlusel.

Protokollidest selgub, et kindlasti käsitleti oma sportlaste ja treenerite rikkumisi ka vabariiklikes spordialade sektsioonides (sektsioonide presiidiumides), spordikoolides ja -ühingutes³⁰⁸ ehk siis nendes institutsioonides, milles konkreetne isik parasjagu tegev oli või mille koosseisu ta kuulus.³⁰⁹ ENSV KSK võiski otsuse langetamisel lähtuda nende organisatsioonide karistus-ettepanekutest, juhul kui sektsioonides, spordikoolides, -ühingutes jt institutsioonides konkreetseid rikkumisi juba varasemalt arutatud oli.

³⁰⁶ ENSV KSK koosolekute protokollid. 27.03.1946–30.12.1946. ERA.R-30.3.7, 1 69–70.

³⁰⁷ Analüüs põhineb järgnevatel toimikutel: ENSV KSK koosolekute protokollid (koos lisadega). 27.03.1946–23.12.1951. ERA.R-30.3.7, ERA.R-30.3.19, ERA.R.-30.3.52, ERA.R-30.3.112, ERA.R-30.3.138; ENSV Tervishoiuministeeriumi Kehakultuuri- ja Spordinõukogu koosolekute protokollid koos lisadega. 8.12.1953–6.02.1954. ERA.R-30.3.240; ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 29.01.1955–16.12.1958. ERA.R-30.3.364a, ERA.R-30.3.415, ERA.R-30.3.482, ERA.R-30.3.530; ENSV KSK. Komitee ja orgbüroo otsused. 16.08.1958–3.1959. ERA.R-30.3.544.

³⁰⁸ Seda kinnitab ka autori põgus tutvumine KS “Dünamo“ Eesti Vabariikliku Nõukogu arhiivi-dokumentidega.

³⁰⁹ 1958. aastal kehtestati kord, mille järgi kehakultuurikollektiivid olid kohustatud oma esimesse ja teise järku kuuluvatele sportlastele karistuse määramisel teavitama sellest spordiühingu nõukogu ja vabariiklikku spordikomiteed. Edastada tuli ka karistuse põhjus.

ENSV KSK. Komitee ja orgbüroo otsused. 16.08.1958–3.1959. ERA.R-30.3.544, 14.

Karistusmeetmetena rakendati ENSV KSK poolt üleastunute suhtes põhiliselt kas aunistuse äravõtmist või kehakultuuri- ja spordi alal tegutsemise (enamasti) tähtjalist keelamist. Viimane väljendus sportlaste jaoks võistlemiskeelus ning treenerite puhul oma erialal tegutsemise keelus (millele eelnes senisest ametist kõrvaldamine), tavaliselt kuueks kuuks kuni aastaks. Eksinud sportlaste avalik hukkamõistmine oli omamoodi täiendavaks karistusmeetmeks. 1958. aastast rakendus kord, millega vabariigi koondvõistkondade kandidaatide ja esimese järgu sportlaste diskvalifitseerimise puhul avaldati nende nimed „Spordilehes“ ning teavitati töökohta ja kehakultuurikollektiivi.³¹⁰

Karme karistusi komitee alati siiski vajalikuks ei pidanud. Sportlase-treeneri suhtes võidi piirduda noomitusega (hoiatusega), millega kaasnes vahel sportlase või treeneri poolne lubadus.³¹¹ Sellisel juhul sisaldas otsus tavaliselt lisaklauslit, hoiatust, et üleastumise kordumisel tarvitatakse karmimaid meetmeid.

Protokollides on 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel ülekaalukalt kõige levinumaks distsiplinaarrikkumiseks alkoholi (liig)pruukimine.³¹² Palju esineb juhtumeid, kus sportlased ja treenerid pärast võidukat turniiri alkoholiga liialdasid, kusjuures rohkem leiame taolisi rikkumisi võistkonna-alade puhul. Veel on sagedasti esinenud sportliku režiimi rikkumist (seisnes näiteks võistluste ajal öösiti üleval olemises), aga ka ebaviisakat või ebasportlikku käitumist (võistluste demonstratiivne katkestamine, hilinemine võistlustele, puudumine võistluste avadefileelt) ning harvadel juhtudel isegi huligaanitsemist. Sportlasi on süüdistatud ka kapitalistlikes vaadetes.

Kui sportlaste tunnustamise puhul polnud nende isiklik kohalolek alati vajalik, siis distsiplineerimisküsimuste korral seda üldiselt nõuti (nii ENSV KSK-s kui ka madalama astme spordiorganisatsioonides). Kõne all olev sportlane/treener pidi enda teguviisi põhjendama. Tal tuli vastata koosolekul viibijate küsimustele. Protokollides kirja pandu põhjal võib nentida, et enamasti tunnistasid sportlased ja treenerid komitee ees oma viga ning leidsid ennast süüdi olevat – nõukogude sportlaselt seda eksimuse korral eeldatigi.

Üheks näiteks on NSV Liidu meistersportlase jalgrattur Nikolai Matvejevi juhtum 1951. aastast. 1951. aasta augustist oktoobrini arutati Matvejevi käitumist lausa kolmel ENSV KSK

³¹⁰ ENSV KSK. Komitee ja orgbüroo otsused. 16.08.1958–3.1959. ERA.R-30.3.544, 14.

³¹¹ Nt. lubadus hoiduda alkoholi tarvitamisest.

³¹² Protokollides enamasti fikseeritud kui “joomine” või “jooming”.

koosolekul.³¹³ Nikolai Matvejevit süüdistati joomises ja vägivallatsemises (kaklustes osalemine, peksmine).

Septembris toimunud koosolekust on säilinud dialoogi-vormis protokoll. Mitmed ENSV KSK töötajad kritiseerisid Matvejevit tugevalt, kuid selle kõrval anti talle siiski võimalus oma käitumist selgitada. Sportlaselt küsiti muuhulgas, kas ta on teadlik kodanliku spordi loomusest ja tavadest ning millist kirjandust ja milliseid ajalehti ta loeb.³¹⁴ Nimelt olid alkoholi tarvitamine ja vägivallatsemise nõukogulikus retoorikas teod, millega kodanlikku spordi-liikumist Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides iseloomustati.

Oktoobrikuu koosolekul tõdeti, et Matvejevile oli NSV Liidu meistersportlase nimetus antud liiga vara ja liiga kergesti.³¹⁵ Matvejevi poliitilist kasvatust ei peetud tema sportliku tasemega võrdseks. Pärast pikka arutelu langetati otsused: võtta Nikolai Matvejevilt ära NSV Liidu meistersportlase nimetus ja diskvalifitseerida ta üheks aastaks.³¹⁶ Tundub siiski, et otsus on hiljem ümber vaadatud, sest juba järgmisel suvel oli Matvejev taas rivis ning võistles Helsingi olümpiamängudel NSV Liidu koondvõistkonna koosseisus. Võimalik, et Nõukogude Liidu koondislase suhtes leebuti, või ei võetud liiduvabariigi-tasandi otsust Moskvast olümpiakoondise koostamisel lihtsalt arvesse. Matvejeviga oli aga probleeme hiljemgi, sest ENSV KSK-sse kutsuti teda oma pahategudest aru andma ka 1950. aastate teisel poolel.

Sportlaste distsiplineerimisel ei ole siinkirjutaja arvates 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel väga suuri muutusi aset leidnud. Retoorika ja meetmed on kogu selle perioodi vältel jäänud vägagi sarnaseks. 1950. aastate teisel poolel on distsipliinirikumiste küsimused spordikomitee materjalides isegi sagedasemad, kuid see ei pruugi siiski tähendada, et rikkumisi senisest rohkem olnud oleks.

3.2.3 Sportlastele esitatud nõudmised. Positiivsed ja negatiivsed näited

Tähtsaid nõukogulikke põhimõtteid tuletati sportlastele ja treeneritele meelde pidevalt ja isegi siis, kui nad ise millegi olulise vastu eksinud polnud. Kõigi oluliste kehakultuuri- ja spordi-

³¹³ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 24.06.1951–23.12.1951. ERA.R-30.3.138, 1 50, 75–78, 98–99.

³¹⁴ Samas, 1 75.

³¹⁵ Matvejev pälvis selle nimetuse 1947. aastal, olles Eesti jalgratturitest esimene.

³¹⁶ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 24.06.1951–23.12.1951. ERA.R-30.3.138, 1 50, 75–78, 98–99.

poliitikat puudutavate dokumentide tüüpiliseks osaks oli 1940.–1950. aastatel sportlaste ja treenerite moraalnormide küsimuse lahkamine.

Õiget käitumist peeti sportlikest resultaatidest isegi olulisemaks, seda eriti Stalini surmale eelnenud aastatel.³¹⁷ Kasvatustöö tõhustamist nõuti järjepidevalt 1950. aastate lõpuni.³¹⁸ Perioodi arengud võtab kokku ÜKSK otsus sportlaste hulgas tehtava kasvatustöö parandamise abinõude kohta (1958), millest lähtuti normide kehtestamisel ka Eesti NSV-s.³¹⁹

Sportlaste ja treenerite poliitilis-moraalsel käitumisel peatuti spordibürokraatide aruannetes tihti. Positiivseid ilminguid tuuakse toimikutes esile väga harva, oluliselt rohkem rõhutatakse vigu. Sisuliselt ainus positiivne spordiväline teguviis, mida dokumentides märgitakse, on mitmete sportlaste kõrge tööviljakus nende igapäevases tootmistöös.³²⁰

Hea näitena on arhiivis säilinud 1951. aasta kevadel Tallinna Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimehe Endel Kala poolt esitatud põhjalik aruanne „Tallinna meistersportlaste ja juhtivsportlaste poliitilis-kasvatuslikust tööst“. Dokument annab põhjaliku pildi Stalini-aegsetest nõudmistest Eesti NSV sportlastele, olgugi et pealinna näitel.³²¹

Aruandes konstateeritakse, et kehakultuuri ja spordi arendamine on mõeldav esmajoones siis, kui kõik kehakultuurlased täiendavad oma ideelis-poliitilisi teadmisi. Dokumendis leidub omajagu

³¹⁷ Ajakirja „Kehakultuur“ vastutav toimetaja Friedrich Issak avaldas 1946. aastal ENSV KSK koosolekul Virumaa kehakultuurlaste poliitilist kasvatustööd analüüsides arvamust, et sellisel kehakultuurlaste massil, millel puudub poliitiline teadvus, ei ole väärtust. Ennemini olgu neid vähem, kuid see-eest olgu nad poliitiliselt küpsed. Issak paistabki läbitöötatud materjali põhjal 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses oma ideoloogiliste avaldustega Eesti NSV spordijuhtide hulgas kõige eredamalt silma. Vt. ENSV KSK koosolekute protokollid. 27.03.1946–30.12.1946. ERA.R.-30.3.7, 140.

³¹⁸ Nt. ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 29.01.1955–3.12.1955. ERA.R-30.3.364a, 156–59. ENSV KSK. Komitee ja orgbüroo otsused. 16.08.1958–3.1959. ERA.R-30.3.544, 11–5.

³¹⁹ ENSV KSK võttis samasisulise otsuse vastu 16. augustil 1958. Vt. Üleliidulise Komitee otsus (tõlge) sportlaste hulgas tehtava kasvatustöö parandamise abinõude kohta. 28.06.1958. ERA.R-30.3.532; ENSV KSK. Komitee aktiivi nõupidamise materjalid (ettekanded, sõnavõttud jm). 23.10.1958. ERA.R-30.3.545, 184.

³²⁰ 1950. aastate alguses iseloomustati stahhaanovlastena näiteks kondiitrist keskmaajooksjat Mihail Velsvebelit, sepast maadlejat Juhan Looaru j. t., kes täitsid oma tootmistöö norme pideval 150–230 protsendiliselt. Sportlaste tunnustamine heade õpi- ja töötulemuste eest oli päevakorral ka 1950. aastate lõpus. Siis tõusid esiplaanile näiteks maadlejast treial-lukksepp Meinhard Niglas, laskurist stantsija Helve Arusoo, laskurist müürisepp Jüri Talu ja paljud teised. Vt. ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 18. ENSV KSK. Komitee ja orgbüroo otsused. 16.08.1958–3.1959. ERA.R-30.3.544, 11. ENSV KSK. Komitee aktiivi nõupidamise materjalid (ettekanded, sõnavõttud jm). 23.02.1958. ERA.R-30.3.545, 183.

³²¹ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–13.06.1951. ERA.R-30.3.112, 193–102.

kriitikat. Probleemiks on partei liikmete ja komsomolide väga väike hulk juhtivate sportlaste ja treenerite seas. *Samasugune on olukord meistervõistkondades. Nii näiteks 8-linna korvpalli turniirist osavõtnud võistkonna liikmete seas ei ole ühtegi ÜK(b)P liiget ega liikmekandidaati ning üks ELKNÜ liige, sm. Krevald*³²². *Korvpalli naiskond, milline koosneb peamiselt 16–18. aastastest tütarlastest ja enamuses TPI üliõpilastest, ei ole nende hulgas mitte ühtegi ELKNÜ liiget.*³²³

Nõudlikud ollakse ka nooremate sportlaste haridusliku edasijõudmise osas: *Samuti on unustanud treenerid, või pigem ei kontrolli regulaarselt, et treeningtundidest osavõtjad õpilased oleksid koolis edasijõudmises head. Selle tulemusel on esile kerkinud rida fakte, kus sport ei mobiliseeri noori kehakultuurilasi kaasa nende õppeedukuse abiks vaid vastupidi, on takistuseks õpingutes.*³²⁴ Järgneb loetelu andekatest noorsportlastest, kel oli probleeme õppetöga.

ENSV KSK dokumentides on 1950. aastatel noorsportlaste haridusliku suutmatuse osas korduvalt kriitikat tehtud. Lisaks komitee koosolekutele arutati probleemi üle veel näiteks spordisektsioonide esimeeste ühistel nõupidamistel.³²⁵ 1950. aastate lõpus otsustati üleliidulisel tasandil, et kõik koondvõistkondade sportlased, kes ei oma lõpetatud haridust, tuleb suunata õppeasutustesse õppima.³²⁶

Puudused toodi välja isegi nende sportlaste-treenerite osas, kes olid sõjajärgse Eesti spordi esindusnägudeks: *Rääkides meistersportlaste enese poliit- ja erialaliste teadmiste täiendamisest, peab mainima seda fakti, et rida meie parimaid meistersportlasi ei võta osa sellest enesetäiendusest ega ka oma kogemuste edasiandmisest noorsportlastele. Nii näiteks NSV Liidu rekordimanik 1500 meetri jooksus meistersportlane Erich Veetõusme ei ole kordagi osa võtnud treenerite meistersportlaste lektoriumi tööst. [...] Tõsi, sm. Veetõusme töötab kõvasti iseenda kallal ja ma ei kahtle, et tema treeningtöös on tulemusi, kuid siinjuures ei saa unustada seda, et selline treeninglaad on põhjustanud ja sellisel moel saab põhjustama veelgi rohkem sm. Veetõusme poliitilist mahajäämust. Kuna sm. Veetõusme on Liidu koondusvõistkonna liige ja*

³²² Heino Krevald.

³²³ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–13.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 95.

³²⁴ Samas, 1 97.

³²⁵ Vt. Vabariiklike spordisektsioonide esindajate nõupidamiste protokollid. 7.01.1949–13.08.1952. ERA.R-30.4.127.

³²⁶ Üleliidulise Komitee otsus (tõlge) sportlaste hulgas tehtava kasvatustöö parandamise abinõude kohta. 28.06.1958. ERA.R-30.3.532, 1 7.

viibib tihti ringsõitudel välismaal, siis on tarvis pöörata erilist tähelepanu tema poliitiliste teadmiste täiendamisele.

Samasugune olukord on teenelise meistersportlase Joh. Kotkas'ega³²⁷ ja suurmeister Paul Kereseaga, kes kogu aeg on pingsas treeningus, ära on aga unustanud poliitiliste teadmiste täiendamise ning oma praktiliste teadmiste edasiandmise järelkasvavale noorsoole. Sm. Kotkasel, vaatamata sellele, et on juba vana ja suurte võistluskogemustega maadleja, mitmekordne NSV Liidu ja Euroopa tšempion, ei ole üles kasvatatud ühtegi noort maadlejat. Vaatamata sellele, et maailma parimaid maletajaid sm. Keres elutseb Tallinnas, ei ole ta omi teadmisi põhjalikult edasi andnud ühelegi meie noormaletajale, ei ole enesekohustuse korras võtnud oma šefluse alla ühtegi maletajat, et temast välja kasvatada järelkasvu suurmeistritele.³²⁸

Niisiis ei olnud kriitika eest kaitstud keegi. Isegi mitte NSV Liidu teeneline meistersportlane Johannes Kotkas, keda II maailmasõja järgset ajakirja „Kehakultuur“ analüüsinud Eesti Spordimuuseumi direktor Daimar Lell peab antud perioodil ajakirja lemmikkangelaseks.³²⁹

1950. aastate keskel toimus treeneritepoliitikas nii üleliidulisel kui ka Eesti NSV tasandil siiski muutus. Seoses ettevalmistusega esimeseks Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaadiks (1956) tõusis treenerite kaadri küsimus veelkord teravalt päevakorrale. Eesmärgiks seati, et treenerid töötaksid oma töökohal põhikohaga. ÜKSK määruse alusel ei tohtinud treeneritena töötavad inimesed spordivõistlustest enam võistlejatena osa võtta.³³⁰ See tähendas, et siinsed sporditipud ei pidanud enam põhjendama, miks nad pole oma põhitegevuse kõrvalt üles kasvatanud andekaid õpilasi. Sportlane sai rohkem keskenduda spordile.

3.2.4 Ideaalse sportlase mudel

Tunnustamise ja karistamise põhjuseid ning sportlastele ja treeneritele esitatud üldisi nõudmisi on võimalik kokku võtta läbi ideaalse Eesti NSV sportlase mudeli 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel. Suuri muutusi selles mudelis vaadeldaval perioodil ei olnud.

³²⁷ Johannes Kotkas.

³²⁸ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–13.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 98.

³²⁹ Daimar Lell, “Nõukogude ajakirjandus kui bolševistlik tõesõna ehk paralleelmaailm ajakirja Kehakultuur veergudel”, *Sport&Muuseum*, nr. 5 (2015), 54.

³³⁰ Teaduskonna üldkoosoleku protokoll 14. aprillil 1955. a. NSV Liidu Rahvaste Spartakiaadiks ettevalmistamise kohta. 1.01.1955–31.12.1955. EAA.5311.11.117, 1 2–3.

Nõukogude Eesti mustersportlane oli kõrge sportliku meisterlikkusega atleet³³¹ – parimal juhul Nõukogude Liidu teeneline meistersportlane. Selline sportlik tase tähendas rahvusvahelist konkurentsivõimet.³³²

Eeskujulik Nõukogude Eesti sportlane omas kõrgeid moraalinorme. See tähendas, et ta pidi oma igapäevases tegevuses lähtuma nõukogude sportlase eetilistest omadustest nagu julgus, mehisus³³³, visadus, kiire otsustusvõime, sirgjoonelisus, seltsimehelikkus, kollektiivsus, rahvaste sõpruse vaim jne.³³⁴ Võistlustesse, oma kaasvõistlejatesse ja kohtunikesse tuli suhtuda suure austusega: see tähendas, et üldiselt pidi mõõduvõtul võimalusel alati osalema, põhjendatud polnud ava- ja lõpudefileedelt puudumine, võistlustele hilinemine, mittetäielik keskendatus resultaadi saavutamisele ega loomulikult ka võistluste katkestamine.³³⁵

Distsipliin ja sportlikust režiimist kinnipidamine pidid olema enesestmõistetavad. Nõukogude Eesti sportlane ei tohtinud endale lubada alkoholiga liialdamist (ka mitte pärast võistlust), ideaalsel juhul ei tarvitanud ta alkoholi üldse. Suitsetavale sportlasele ei vaadatud hästi, kuid see patt polnud alkoholi tarvitamisega kindlasti võrreldav.³³⁶ Kaklustesse sattumine ja üleüldine huligaanitsemine olid täiesti lubamatud.

Nõukogude sportlane kuulus kindlasse kehakultuurikollektiivi ning ei vahetanud kuuluvust ilma väga mõjuva põhjuseta. Soodsamate tingimuste saamiseks ühest spordiühingust teise ülemineku ei kuulunud eeskujuliku Eesti NSV sportlase käitumise juurde.³³⁷ Tuli teha valik

³³¹ Kui spordialal fikseeriti rekordeid, siis oodati Eesti NSV sportlaselt (vähemalt) liiduvabariikliku rekordi püstitamist.

³³² Teeneliseks meistersportlaseks tõusta oli veel keerulisem, sest Nõukogude Liidu koondisse pääseda ja suurriigi eest medaleid võita õnnestus suhteliselt vähestel Eesti NSV sportlastel.

³³³ Tähendas meeste puhul kindlasti ka teenistust Nõukogude armees.

³³⁴ *Kehakultuuriliikumisest*, koostanud F. Lokk, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952), 15.

³³⁵ Maadleja Johannes Kotkas kerkis ideaalse sportlase etaloniks, kui ta 1947. aasta maadluse Euroopa meistrivõistlustel Prahast võistles edasi roidemurrust hoolimata. Kotkas krooniti Euroopa meistriks. Vt. *Johannes Kotkas*, koostanud Tiit Lääne, (Tallinn: Neinar Seli, 2005), 62, 70–71.

³³⁶ Tundub siiski, et ka suitsetamise suhtes tolerants 1950. aastate lõpus vähenes. Üleliidulisel kergejõustikupleenumil otsustati 1957. aasta alguses, et Rooma olümpiamängudele (1960) sõidab NSV Liidu kergejõustikukoondis ilma ühegi suitsetajata. Kõik suitsetajad tuli koondvõistkonnast välja arvata. Samas teame hilisemast perioodist, et 1980. aastatel NSV Liidu kergejõustikukoondise koosseisus kaks olümpiamedalit võitnud Jüri Tamm oli regulaarne suitsetaja. Vt. ENSV kergejõustiku seksiooni presiidiumi ja noortekomisjoni koosolekute protokollid. 13.02.1955–15.02.1958. ERA.R-30.4.851, 1 83.

³³⁷ Sportlasi, kes pidevalt kollektiivi vahetasid kutsuti bürokraatia seas halvustavalt kosmopoliitideks või “rändlindudeks.”

ning oma kollektiivi arengusse panustada.³³⁸ NSV Liidu, Eesti NSV või oma kehakultuurikollektiivi au alati kõrgel hoidmine oli ideaalse sportlase deviisiks. Pidev enesekriitika pidi nõukogude sportlast edasi viima. Liigne (üleolev) enesekindlus ei kuulunud ideaalse sportlasega juurde.

Sportlaselt eeldati eeskujulikku tegutsemist ka tema spordivälises tegevuses. Nii pidi haridust omandav atleet olema tubli õpilane, kellel koolis probleeme ei esine.³³⁹ Sportlik andekus ei olnud vabanduseks halvale õppeedukusele. Sporditegemise kõrvalt töötaval inimesel tuli oma töökohal olla eeskujulik stahhaanovlane.

Ühiskondlik poliitika nägi ette seda, et sportlased on kultuuriteadlikud. Nad pidid tundma kirjandust, kaasaegseid laule ning oskama tantsida.³⁴⁰ 1940.–1950. aastate Eesti NSV ideaalsportlane tellis ja luges regulaarselt Eesti NSV-s välja antud kehakultuurialast kirjandust ja publitsistikat. Võimalusel aitas ta ka ise vastavate väljaannete koostamisele kaasa, panustades näiteks „Kehakultuurile“ artikli kirjutamisega.

Ideaalne Eesti NSV sportlane ei saanud olla apoliitiline. Kuigi 1940.–1950. aastatel võime näha teatud muutusi (tähtsus vähenes), saab kokkuvõttes siiski öelda, et võimudele meelepärane sportlane kuulus NLKP-sse või oli vähemalt Komsomoli liige.³⁴¹ Paraadidest ja teistest poliitilistest üritustest võttis eeskujulik sportlane oma kollektiiviga osa. Ainus poliitiline maailmavaade, mida aktsepteeriti, oli loomulikult see, mida esindas Nõukogude Liit. Kõige taunitavam oli kapitalistlike vaadetega või kodanlikku pärandit kandev sportlane.

1950. aastate lõpus (suuresti 1957. aastast) tuli Eesti NSV sportlaste käitumisse lisamõõde – nende ülalpidamine rahvusvahelistel võistlustel, sealhulgas välisreisidel lääneriikidesse. Nõuti, et sportlane suhtuks kriitiliselt kõigesse, mida ta välismaal nägi, oskaks eraldada välist hiilgust ja

³³⁸ Sportlaste üleminekud tekitasid spordiühingute juhtkondades enamasti palju “paksu verd”. Väga põhjalikult on antud temaatikat puudutatud nt ENSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee aktiivi nõupidamisel 1958. aastal. Vt. ENSV KSK. Komitee aktiivi nõupidamise materjalid (ettekanded, sõnavõttud jm). 23.02.1958 (tegelikult 23.10.1958). ERA.R-30.3.545.

³³⁹ 1958. aasta üleliidulise otsusega pidid NSV Liidu koondvõistkondade koosseisu kuuluma ainult need isikud, kel oli vähemalt 7-klassiline haridus. Iseküsimus on, mil määral seda nõudmist täita suudeti. Vt. otsust: Üleliidulise Komitee otsus (tõlge) sportlaste hulgas tehtava kasvatustöö parandamise abinõude kohta. 28.06.1958. ERA.R-30.3.532, l 8.

³⁴⁰ ENSV KSK. Komitee aktiivi nõupidamise materjalid (ettekanded, sõnavõttud jm). 23.02.1958. ERA.R-30.3.545, l 95.

³⁴¹ Dokumentide põhjal võib järeldada, et ka 1950. aastate lõpus sooviti sportlaste kuulumist ELKNÜ-sse. Parteisse astumise survet pigem ei olnud.

efekti töötajate ja sportlase tegelikust tõelisest elust, näha raskusi, mis kapitalistliku ühiskonna sportlased peavad ületama, et näidata häid sportlikke tagajärgi.³⁴²

Kuigi Nõukogude Liidus kehtis ametlikult usuvabadus, on ENSV KSK dokumentatsioonis selgelt välja öeldud: *Igäiks võib uskuda seda jumalat, keda heaks arvab. Kuid on ka päevaselge, et eesrindlik, kommunistliku maailmavaatega inimene, nõukogude sportlane nagu meie teda ette kujutame ja oleme harjunud nägema, seda ei tee, kuna usund ja kommunistlik moraal eitavad teineteist.*³⁴³ Ideaalne Nõukogude Eesti sportlane oli ateist.

Stalini elu viimastel aastatel eeldati kõrge tasemega sportlaselt ka seda, et tal oleksid oma õpilased, et ta tegutseks treenerina. Edukas sportlane pidi olema treenerina sama edukas. Oma õpilasi tuli lisaks erialastele teadmistele arendada veel poliitilis-kasvatuslikult. Neile oli vaja sisendada nõukogulikke moraalnorme ja patriotismi ning kommunistlikku poliitilist vaadet.³⁴⁴ 1950. aastate keskpaigas tippportlaselt treeneritöö tegemist enam ei oodatud.

Autoriteeti omaval ja kõrge tasemega Eesti NSV sportlasel lasus kohustus oma kogemusi ja mõtteid laiema publikuga jagada. Ei piisanud ainult isiklikest õpilastest, vabariigis tuli käia ka loenguid pidamas ja demonstratsiooniesinemiste kaudu innustust jagamas. Selles osas pidi ideaalne sportlane olema nii kohalikele kui vabariiklikele spordiorganisatsioonidele heaks partneriks.³⁴⁵

Loomulikult polnud ükski sportlane (ka mitte ideaalne) kaitstud vigade eest. Kui aga sportlane juhtuski kogemata millegi vastu eksima, siis tuli tal kindlasti oma viga tunnistada ja teguviisi kahetseda.

³⁴² ENSV KSK. Komitee aktiivi nõupidamise materjalid (ettekanded, sõnavõttud jm). 23.10.1958. ERA.R-30.3.545, l 96.

³⁴³ Samas, l 101.

³⁴⁴ Üldine põhimõte oli ka see, et mida vanem ja kogenum sportlane, seda rohkem ta pidi noortele oma käitumise, põhimõtete ja otsustega eeskujuks olema. Nooremaid sportlasi tuli nõ kasvatada.

³⁴⁵ Vt. nt. ENSV KSK koosolekute protokollid. 27.03.1946–30.12.1946. ERA.R-30.3.7, l 56–60, 69–70.

4. PROPAGANDA

Järgnevas peatükis on põhjalikuma vaatluse all Eesti NSV-s käsitletaval perioodil välja antud kehakultuuri- ja spordialane kirjandus. Samuti on käsitletud kehakultuuri- ja sporditeematikat kajastanud publitsistiliste väljaannete (ajalehed, ajakirjad) rolli Eesti NSV-s. Vaatluse alla pole võetud teisi meediaväljundeid ehk raadiot ja televisiooni. Ka kehakultuuri- ja sporditeemaliste filmide lähem käsitlemine jääb ootama tulevase uurimusi.

4.1 Spordikirjandus

Nõukogude Eestis oli kehakultuuri- ja spordialase kirjanduse väljaandmine 1940.–1950. aastatel üks valdkonna olulisi prioriteete. Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomiteel (ENSV KSK) ei olnud selle juurde kuuluvat kirjastust, mis tegi spordialaste raamatute ja brošüüride väljaandmise raskemaks. Samas tõdeti kirjanduse väljaandmise vajalikkust. Oma koosolekutel arutas ENSV KSK kirjastamisküsimusi üsna regulaarselt. Kehakultuuri- ja spordialase kirjanduse väljaandmisel suhtles vabariiklik komitee Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) agitatsiooni-propaganda osakonnaga, kuid allikmaterjali vähesuse tõttu pole selle suhtluse ulatus selge. On teada, et vähemalt teatud teoste puhul tuli agitatsiooni-propaganda osakonnalt saada väljaandmis luba.³⁴⁶ 1955. aastast alates täitis spordialase kirjanduspoliitika kujundamisel olulist rolli ka Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu.

1940. aastatel tegi vabariiklik kehakultuuri- ja spordikomitee koostööd Riikliku Kirjastusega „Pedagoogiline Kirjandus“, mis andis oma põhilise tegevuse (õpikute, pedagoogikateoste ja noorsooraamatute kirjastamine)³⁴⁷ kõrvalt välja mitmeid spordiraamatuid. Riiklik Kirjastus „Pedagoogiline Kirjandus“ reorganiseeriti aga 1. detsembril 1949, kui kõik raamatukirjastused ühendati suureks Eesti Riiklikuks Kirjastuseks.³⁴⁸ Järgmisel kümnendil oligi kõige olulisemaks kehakultuuri- ja spordialast kirjandust välja andvaks organisatsiooniks „Pedagoogilise

³⁴⁶ Vt. nt. Ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse kolleegiumi koosolekute protokollid ja materjalid nende juurde. 19.03.1949–29.12.1949. ERA.R-2222.1.7, l 2; Переписка с Комитетом по делам физкультуры и спорта при Совете Министров ЭССР и другими советскими органами по вопросам спорта (Kirjavahetus ENSV KSK ning teiste nõukogude organisatsioonide vahel spordialastes küsimustes). 19.02.1953–8.04.1953. ERAF.1.194.19, l 14.

³⁴⁷ Raimond Potisepp, „Pisut ajalugu, pisut tänapäeva“, *Kirjastus „Eesti Raamat“*, (Tallinn: „Eesti Raamat“, 1970).

³⁴⁸ Samas.

Kirjanduse³⁴⁹ (ja mitmete teiste kirjastuste) baasil kujunenud Eesti Riiklik Kirjastus. Vast-organiseeritud kirjastuses oli 9 toimetust³⁴⁹, teiste seas tehnikumide õpikute ja kehakultuuri alase kirjanduse toimetus.³⁵⁰ 1959. aastal moodustati ka turismi- ja spordikirjanduse toimetus.³⁵¹

Kehakultuuri- ja spordialase kirjanduse trükkimiseks esitas ENSV KSK kirjastusele oma plaanid. ENSV KSK arhiivimaterjalides pole dokumente, mis viitaksid sellele, et kuni 1950. aastate esimese pooleni oleks komitee spordikirjanduse väljaandmise protsessi väga tõsiselt kaasanud spordialaseksioonid. Tõsi küll, protokollidest selgub, et ettepanekuid erinevate raamatute kirjastamiseks erialaseksioonid aeg-ajalt vabariiklikule kehakultuuri- ja spordikomiteele tegid ning seda ilmselt juba 1940. aastatel.³⁵² 1950. aastate teisest poolest on aga teada, et komitee nõudis spordialaseksioonidelt trükkimist vajava spordikirjanduse plaani esitamist oma vastavatel spordialadel.³⁵³ Siinkirjutajale pole selge, mil määral see korraldus seksioonide töös rakendus.

Eesti NSV-s välja antud spordikirjandust saame liigitada originaalkirjanduseks ja tõlkekirjanduseks. Kui originaalkirjandus oli siinsete autorite kirjutatud, siis tõlkekirjanduse all tuleb mõista eelkõige venekeelset üleliidulist (või Ida-Euroopa sotsialismimaadest pärit) spordikirjandust, mis tõlgiti ja seejärel eestikeelsena välja anti. Tõlkekirjanduseks olid ka vene keelde tõlgitud ja uuesti avaldatud Eesti NSV eestikeelsed originaalteosed.

Uurimustöö autor on läbi vaadanud kirjastuste RK „Pedagoogiline Kirjandus“ ja Eesti Riiklik Kirjastus ilmunud teoste nimekirjad aastatest 1948–1959.³⁵⁴ Mõningaid andmeid võib

³⁴⁹ Samas.
³⁵⁰

http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=5&tyyp=2&otsing_id=&sess_id=24c47b1440a86deacc4af31ae2ab001f&pealkiri=&naita_ridu=&sort=&active=1&viitekode=&leidandmed=ERA.R-1589.13.80&tasand=&kokku=1&id=110000017460&v_id=110000017455 (külastatud 27.04.2016).

³⁵¹ Samas.

³⁵² Spordialaseksioonide presiidiumide koosolekute protokollides on fikseeritud mitmeid vastavasisulisi näiteid. Siinkirjutaja on magistratöö raames vaadelnud kergejõustiku-, ujumis-, maadlus- ja lauatenniseksioonide presiidiumide koosolekute protokolle.

³⁵³ ENSV Spordiseksioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819, l 87; ENSV Spordiseksioonide Nõukogu koosolekute protokollid. ERA.R-30.3.365, l 40. Vastav korraldus on esmakordselt fikseeritud Spordiseksioonide Nõukogu koosoleku protokollis 26. jaanuaril 1956.

³⁵⁴ RK Pedagoogiline Kirjandus. Ilmunud teoste nimekirjad ja seletuskirjad tootmisplaani täitmise kohta. 6.02.1948–31.12.1948. ERA.R-336.2.14; RK Pedagoogiline Kirjandus. Ilmunud teosed 1949. a. 6.01.1040–30.11.1949. ERA.R-335.2.22; ERK. Tootmisosakond. Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1950. a. I kvartal. 2.01.1950–17.03.1950. ERA.R-1589.2.10; ERK. Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1950. a. II kvartal. 3.04.1950–30.06.1950. ERA.R-1589.2.11; ERK. Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1950. a. III–IV kvartal. 1.07.1950–30.12.1950. ERA.R-1589.2.12; Eesti Riiklik Kirjastus. 1951. aastal

kirjastustegevuse kohta leida ka ENSV KSK dokumentatsioonist.³⁵⁵ Saadud andmete põhjal on koostatud allolev tabel.³⁵⁶

Aasta	Kehakultuuri-teoseid kokku	Originaalsed	Tõlked	Päritolu teadmata	Trükiseid üldse	Kehakultuuri-teoste osakaal
1948	24	8	13	3	-	-
1949	16	6	8	2	238	6,72%
1950	14	5	8	1	-	-
1951	15	10	4	1	-	-
1952	7	4	2	1	674	1,04%
1953	10	3	6	1	688	1,45%
1954	15	3	12	0	772	1,94%
1955	22	6	16	0	761	2,89%
1956	16	5	9	2	707	2,26%
1957	9	2	7	0	705	1,28%
1958	12	6	6	0	732	1,64%
1959	11	6	5	0	674	1,63%

ilmunud teoste registreerimisraamat. 1.01.1951–31.12.1951. ERA.R-1589.2.22; ERK Tootmisosakonna Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1952. a. 1.01.1952–31.12.1952. ERA.R-1589.2.34; ERK. Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1953. a. 1.01.1953–31.12.1953. ERA.R-1589.2.46; ERK. Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1.01.1954–31.12.1954. ERA.R-1589.2.57; ERK. Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1955. 1.01.1955–31.12.1955. ERA.R-1589.2.67; ERK. Tootmisosakonna Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1956. 1.01.1956–31.12.1956. ERA.R-1589.2.79; ERK. Tootmisosakonna Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1957. a. 1.01.1957–31.12.1957. ERA.R-1589.2.90; ERK tootmisosakond. Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1958. 1.01.1958–31.12.1958. ERA.R-1589.2.102; ERK Tootmisosakonna ilmunud teoste registreerimisraamat. 1959. a. 1.01.1959–31.12.1959. ERA.R-1589.2.116.

³⁵⁵ ENSV KSK koosolekute protokollid. 16.03.1949–2.12.1949. ERA.R.-30.3.84, 1 96–100; ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 189.

³⁵⁶ Antud tabelis on kehakultuuri- ja spordialaste teoste alla loetud ka kirjastuses välja antud plakatid ning lauamängud. Nende osakaal on üsna väike (enamikel aastatel neid polnudki), kuid kuna neid loeti kirjastuse üldises arvepidamises eraldi teosteks, siis kajastuvad plakatid ja mängud teoste üldarvus ning seega peavad kajastuma ka tabelis.

Tabelit analüüsid näeme, et kirjastuste üldisest trükimahust moodustasid kehakultuuri ja spordialased teosed kogu perioodi vältel küllaltki väikese osa. Kuna Eesti Riiklik Kirjastus oli RK „Pedagoogilisest Kirjandusest“ oluliselt laiemate ülesannetega, langes kehakultuurialaste teoste üldine osakaal 1950. aastatel veelgi. Eesti NSV-s välja antud kirjanduse puhul ilmus igal aastal nii originaal- kui ka tõlketeoseid. Mingit läbivat trendi leida on raske, kuid võib öelda, et enamikel aastatel ületas tõlketrukiste arv originaalteoste hulga. Eriti hoogsalt anti tõlkekirjandust välja 1950. aastate keskel (1954–1956).

Kehakultuurikirjanduse tiraažid olid suhteliselt stabiilsed, jäädes üldiselt vahemikku 1500–5000 eksemplari. Kõige rohkem kohtab 2000–3000 eksemplari suuruseid tiraaže. Siiski leiame teatud erandeid. Näiteks Paul Kerese „Malekooli“ venekeelset versiooni trükiti 1948. aastal lausa 50 200 raamatu ulatuses!³⁵⁷ Tema 1952. aastal ilmunud „Male teooria“ (samuti venekeelne) tiraaž oli 25 000.³⁵⁸ Kehakultuurikirjanduse mõistes on sellised numbrid väga märkimisväärsed, neid võib võrrelda 1940. aastate lõpus trükivalgust näinud kooliõpikute tiraažidega. Arvud peegeldavad ka male kui spordiala olulisust Nõukogude Liidus.³⁵⁹

Üldiselt oli kehakultuurikirjandus suhteliselt soodne. Dokumentatsioonist selgub, et reeglina oli tõlkekirjanduse hind originaalteoste omast tunduvalt odavam. Näiteks ei maksnud erinevate spordialade võistlusmäärused, mis praktiliselt alati vene keelest tõlgitud olid, kunagi üle 3 rubla, kusjuures enamasti jäi nende hind vahemikku 60–90 kopikat. Samal ajal võis eesti autori poolt kirjutatud-koostatud originaalteos maksta 5–15 rubla, mõnikord isegi rohkem. Loomulikult tuleb arvestada, et võistlusmäärused olid originaalteostest enamasti oluliselt õhemad.

1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel välja antud valdkondlikku kirjandust analüüsid võib öelda, et selle põhiolemuses väga suuri muudatusi ei olnud. Läbi vaadeldava perioodi anti kõige rohkem välja võistlusmäärusi ja spordialade ajalugu ning tehnikat tutvustavat kirjandust. Sportlased kui

³⁵⁷ RK Pedagoogiline Kirjandus. Ilmunud teoste nimekirjad ja seletuskirjad tootmisplaani täitmise kohta. 6.02.1948–31.12.1948. ERA.R-336.2.14, 1 8–9.

³⁵⁸ ERK Tootmisosakonna ilmunud teoste registreerimisraamat. 1952. a. 1.01.1952–31.12.1952. ERA.R-1589.2.34, 1 5–8.

³⁵⁹ Male ja Nõukogude Liidu kohta vt. täpsemalt nt. Daniel Johnson, *Valge kuningas ja punane lipp. Kuidas peeti külma sõda malelaul*, inglise keelest tõlkinud Siiri Sau, (Tallinn: Olion, 2009).

personid olid tagaplaanil, esimeseks tõsisemaks portreeraamatuks saab lugeda Olaf Langseppa sulest pärinevat teost „Georg Lurich“, mis ilmus 1958. aasta alguses 10 000 tiraažiga.³⁶⁰

Allikate põhjal võib teha järelduse, et ENSV KSK arhiivis säilinud Eesti NSV kehakultuuri- ja spordikirjanduse väljaandmise plaanide reaalne täitmine on enam kui küsitav. Näiteks ENSV KSK arhiivis säilinud Eesti NSV kehakultuuri- ja spordikirjanduse 1952. aasta plaani järgi nähti ette 14 teose väljaandmist kokku 160 trükipoogna väärtuses.³⁶¹ Selle plaani alusel oli tõlke- ja originaalkirjanduse tasakaal igati paigas, sest kumbagi gruppi paigutus 7 raamatut. Reaalsuses ilmusid 1952. aastal planeeritud 14 trükise asemel vaid 7, kusjuures plaanis ette nähtud teoseid oli nende hulgas ilmselt ainult kaks.³⁶² Plaanidesse kui allikatesse tuleb suhtuda kriitiliselt.

1940. aastate lõpus oli kirjanduse väljaandmise kõrval samuti oluliseks raamatukogude „kodanliku ühiskonna pärandist“ puhastamine. Sellesisuline tegevus puudutas ka kehakultuuri- ja spordialast kirjandust. Hävitati näiteks „Eesti Spordilehe“ aastaköiteid ja 1920.–1930. aastatel välja antud spordiraamatuid ning -õpikuid. Osa keelatud kirjandusest suleti erifondi, mille kasutamiseks tuli taotleda ametivõimude kirjalikku nõusolekut.³⁶³

ENSV KSK kontrollis raamatute kvaliteeti ja pidi tagama, et kirjastusse trükkimisele jõudvad teosed oleksid võimudele sobivad. Esines teoseid, mille osas komitees tagantjärele üksjagu kriitikat tehti.³⁶⁴ Vaadeldava perioodi jooksul esines selliseidki olukordi, kus juba välja antud raamat keelustati. Iseloomulikuks näiteks on 1949. aastal ilmunud raamat „Nõukogude kalevlased“.³⁶⁵

³⁶⁰ ERK tootmisosakond. Ilmunud teoste registreerimisraamat. 1958. 1.01.1958–31.12.1958. ERA.R-1589.2.102, 1 2–6.

³⁶¹ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, 1 189. 1952. aastal oli Eesti Riikliku Kirjastuse raamatutoodangu kogumaht 5508 trükipoognat. Andmed on saadud: „Statistikat“, *Kirjastus „Eesti Raamat“*.

³⁶² 14 planeeritud teosest ilmusid 1952. aasta jooksul ainult „Kehakultuurlase aastaraamat“ (koostaja Juhan Mandre) ning Feliks Lokk'i juhtimisel koostatud „Nõukogude Liidu kehakultuuriliikumine“, küll veidi teise nime all. Mitmed teosed jäid aga hoopis trükkimata või anti välja hiljem. Näiteks plaanis esinenud Paul Kerese „Malekooli“ III osa nägi trükivalgust alles 1955. aastal. ERK Tootmisosakonna ilmunud teoste registreerimisraamat. 1952. a. 1.01.1952–31.12.1952. ERA.R-1589.2.34.

³⁶³ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 24.

³⁶⁴ Nt avaldati 1949. aasta märtsis pettumust äsja ilmunud „Maasportlase käsiraamatu“ üle, mis leiti olevat kirjutatud haltuura-laadis, väga puudulikult. ENSV KSK koosolekute protokollid. 16.03.1949–2.12.1949. ERA.R-30.3.84, 1 2–3.

³⁶⁵ *Nõukogude kalevlased: koguteos VSÜ „Kalevi“ tegevusest*, koostanud ja toimetanud K. Laas, (Tallinn: RK „Pedagoogiline Kirjandus“, 1949).

Selles punasekaanelises raamatus, mille juhatab sisse „kehakultuurlaste kõige parema sõbra“ Jossif Vissarionovitši portree, ei märka esmapilgul midagi nõukogudevastast. Hoolikal sirvimisel hakkavad esimestel lehekülgedel silma oletatavasti selleks ajaks Moskva ebasoosingusse sattunud Nikolai Karotamme foto ja saatesõnad ning muidugi Leonhard Illisoni allkirja kandev pikem artikkel, kus ametiühinguliider nõustub seltsi algaastaga 1901 ... Ei tasu siis imestada, miks raamat keelatud hulka arvati.³⁶⁶

Trükikoja „Kommunist“ direktorile olevat Eugen Piisangu ja Juhan Maidlo andmetel EK(b)P KK-st helistatud ja nõutud veel välja vedamata eksemplaride sulgemist luku taha. Mõned päevad hiljem järgnes korraldus „Nõukogude kalevlaste“ konfiskeerimiseks ja hävitamiseks.³⁶⁷ Päästa suudeti raamatu 9200 numbrist vahest 500 eksemplari.³⁶⁸ 1950. aastal (pärast EK(b)P VIII pleenumit) käsitles partei „Nõukogude kalevlasti“ kui kahjulikku raamatut, mille väljaandmine sai võimalikuks kehakultuurlaste ideoloogilise kasvatustöö puudulikkuse tõttu ning mis ilmus kodanliku natsionalisti Lüüsi³⁶⁹ juhtimisel ja abistamisel.³⁷⁰

4.1.1 Kehakultuurlase aastaraamatud

Nõukogude Eesti kehakultuuri- ja spordipoliitika arengut 1940.–1950. aastatel on hea jälgida läbi perioodiliselt ilmunud raamatusarja „Kehakultuurlase aastaraamat“. Selle eesmärgiks oli aasta jooksul toimunud olulisemate spordisündmuste andmestiku esitamine. Lugejateni jõudsid rahvusvaheliste, üleliiduliste ja vabariiklike esivõistluste tulemused, samuti kehtivad NSV Liidu ja Eesti NSV rekordid spordialade kaupa. Lõpuks toodi tavaliselt välja andmed uute meistersportlaste kohta, anti ülevaade Eesti NSV-s tegutsevatest üleliidulise kategooria spordikohtunistest ning spordibürokratia ladvikust. Lisaks nimedele ja numbritele sisaldas raamat tekstilist ülevaadet Eesti NSV jaoks aasta jooksul toimunud olulisematest kehakultuuri- ja spordivaldkonna arengutest.³⁷¹

³⁶⁶ *Kalev. Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001*, 42–43.

³⁶⁷ Samas, 42.

³⁶⁸ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 26.

³⁶⁹ Lembit Lüüs oli VSÜ „Kalevi“ kesknõukogu esimees 1944–1950.

Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk, 486.

³⁷⁰ Materjalid „VSÜ Kalevi“ kontrollimise tulemustest 1950. a. oktoobris. ERAF.1.85.7, 189.

³⁷¹ „Kehakultuurlase aastaraamat 1948“ pani selgelt paika sellelaadse kirjanduse peamised eesmärgid: *Raamat puudutab kehakultuurlaste poliitilist ja ideoloogilist kasvatust, toob ülevaateid nõukogude kehakultuuriliikumisest, selle tähtsamaist riiklikest sündmusist ja arengust, avaldab partei ja valitsuse*

Väljaanne oli Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomiteele esindusraamatuks. 1940. aastate lõpul (kindlasti aastatel 1949–1950) oli raamatute koostamisel kõige olulisemas sisulises rollis ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse, millele ENSV KSK andis vastava ülesande.³⁷² Aastaraamatutega seonduvat arutati toimetuse koosolekutel. Võimalik, et sama kehtib ka järgnevate aastate kohta, kuid kahjuks pole arhiivis säilinud „Kehakultuuri“ toimetuse koosolekute protokolle 1950. aastatest. „Kehakultuurlase aastaraamatu“ „taassünni“ puhul (ENSV tingimustes)³⁷³ ei saa ENSV KSK nõusoleku ja ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse töö kõrval alatähtsustada konkreetsete isikute rolli. Nii leiavad Lembit Koik, Tiit Lääne ja Sven Sommer, et protsessi käivitajana oli märkimisväärne Aadu Adari panus.³⁷⁴

Aastaraamat ilmus vaadeldavas ajavahemikus üldiselt korra aastas, olgugi et 1950. aastate keskpaika jääb periood, mil väljaandmine kolmeks aastaks peatus (1953–1956). Kuigi 1948. aastal ilmunud „Kehakultuurlase käsiraamat 1948“ ja 1952. aastal trükki antud „Kehakultuurlase käsiraamat“ ei ole otseselt „Kehakultuurlase aastaraamatu“ sarja kuuluvad, leiab siinkirjutaja, et antud teostest esimene on sisuliselt järgnevatele aastaraamatutele alusepanija ja teine ülejäänud sarjaga piisavalt hästi sobituv ning seepärast on need teosed analüüsimisel samuti luubi all. Kokku saab seega käsitleda 8 aastaraamatut.³⁷⁵ Raamatute kohta võib üksikasjalikumalt infot leida käesoleva töö lisadest.

tähtsamaid määrusi ja juhendeid kehakultuuritöö arendamise kohta, annab hulgaliselt statistilisi andmeid ja valgustab ning tutvustab eelseisvaid eesmärke ja ülesandeid nõukogude kehakultuuri arendamiseks üha kõrgemale. Vt. Kehakultuurlase käsiraamat 1948, sissejuhatus.

³⁷² Ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse kolleegiumi koosolekute protokollid ja materjalid nende juurde. ERA.R-2222.1.7, 1 1–2, 8, 22–24, 29; Ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse kolleegiumi koosolekute protokollid ja materjalid nende juurde. 27.03.1950–13.06.1950. ERA.R-2222.1.9, 1 2–3.

1949. aastal tegi vastavasisulise ettepaneku Friedrich Issak, kellele komitee oli pannud aastaraamatu koostamise kohustuse. ENSV KSK koosolekute protokollid. 16.03.1949–2.12.1949. ERA.R.-30.3.84, 1 4.

³⁷³ Maailmasõdade vahelises Eestis oli välja antud „Eesti kehakultuuri aastaraamatuid“. Kokku oli neid 14 ning viimane ilmus 1940. aastal. Kahe raamatusarja pealkirjad taotlenuks justkui teatud järjepidevuse jätkuvust, lisaks ühendas 1939. ja 1948. aastal välja antud teoseid ka nende toimetaja-koostaja Aadu Adari. Samas oli väljaannete ideoloogiline suunitlus siiski tugevasti erinev. Kui 1930. aastatel välja antud „Eesti kehakultuuri aastaraamatud“ olid väga faktipõhised, siis esimesed Eesti NSV analoogid on lausa liialdaval poliitilis-ideoloogilised.

³⁷⁴ Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 25.

³⁷⁵ *Kehakultuurlase käsiraamat 1948*, koostaja Aadu Adari, (Tallinn: RK „Pedagoogiline Kirjandus“, 1948); *Kehakultuurlase aastaraamat 1949*; *Kehakultuurlase aastaraamat 1950*; *Kehakultuurlase käsiraamat*, koostanud Juhan Mandre, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952); *Kehakultuurlase aastaraamat 1953*, koostanud J. Mandre, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953); *Kehakultuurlase aastaraamat 1956*; *Kehakultuurlase aastaraamat 1957*; *Kehakultuurlase aastaraamat 1958*, koostanud V. Lenk, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959).

4.1.2 Aastaraamatute periodiseerimine ja areng

Ajavahemikul 1948–1959 ilmunud „Kehakultuurlase aastaraamatud“ ja „Kehakultuurlase käsiraamatud“ võib kokkuvõttes jagada kolmeks:

- 1) **1948–1950 ilmunud raamatud** – formaadilt ja mahult on need suuremad ning sisaldavad hilisematega võrreldes olulisemalt mahukamat programmilis-tekstilist osa. Raamatute sisu on tugevalt ideoloogiline. Käsitletakse peaaegu kõiki kehakultuuriliikumise olulisemaid teemasid. Raamatud pidid lisaks sporditulemuste publitseerimisele sisendama lugejatesse „õiget“ ideoloogilist vaadet kehakultuuri ja sporti. Tulemuste esitamisel pole alates 1950. aastast (EK(b)P VIII pleenumi järgselt) teatud sportlaste tulemusi trükikõlblikeks peetud.
- 2) **1952–1953 ilmunud raamatud** – tegemist on üleminekuperioodiga, mil aastaraamatud hakkasid võtma hilisemast tuttavat välisilmet, kuid sisulis-ideoloogiline aspekt jäi veel domineerivaks. Raamatud on väiksemaformaadilised. Üldprogrammilise teksti osa pole kadunud, kuid selle maht on tunduvalt vähenenud. Tulemuste esitamisel pole teatud sportlaste tulemusi läbivalt trükikõlblikeks peetud.
- 3) **1957–1959 ilmunud raamatud** – „Kehakultuurlase aastaraamatu“ formaat on juba välja kujunenud. Raamatute eesmärk ei ole enam nõukogulikule kehakultuuri- ja spordiliikumisele iseloomulike seisukohade esitamine, spordisündmuste tulemuste ja rekordite edastamine. Faktid on esitatud reaalsele situatsioonile tuginedes. Ideoloogiline rõhutatus on raamatutes varasemaga võrreldes minimaalne.

4.1.3 Eestikeelse olümpiaaraamatu taassünd

Kehakultuuri- ja spordialase kirjanduse arengute analüüsimisel 1940.–1950. aastatel tuleb tähele panna ka olümpiaaraamatu taassünni protsessi. Esimese kodumaise olümpiaaraamatu kirjutamise au kuulub Aleksander Antsonile, kes 1936. aastal avaldas teose sama aasta suvel toimunud Berliini olümpiamängudest.³⁷⁶ Teise maailmasõja aastatele planeeritud olümpiamängud ei toimunud. Järgmised olümpiamängud said teoks 1948. aastal Sankt Moritzis, kus peeti viiendad talimängud.

Nõukogude Liit ei võtnud aga rahvusvahelistest olümpiamängudest osa kuni 1952. aastani, mil suveolümpia toimus Helsingis. Taliolümpiamängude debüüdiga tuli nõukogude sportlastel veel pea-aegu neli aastat oodata, sest see leidis aset alles 1956. aastal Cortina d'Ampezzos. On

³⁷⁶ Aleksander Antson, *Berliini olümpiamängud 1936*, (Tartu: Noor-Eesti, 1936).

loogiline, et Nõukogude Liidu mitteosalemise tõttu ei saanud eestikeelse olümpiaaraamatu väljaandmine enne 1952. aasta Helsingi mängu Eesti NSV-s kõne alla tulla.

1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudele sõitis debüteeriva Nõukogude Liidu võistkonna koosseisus 13 Eesti sportlast. Lisaks kuulusid delegatsiooni veel kolm eestlast: maadluskohtunik Edgar Puusepp, poksikoondise treener Nigul Maatsoo ja massöör Elmar Martin.³⁷⁷ Olgugi et olümpiamängud toimusid Eesti NSV territooriumile oma ajaloo vältel kõige ligemal, ei saadetud kohapeale võistlusi kajastama ühtegi siinset ajakirjanikku.

Pärast Helsingi olümpiamängude lõppu ei asunud Eestis olümpiaaraamatut koostama. Olümpiaaraamatu kirjutamiseks oleks aga põhjust olnud. Helsingi olümpiamängud kujunesid eestlastele edukateks – õnnestumiste krooniks oli Johannes Kotkase olümpiavõit kreeka-rooma maadluse raskekaaluturniiril. Kuna sündmuse kajastamine jäi Eesti NSV-s rohkem kui tagasihoidlikuks³⁷⁸, janunesid eestlased kindlasti põhjalikuma ülevaate järele. Tagantjärele on Helsingi olümpiaaraamat siiski ilmunud, kuid see kirjutati ning avaldati juba taasiseseisvunud Eesti Vabariigi tingimustes.³⁷⁹

1956. aasta jaanuaris–veebruaris aset leidnud Cortina d'Ampezzo taliolümpiamängudel võistles Nõukogude Liidu koondise eest Eesti NSV kahevõistleja Uno Kajak.³⁸⁰ Eesti spordiloolased pole aga kirjasõnas avaldanud arvamust, nagu oleks 1956. aasta taliolümpiamängude eestikeelne olümpiaaraamat kunagi päevakorral olnud.³⁸¹ Siinkirjutajale tundub, et ilmselt ei leidunud raamatu väljaandmiseks sporditegelaste seas erilist huvi. Aleksander Antsoni olümpiaaraamat oli tutvustanud suvemänge. Taliolümpiaaraamatu kirjutamine eeldanuks mingis mõttes päris uue formaadi väljatöötamist.

Esimene nõukogude korra tingimustes ilmunud eestikeelne olümpiaaraamat ilmus 1958. aastal ning kajastas Melbourne'i suvemänge (1956).³⁸² Tegemist on ainsa olümpiaaraamatuga, mis Eesti

³⁷⁷ Johannes Vedru, *Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel*, 23.

³⁷⁸ Samas, 33–47.

³⁷⁹ Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, (Tallinn: Olympia, 1997).

³⁸⁰ Kajak teenis individuaalvõistluses 26. koha. *Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk*, 226.

³⁸¹ Esimene eestikeelne taliolümpiaaraamat ilmus alles 1964. aastal ning peatus sama aasta alguses toimunud Innsbrucki olümpial.

IX taluolümpiamängud Innsbruckis, koostanud Heino Kask, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964).

³⁸² Peet Soosaar, *XVI olümpiamängud Melbourne'is 1956*, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958).

NSV-s magistritöös käsitletaval perioodil välja anti. Raamatu kirjutas ujumistreener Peet Soosaar, kes 1956. aastal töötas Tallinna Dünamo ujumistreenerina ning juhtis treenerina Nõukogude Liidu ujumiskoondise ettevalmistust Melbourne'i olümpiamängudeks.³⁸³ Soosaar oli üks väheseid Eesti NSV-st pärit inimesi, kes Melbourne'is toimunud kohapeal kogeda sai – seda võimaldas tema NSV Liidu koondise treeneri amet. Saatesõnas rõhutas ta, et Aleksander Antsoni 1936. aastal välja antud teos „Berliini olümpiamängud“ on Melbourne'i olümpiaaraamatu eelkäija.³⁸⁴ Võib-olla julgustas sellelaadset järjepidevust välja käima fakt, et Antson oli juba maailmasõdadevahelises Eesti Vabariigis väljendunud selgelt vasakmeelselt. Ta käis korduvalt Nõukogude Liidus, kirjutas koos Rudolf Sirgega Eesti Vabariigi idanaabrist raamatu³⁸⁵ ning läks 1940. aastal koostööle nõukogude võimuga.

Nõukogude Eestis oli kodukeelse olümpiaaraamatu ilmumine märgiliseks sündmuseks. Eesti Riikliku Kirjastuse Turismi- ja Spordikirjanduse toimetuse arhiivis on säilinud vähemalt kaks Melbourne'i olümpiaaraamatu retsensiooni.³⁸⁶ Mõlemas kiidetakse raamatu ilmumine heaks ning leitakse, et selletaoliste teoste üllitamine tuleks muuta traditsiooniliseks.

Eugen Piisang tõdeb oma arvustuses:

Väljaandeid, mis oleksid käsitanud spordialade arengut ja ajalugu, valgustanud suuri spordisündmusi on eesti keeles ilmunud ainult üksikuid ja needki enamikus enne Teist maailmasõda. Võrreldes võimalustega, mis on olemas meie ühiskonnas spordialaste teoste väljaandmiseks tundub, et see lõik spordipropaganda-alases kirjanduses on jäänud teatud määral vaeslapse ossa. Praegu on viimane aeg seda parandada, sest praktilise sporditöö kogemused näitavad, et määrustikke ja spordiõpikuid on muidugi vaja, kuid veel suuremat tähtsust omavad innustavad eeskujud, maailmarekordiomanike ja nende saavutuste tutvustamine, populariseerimine.

Eeltoodust lähtudes tuleb igati tervitada P. Soosaare „XVI olümpiamängud Melbourne'is“ väljaandmist, kuna Melbourne'i olümpiamängud kõitsid mullu³⁸⁷ miljonite inimeste tähelepanu,

³⁸³ Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk, 861.

³⁸⁴ Peet Soosaar, *XVI olümpiamängud Melbourne'is 1956*, 4.

³⁸⁵ A. Antson, R. Sirge, *Tänapäeva Venemaa*.

³⁸⁶ Arvustuste autoriteks on Eugen Piisang ja Ants Elhi.

Eesti Riiklik Kirjastus. Turismi- ja Spordikirjanduse toimetuse. Spordikirjanduse retsensioonid. 1957–1958. a. ERA.R-1589.13.58, 1 263–266, 291–303.

³⁸⁷ Arvustus on kirjutatud 1957. aastal.

*olles spordisündmuseks, mille kuulsussära ei kustu kaugeltki ühe aastaga. Nõukogude sportlaste suur võit aga on väärtuslikuks pidepunktiks meie kehakultuuri ja spordi eesrindlikkuse rõhutamiseks. Selle mittetegemine tähendab võimsa propagandistlikku momendi „mahamagamist“.*³⁸⁸

Ajakirjanduslik reklaam ei kujunenud massiivseks, kuid see oli siiski olemas. Erlend Teemägi kirjutas ajakirjas „Kehakultuur“ juba 1957. aasta oktoobri lõpus rubriigis „Ilmumisel olevast spordikirjandusest“, et olümpiaaraamat on peagi ilmumas. Teost kirjeldas Teemägi kõige pidulikuma väljaandena seniilmunud spordikirjanduse hulgas.³⁸⁹ 1958. aasta algusest ilmumist alustanud „Spordileht“ märkis samuti olümpiaaraamatu ilmumist. Raamatu sisu kiideti heaks, kuid kardeti, et 10 000 eksemplariline tiraaž osutub ebapiisavaks.³⁹⁰

Suurt ühiskondlikku huvi Melbourne'i olümpiaaraamatu vastu on konstateerinud ka tuntud spordiajakirjanik Gunnar Press. Kõikide viimastel aastatel ilmunud eestikeelsete olümpiaaraamatute peatoimetaja ütles 2012. aastal Eesti Olümpiaakadeemia aastakonverentsil peetud ettekandes Melbourne'i olümpiaaraamatu kohta: *Kui miski raamatut kahjustab, siis nõutavast ilmselt nõretavamgi nõukogudemeelsus, aga viiekümne aastate lugeja oli tragikoomiliste patriotismipuhangutega harjunud. Igatahes müüdi 10 000-ne trükk lennult, kuigi veel polnud kodustes riiulites ootamas eelmiste olümpiaaraamatute rida, mille jätkamine hiljem vajaduseks sai.*³⁹¹

Olümpiaaraamat kui vorm omandas Eesti NSV-s olulise tähenduse. Seda näitab kasvõi järgnevate teoste üha suurenev tiraaž. Nõukogude Eestis müüdi olümpiaaraamatu tiraaž selle kasvule vaatamata alati läbi.³⁹² Nii tekib küsimus, miks ei ilmunud olümpiaaraamatut juba Helsingi mängude (1952) kohta? Tundub, et olümpiaaraamatu taassünni protsess sobitub hästi üldisesse spordikirjanduse ja spordiajakirjanduse arengusse, mida Eesti NSV-s 1940.–1950. aastatel

³⁸⁸ Eesti Riiklik Kirjastus. Turismi- ja Spordikirjanduse toimetuse. Spordikirjanduse retsensioonid. 1957–1958. a. ERA.R-1589.13.58, 1 263.

³⁸⁹ E. Teemägi, „Ilmumisel olevast spordikirjandusest“, *Kehakultuur*, nr. 19/20, 30.10.1957, 637.

³⁹⁰ „Ilmub P. Soosaare „XVI olümpiamängud Melbourne'is““, *Spordileht*, nr. 34, 23.04.1958, 8.

³⁹¹ Gunnar Press, *Olümpiaaraamatust, eriti Londoni omast*, ettekanne Eesti Olümpiaakadeemia aastakonverentsil Tartus, 20. aprillil 2012. Vt.

<http://www.olympiaharidus.eu/public/files/Gunnar%20Press1.pdf> (külastatud 12.03.2016).

³⁹² Samas.

tunnetame. Ühiskonna teatav vabanemine oli olümpiaaraamatu taassünni üheks eelduseks.³⁹³ Võimalik, et eestikeelse olümpiaaraamatu maailmasõdade vahelisse Eesti Vabariiki tagasiulatuv ajalugu ei teinud selle väljaandmist 1950. aastate alguses võimalikuks. Samas on ammendavaid järeltöid teha ennatlik, sest andmeid on vähe.

4.2 Ajakirjandus

Kehakultuuri- ja spordipropaganda ajakirjanduses sõltus vaadeldaval perioodil Kommunistliku Partei ning ENSV KSK poolt ette nähtud poliitikast. Vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee ning selle allinstitutsioonid arutasid vastavaid küsimusi sageli. Põhjalikumalt tehti seda 1955. aasta kevadel Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogus.³⁹⁴

Maaõdadevahelises Eesti Vabariigis oli valdkonna perioodilise väljaandena regulaarselt ilmunud „Eesti Spordileht“, mille esimene number ilmus 20. aprillil 1920.³⁹⁵ 1940. aasta augustis pärast nõukogude võimu kehtestumist Eestis vahetas „Eesti Spordilehe“ välja uus ja kehtestunud ideoloogiale sobilikum väljaanne, ajakiri „Kehakultuur“. Selle ilmumine 1941. aastal peatus, kuid sõja ajal (1943–1944) anti nõukogude tagalas mitteametlikult (käsitsi kirjutatult) välja vähemasti kuus numbrit „Kehakultuuri“.³⁹⁶

Teise maailmasõja järgselt hakkas „Kehakultuur“ uuesti ilmuma, kuid iganädalast spordilehte välja ei antud. Spordiuudiseid käsitleti päevalehtede vastavates rubriikides, mis üldiselt olid väikesemahulised. Spordiuudiste hankimiseks tuli Eesti NSV elanikul raadio, päevalehtede ja „Kehakultuuri“ kõrval piirduda üleliidulise väljaandega „Советский Спорт“.

Laiema lugejaskonnaga väljaannetest avaldati kehakultuuri ja spordiga seotud materjale 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastatel veel „Talurahvalehes“³⁹⁷, noortelehes „Säde“ ning ajakirjades „Noorus“³⁹⁸, „Pioneer“, „Nõukogude Kool“ ja „Nõukogude Õpetaja“.

³⁹³ Sama leiab mitmete hilisemate olümpiaaraamatute kaasautor Erlend Teemägi, kes Melbourne'i raamatu koostamisel abistas Peet Soosaart sisulise ja keelelise toimetajana. Vt. Erlend Teemägi, „Kui olümpiaaraamatust sai bestseller“, *Eesti Spordiajaloo Seltsi V spordiajaloo konverentsi ettekannete materjalid*, 3.

³⁹⁴ ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819, 13–5.

³⁹⁵ Juhan Mandre, „Eesti sport läbi aegade“, *Eesti sport läbi aegade*, (Tallinn: Inreko Press, 1996), 6.

³⁹⁶ Anu Sillastu, „Ajakiri Kehakultuur sõjakeerises“, *Sport&Muuseum*, nr. 5 (2015), 45–50.

³⁹⁷ Ilmus aastatel 1944–1951.

4.2.1 Ajakiri „Kehakultuur“

Ajakiri „Kehakultuur“ oli ENSV KSK ametlik häälekandja. Väljaande toimetuse koosseisu kinnitas seega loomulikult ENSV KSK ja seda kogu vaadeldaval perioodil.

1940. aastate teisel poolel kõlas vabariikliku kehakultuuri- ja spordikomitee koosolekutel ning „Kehakultuuri“ toimetuse kolleegiumi koosolekutel mitmel korral seisukoht, anda institutsiooni häälekandjat vähemalt teatud mahuks välja venekeelsena.³⁹⁹ Idee teeninuks nii Eesti NSV-s elavaid venelasi (siinsele venekeelsele inimesele andsid kohalikke sporditeateid kirjalikus vormis edasi vaid ajalehed „Советская Эстония“ ning „Молодёжь Эстонии“⁴⁰⁰) kui ka „vennasvabariikide“ kehakultuurlasi. Muudatus nõudnuks ka EK(b)P KK nõusolekut. „Kehakultuuri“ osaline venekeelseks muutumine ei leidnud siiski vajalikku heakskiitu.

Ajakirjalt „Kehakultuur“ nõudis vabariiklik spordikomitee 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastatel väga laiade ülesannete täitmist.⁴⁰¹ Analüüsides komitee protokolle kogu ajavahemikul, on tajutav see, kuivõrd palju nähti „Kehakultuuris“ oma peamist vahendit massidega suhtlemisel. See tähendas, et kõik olulisemad otsused ja tegevussuunad, mis ENSV KSK kinnitas, pidid „Kehakultuuris“ ühel või teisel viisil kajastuma.

„Kehakultuur“ oli spordiringkondades populaarne väljaanne. Juhan Mandre sõnul oli see ainus Nõukogude okupatsiooni ajal Eestimaal ilmunud ajakiri, mis tuli toime ilma riikliku

³⁹⁸ Aastatel 1947–1956 kandis nime „Stalinlik Noorus“.

³⁹⁹ Kõneks oli venekeelne tekst mõneleheküljelises mahus. Pakuti välja, et tähtsamate artiklite kohta tuleks anda ka lühike venekeelne sisukokkuvõte. Samuti tõstatati küsimus ajakirja mõne rubriigi väljaandmisest eesti keele asemel vene keeles.

ENSV KSK koosolekute protokollid. 27.03.1946–30.12.1946. ERA.R-30.3.7, l 62; ENSV KSK koosolekute protokollid. 12.01.1948–20.12.1948. ERA.R.-30.3.52, l 98; Ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse kolleegiumi koosolekute protokollid ja materjalid nende juurde. 2.10.1946–18.12.1946. ERA.R-2222.1.1, l 4.

⁴⁰⁰ Alates 1950. aastast.

⁴⁰¹ ENSV KSK arhiivimaterjalides on „Kehakultuurile“ ja selle toimetusele 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate esimesel poolel pandud näiteks järgmisi ülesandeid: propageerida ühiskondlike instruktorite ettevalmistamist, valgustada kehakultuurlaste päevaks valmistumist (sh üleliidulise kehakultuurlaste päeva puhul avaldada temaatiline erinumber), viia läbi vabariiklike spordiajakirjanike nõupidamine, alustada laskurite eriveeru toimetamist, agiteerida VTK (Valmis Tööks ja Kaitseks) tähtsust, kirjutada kehakultuuritööst kolhoosides, valgustada ajakirja veergudel spordiühingute šeflustööd ja spordiühingu „Kolhoosnik“ moodustamist. Tundub, et 1950. aastate teisel poolel spordibürokraatia surve „Kehakultuurile“ vähenes. Samas on vastavasisulisi arhiivimaterjale võrdlemisi napilt. 1950. aastate teisel poolel pandi toimetusele ja ajakirjale ülesanneteks näiteks: avaldada treenerite edetabelid, avaldada matkaspordialaseid artikleid, pidevalt valgustada kasvatusküsimusi.

dotatsioonita.⁴⁰² Ajakirja arvukas tellimine oli Eesti NSV kehakultuuri ja spordi juhtivkaadri jaoks väga oluline eesmärk. 1940. aastate lõpust ja 1950. aastate algusest on teada, et „Kehakultuuri“ tellimishulga suurendamiseks kasutati ajakirja potentsiaalsete huviliste mõjutamiseks erinevaid survemeetodeid.⁴⁰³

Säilinud arhiivitoimikutes sisalduv annab tunnistust sellest, et kuigi survemeetodite tulemusena lubati spordialade seksioonide poolt ajakirja rohkem tellida, ei kiptud lubadusi alati täitma. Lubadustesse suhtuti formaalselt, ilmselt anti neid vaid selleks, et ajakirjas senised rubriigid säilitada. „Kehakultuuri“ toimetuse kolleegiumi ja ENSV KSK-d olukord ei rahuldanud ning tellimiskäsk korraldati.

„Kehakultuuri“ sisu ei olnud nõukogude okupatsiooni tingimustes läbinisti ühesugune, vaid muutus. 1947. aastal avaldati „Kehakultuuri“ toimetuse kolleegiumi koosolekul selgesõnaliselt arvamust, et ajakirjale tõsisema ja teaduslikuma ilme andmine ei ole kohane.⁴⁰⁴ Atko-Meeme Viru on näidanud ja analüüsinud, kuidas 1950. aastate lõpus ja 1960. aastatel hakkas aga „Kehakultuuris“ üha enam ilmuma tugevama teadusliku perspektiiviga kirjutisi.⁴⁰⁵

„Kehakultuuris“ kirjutati spordipoliitikast ja poliitikast spordis, sest seda nõudsid võimuorganid. Avaldati spordialade arengusuundi käsitlevaid ja probleemartikleid, sporditeaduslikke kirjutisi ja spordisündmuste ülevaateid. „Kehakultuuri“ veergudelt ei puudunud ka rahvusvaheline sport.⁴⁰⁶

4.2.2 Päevalehtede spordirubriigid

Päevalehtede roll kehakultuuri- ja spordialase tegevuse kajastamisel oli 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel Eesti NSV-s selgelt pärsitud. Lehtedele olid ette antud kindlad mahud, spordile

⁴⁰² Atko Viru, „Kehakultuur“ infokanalina teaduse ja spordi vahel“, *Kehakultuuriteaduskonna teadus- ja õppemetoodiliste tööde kogumik IX*, (Tartu: Tartu Ülikool, 2001), 224–259, siin 225.

⁴⁰³ Üheks survemeetodiks oli näiteks ähvardus lõpetada ajakirjas konkreetsele tellijale suunatud rubriigi väljaandmine. Nii kohustas vabariiklik kehakultuuri- ja spordikomitee 1949. aasta keskel pärast tellimusnumbrit mõningast langust Vabariiklikku Maleklubi organiseerima vähemalt 700 eksemplari „Kehakultuuri“ tellimine maletajate poolt. Ainult sel juhul võimaldus komitee sõnul ajakirja maletemaalise lisa väljaandmine ja sisuline „paremustamine“. Vt. ENSV KSK koosolekute protokollid. 16.03.1949–2.12.1949. ERA.R-30.3.84, 1 88–89.

⁴⁰⁴ Ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse kolleegiumi koosolekute ja tootmisnõupidamiste protokollid ja materjalid nende juurde. 18.02.1947–23.12.1947. ERA.R-2222.1.2, 1 4.

⁴⁰⁵ Atko Viru, „Kehakultuur“ infokanalina teaduse ja spordi vahel“, *Kehakultuuriteaduskonna teadus- ja õppemetoodiliste tööde kogumik IX*, 224–259.

⁴⁰⁶ Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 25–26.

jagus ruumi vähe.⁴⁰⁷ Üldajakirjanduse lehetoimetajatel tuli arvestada laia massi huve – sporditulemuste fikseerimine ei andnud paljudele midagi, kuid elava ja huvitava jutu trükkimiseks ei jätkunud mahtu. Sellest hoolimata tõdes „Õhtulehes“ sporti toimetanud Herbert Meri 1949. aasta alguses spordisektsioonide esindajate ühisel nõupidamisel: *Ruumi saab antud, isegi rohkem kui vennasvabariikide lehtedes.*⁴⁰⁸

1950. aastatel oli kehakultuuri- ja spordielu kajastamisel Eesti NSV päevalehtedest juhtivas rollis „Noorte Hääle“ (ELKNÜ KK häälekandja). Nii on leitud siiani käsikirjavormi jäänud „Eesti spordipressi arenguloos“⁴⁰⁹, seda arvamust kinnitab ka siinkirjutaja bakalaureusetöö, milles on analüüsitud Helsingi olümpiamängude (1952) kajastamist Eesti NSV ajakirjanduses.⁴¹⁰ „Noorte Hääle“ suhteliselt suurem orienteeritus kehakultuurile ja spordile on loogiline, sest Komsomoli (ELKNÜ) tegevuses oli spordivaldkonnal väga kandev roll. Ajalehe sporditoimetuse kvaliteedi tagamisel on võtmeisikuna nähtud Heino Mikkinit.⁴¹¹

„Noorte Häälele“ oli spordiuudiste kajastamisel käsitletaval perioodil päevalehtedest kõige suuremaks konkurendiks EKP Tallinna Linnakomitee ja Tallinna Linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee häälekandja ajaleht „Õhtuleht“.⁴¹² 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel oli väljaande spordiosakonna olulisemateks juhatajaks Endel Nigul.⁴¹³ Tema kaasas toimetuse töösse Jüri Randviiru,⁴¹⁴ kes 1952. aasta Helsingi olümpiamängude ajal vallandati toimetusest poliitiliste vigade pärast.⁴¹⁵ Nagu kirjutavad Koik, Lääne ja Sommer, ei olnud toimetuse juhtkond leheruumi andmisel kitsi: *Näiteks Tallinna spordimängude ajal 1958. aastal eraldati neljaleheküljelise Õhtulehe pinnast spordile iga päev vähemalt külg!*⁴¹⁶

⁴⁰⁷ Samas, 26.

⁴⁰⁸ Vabariiklike spordisektsioonide esindajate nõupidamiste protokollid. 7.01.1949–13.08.1952. ERA.R-30.4.127, 14.

⁴⁰⁹ Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 26.

⁴¹⁰ Johannes Vedru, *Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel*, 35–47.

⁴¹¹ Heino Mikkini juhtis „Noorte Hääle“ sõjalis-kehakultuuriosakonda aastatel 1945–1954.

Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk, 530.

⁴¹² Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 26.

⁴¹³ Nigul tegutses „Õhtulehe“ spordiosakonna juhatajana 1953–1957.

Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk, 574.

⁴¹⁴ Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 26.

⁴¹⁵ Vt. lähemalt: Johannes Vedru, *Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel*, 41–43.

⁴¹⁶ Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 26.

Ajaleht „Rahva Hääl“ (EKP KK häälekandja) jäi kehakultuuri- ja spordiuudiste edastamisel 1940.–1950. aastatel tagasihoidlikumaks. Maakonnalehtedest tõusevad esile Tartu ajaleht „Edasi“⁴¹⁷ (EKP Tartu Linnakomitee, Tartu Rajoonikomitee, Tartu Linna Rahvasaadikute Nõukogu ja Tartu Rajooni Rahvasaadikute Nõukogu häälekandja) ja Viljandi kohalik väljaanne „Sakala“⁴¹⁸.

Tallinnas ilmusid kaks venekeelset päevalehte, „Советская Эстония“ (EKP KK häälekandja) ja „Молодёжь Эстонии“⁴¹⁹ (ELKNÜ KK häälekandja), mis samuti spordivaldkonnas toimuvat valgustasid. Viljakam oli selles osas alates 1950. aastast ilmunud „Молодёжь Эстонии“.⁴²⁰

4.2.3 Ajaleht „Spordileht“

Kuni 1957. aasta lõpuni omas ajakiri „Kehakultuur“ spordivaldkonna ajakirjanduslikul käsitlemisel suhtelist monopoli. 1958. aasta alguses jõuti Eesti NSV-s vabariikliku spordilehe väljaandmisele – hakkas ilmuma ajaleht „Spordileht“.

Eesti NSV esimese spordiajalehe sünnilugu võiks valgustada „Spordilehe“ toimetuse arhiiv. Kahjuks aga puuduvad aastatest 1958–1961 toimetuse kolleegiumi koosolekute ja nõupidamiste protokollid ning tööplaanid.⁴²¹

Teenakas spordiloolane ja 1950. aastatel Eesti Riiklikus Kirjastuses töötanud ning spordi(aja)kirjanduse väljaandmisega lähedalt kokku puutunud Erlend Teemägi on siinkirjutajale väitnud, et „Spordilehe“ ilmumine oli ühiskondlike olude suhtelise vabanemise ja Hruštšovi sula tulemus. Endistes oludes see Teemägi hinnangul võimalik polnud.⁴²² Seega peab Teemägi väljaande sünni edasilükkumise peapõhjuseks Eesti NSV poliitilist kliimat.

⁴¹⁷ Kandis kuni 1948. aastani nime „Postimees“.

⁴¹⁸ Kandis alates 1950. aastast nime „Tee Kommunismile“.

⁴¹⁹ Kandis aastatel 1950–1956 nime „Сталинская молодёжь“ („Stalinlik Noorus“).

⁴²⁰ Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 27.

⁴²¹

http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20151103153305515415&sess_id=ac5c515c54c77fe4a0c444db11449a03&query=spordileht&naita_ridu=&active=1&f=&v_id=&id=11000019346, (21.03.2016).

⁴²² Erlend Teemägi sõnavõtt Eesti Spordimuseumi konverentsil „Müstiline spordiajalugu“ 4. detsembril 2015 Tartus Barclay hotelli konverentsisaalis. Konverentsi kava vt.

http://www.spordimuseum.ee/index.php?sisu=uudis_edasi&mid=82&id=960&lang=est&y=

Vajadusest paar korda nädalas ilmuva spordilehe järele räägiti Eestis juba 1930. aastatel. Eeskujuli lähedalt võtta – Lätis ilmus 1930. aastatel nii sporditeemaline ajaleht „Sporta Pasaule“ (kaks korda nädalas) kui ka kuukiri „Fiziska Kultura un Sports“.⁴²³

Nii 1940.–1950. aastatel Eesti NSV-s ilmunud kirjandusest kui ka ENSV KSK arhiivimaterjalidest leiame üksjagu tõendeid selle kohta, et soov alustada vabariikliku spordilehe väljaandmist oli 1940. aastate teisel poolel tugev ja avalik. Seda pidas peale sportlaste ja treenerite endi vajalikuks ka kõrgem spordiametnikkond.

1948. aastal ilmunud „Kehakultuurlase käsiraamatus 1948“ tehti viieleheküljeline kokkuvõtte spordikirjanduse senisest väljaandmisest Eesti NSV-s.⁴²⁴ Saavutuste kõrval juhiti tähelepanu ka kitsaskohtadele. Muuhulgas leidis käsiraamatu toimetus: *Suurt vajadust, eriti maaspordi huvides, tuntakse Nõukogude Eestis nädalas vähemalt 1–2 korda ilmuva spordiajalehe järele. Ajalehe asutamine peaks olema lähema tuleviku küsimus.*⁴²⁵

Teadagi on ka see, et mõte ajakirja „Kehakultuur“ kõrvale teise spordiväljaande loomisest oli arutluse all ENSV KSK-s. 1950. aasta lõpus leidis Eesti NSV Ministrite Nõukogu omapoolses soovitusel, et ENSV KSK peaks senise ajakirja „Kehakultuur“ asemel koos ELKNÜ KK-ga hakkama välja andma spordiajalehte.⁴²⁶

1956. aastal tegi Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu otsuse taotleda puhkepäevadel toimunud spordisündmustest parema informatsiooni andmiseks ajalehe „Noorte Hää“ toimetuse baasil esmaspäevase spordialase eriväljaande ilmumist.⁴²⁷ Sisuliselt tähendanuks see omaette spordiajalehe väljaandmise alustamist.

Spordiajalehe väljaandmise idee kerkis jälle tõsisemalt päevakorraile 1957. aastal Ajakirjanike Liidu asutamise organiseerimiskomitees. Ajalehe abil soovis organisatsioon hakata oma tegevuskulude katmiseks raha teenima. Organiseerimine käivitati ning pandi paika väljaande nimi

⁴²³ Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 32.

⁴²⁴ „Kehakultuurikirjastus“, *Kehakultuurlase käsiraamat 1948*, 117–121.

⁴²⁵ Samas, 121.

⁴²⁶ ENSV KSK koosolekute protokollid koos lisadega. 20.12.1950–23.06.1951. ERA.R-30.3.112, l 25.

⁴²⁷ ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid koos lisadega. 19.07.1955–27.02.1957. ERA.R-30.3.365, l 41.

– „Spordileht“. Esimest numbrit hakati kavandama 1957. aasta sügisel. Peatoimetajaks määrati Eduard Lukk, vastutavaks sekretäriks „Õhtulehe“ spordiosakonna juhataja Endel Nigul.⁴²⁸

Uue aasta esimesel tööpäeval, 3. jaanuaril 1958 ilmunud värskel väljaande avanumbris pöördus toimetus oma lugejate poole järgmiselt:

Spordilehe väljaandmisest meie vabariigis on juttu olnud juba rida aastaid. Ja iga kord on arvamused ühtinud selles, et spordileht kuluks marjaks ära. Nüüd on need lootused ja soovid täitunud. Täna ilmuma hakkav ajaleht „Spordileht“ asub täitma seda lünka, mis meil seni spordipropagandas valitses vastava väljaande puudumise tõttu.

„Spordileht“, hakates ilmuma iga reede ja esmaspäeva varahommikul⁴²⁹, seab oma esimeseks ja peamiseks ülesandeks elava ja asjatundliku spordireportaaži avaldamise kõigilt tähtsamalt võistlustelt, mis toimuvad meie vabariigis, samuti üleliidulistelt ja rahvusvahelistelt võistlustelt. Ajalehe ülesannete teise grupi moodustavad meie vabariigi kehakultuuriliikumise arendamisega seoses olevad küsimused, nagu ülevaated ja analüüsid spordiühingute ja kehakultuuri-kollektiivide tegevusest, vabariiklike spordisektsioonide tööst, ühiskondliku kehakultuurikaadri ettevalmistamisest, spordibaaside rajamisest ja paljust muust.

Kolmandaks on ajalehe ülesandeks avaldada hulgaliselt häid spordifotosid ja -karikatuure, huvitavaid jutustusi, vesteid, följetone, nalju. Ja lõpuks – nii nagu iga nõukogude ajakirjanduslik väljaanne peab olema mitte ainult kollektiivne propagandist ja agitaator, vaid samal ajal ka kollektiivne organisaator, hakkab ka „Spordilehe“ toimetus organiseerima ja läbi viima mitmesuguseid üritusi. Esimeseks sammuks on siin vabariigi 1957. aasta populaarseima sportlase väljaselgitamine.⁴³⁰

Pärast „Spordilehe“ käivitumist võis konstateerida, et Eesti NSV oli ainuke liiduvabariik, kus ilmus nii spordileht kui ka sporditemaatiline ajakiri.⁴³¹

⁴²⁸ Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, 33.

⁴²⁹ 1966. aastast hakkas „Spordileht“ ilmuma lausa kolmel korral nädalas.

⁴³⁰ „Esimese numbri puhul“ (juhtkiri), *Spordileht*, nr. 1, 3.01.1958, 1.

⁴³¹ Arnold Vaiksaar, „Rahvusliku spordiresultaadi dünaamikast“, *Sport, teadus ja vaimsus 1945–1991, Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid*, 6–33, siin 26.

KOKKUVÕTE

NSV Liidu kehakultuuri- ja spordipoliitika peegeldas Teisele maailmasõjale järgnenud aastatel ilmekalt hiigelriigi üldisi poliitilisi arenguid. Et Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitikas omasid tähtsat rolli Kommunistlik Partei ning Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee, märkame siinses kehakultuuri- ja spordipoliitikas 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastatel tugevaid sarnasusi üleliiduliste suundumustega. Liiduvabariiklike üldpoliitiliste protsessidega oli Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitika seotud väga tugevasti.

Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitika olulisteks teostajateks olid Eestimaa Kommunistlik Partei (EKP) ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asunud Kehakultuuri- ja Spordikomitee (ENSV KSK). EKP Keskkomitee suunas mitmeti ENSV KSK tegevust. Ehkki ENSV KSK tegi EKP-le kehakultuuri- ja spordipoliitika kujundamise osas oma ettepanekuid, ei olnud võimalik partei tahtest mööda minna. Lisaks mõjutasid Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitikat väiksemal määral valdkonnaga seotud ministriumid ja spordiühingud.

ENSV KSK roll ja tegevus vaadeldaval perioodil üldisemas plaanis oluliselt ei muutunud. Institutsioon viidi 1953. aastal üle Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi alluvusse, kuid juba aastal 1954 naasti endise mudeli juurde. Kõik tähtsamad haldus- või institutsionaalsed muudatused, mis Eesti NSV-s läbi viidi, avaldasid mõju ka kehakultuuri- ja spordisüsteemi organisatsioonilisele struktuurile. Nii 1950. aasta haldusreform kui ka 1952.–1954. aasta ümberkorraldused (nt oblastite loomine) sundisid siinset kehakultuuri- ja spordisüsteemi ennast ümber kujundama.

1955. aastal loodi ENSV KSK kõrvale Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu, mis töötas eelnimetatud organi kontrolli all, kuid omas siiski iseseisvat mõju. Spordisektsioonide Nõukogu suurendas spordialasektsioonide tähtsust. 1950. aastate kontekstis tähendas Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu loomine liiduvabariikliku kehakultuuri- ja spordijuhtimise teatavat demokratiseerimist. Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu tegevust võib 1950. aastate teisel poolel hinnata positiivseks ning kasulikuks – kehakultuur ja sport sellest võitsid.

Nõukogude Liidus omasid kehakultuur ja sport olulisi ühiskondlik-poliitilisi ülesandeid. Kehakultuuri ja spordi tähtsus oli fikseeritud kommunismiteoorias ning seda rõhutati läbi mitmete riiklike dokumentide. Kehakultuur ja sport pidid aitama kaasa ühtse ja paremini

integreerunud nõukogude rahva kujunemisele. Samuti oli eesmärgiks elanikkonna sõjalise ja tööalase potentsiaali kasvatamine, tervise ja hügieeni parendamine. Sport ja kehakultuur olid eneseteostusvõimaluseks naistele, vahendiks võitluses kuritegevuse, alkoholismi ja religioossusega. Pärast Teist maailmasõda muutusid senisest palju olulisemaks kehakultuuri ja spordi välispoliitilised funktsioonid. Kõige tähtsamaks kujunes rahvusvahelise prestiiži tõstmine läbi sportlike saavutuste. Samas ei olnud kehakultuuri ja spordiga seonduv NSV Liidu võimudele ainult rõõmude allikaks. Spordivõistlustele iseloomulik sündmuste prognoosimatus tekitas ka probleeme.

Kindlasti ei saa kõiki tollaseid üleliiduliselt määratletud ülesandeid kergekäeliselt Eesti NSV konteksti ümber kanda. Ent mitmed neist olid ka nõukogude Eesti ühiskonnas aktuaalsed. Näiteks soovisid võimukandajad Eesti NSV spordisaavutusi ära kasutada üleliidulise ja rahvusvahelise prestiiži saavutamiseks.

Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitika ning selles toimunud muutused väljendusid nii valdkondlikes kui ka teistes kehakultuurlasi ja sportlasi kaasavates sündmustes. Käsitletaval perioodil ei tegelenud kehakultuurlased ja sportlased ainult treenimise ja võistlemisega. Paljudel poliitilistel üritustel kasutati inimesi kindlates võimudele sobivates rollides. Kehakultuurlased ja sportlased andsid oma panuse tähtsamate riiklike sündmuste (nt valimised, olulised tähtpäevad) läbiviimisesse.

1940. aastatel ja 1950. aastate alguses korraldati järjepidevalt tugevat ideoloogilist sisu omanud kehakultuuriaktiivi päevi. Alates 1950. aastate keskpaigast hakati Eesti NSV-s üha enam läbi viima sporditeadusliku suunaga üritusi. Selles tegevuses oli Eesti NSV pioneeriks kogu NSV Liidus.

Vabariiklik kehakultuuri- ja spordipoliitika oli tugevas sõltuvuses tähtsamatest võistlustest. Kõige suuremat kaalu omasid paljusid spordialasid koondavad võistlused (põhiliselt spartakiaadid), kus tulemus selgus üldise punktiarvestuse alusel. Kui 1940. aastatel ja 1950. aastate esimesel poole tähtsamateks võistlusteks olid Eesti NSV võimude jaoks Balti liiduvabariikide spartakiaadid, siis alates 1955. aastast kujundasid Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitikat kõige rohkem NSV Liidu rahvaste spartakiaadid.

Hea esinemine oli EKP ja ENSV KSK jaoks väga tähtis ning eesmärgi saavutamiseks rakendati kõik jõud. Rahvusvahelised olümpiamängud (NSV Liit osales alates 1952. aastast) võisid

emotsionaalselt tähendada palju, kuid Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitika kujundajatena polnud need võrreldavad NSV Liidu rahvaste spartakiaadide ega ilmselt isegi Balti liiduvabariikide spartakiaadidega.

Esimene NSV Liidu rahvaste spartakiaad toimus 1956. aastal. Seetõttu on sündmust tugevasti seostatud Helsingi olümpiamängudele ja Stalini surmale järgnenud muutustega. ENSV KSK dokumentatsioon näitab, et tegelikult planeeriti rahvaste spartakiaadile analoogilise võistluse korraldamist juba 1946.–1947. aastal. Idee teostumine lükkus edasi peaaegu 10 aastat.

Teisele maailmasõjale järgnenud aastatel said Eesti NSV sportlased liiduvabariiki esindades võrrelda oma võimeid teiste liiduvabariikide sportlastega. Väga üksikutel juhtudel toimusid kohtumised Ida-Euroopa sotsialismimaade sportlastega. Stalini surmale järgnenud ajal leidis aga aset märkimisväärne muudatus: Eesti NSV taastas rahvusvahelised spordikontaktid. Esimene sõjajärgne maavõistlus Eesti NSV ja välisriigi koondise vahel toimus 1954. aastal. Kui esialgu olid kontaktid veel harvad, siis murdepunktiks sai 1957. aasta. Eriti tihedateks kujunesid suhted soomlastega.

Olgugi et rahvusvahelised maavõistlused peegeldasid laienenud võimalusi, oli võistlustega seonduv siiski rangelt reglementeeritud. Võistlused toimusid kooskõlastatult Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomiteega ning väliskülaliste võõrustamisel järgiti kindlaid reegleid. Lisaks sportlikule kõrgtasemele pidid Eestis korraldatud maavõistlused esitlema külalistele Eesti NSV igakülgset kõrget arengut. Seepärast pakuti välisriikide sportlastele parimaid võimalikke tingimusi ning võistluste kõrval ka kultuuriprogrammi.

Eesti NSV kehakultuuri- ja spordijuhid pöörasid võistlustele kõrgendatud tähelepanu. Sportlaste ja kogu delegatsiooni esinemist analüüsiti, iseäranis siis, kui resultaat oli oodatust kehvem. Uuritud materjali põhjal olid nõudmised 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses eriti kõrged. Hilisematel aastatel võib täheldada suhtumise leebumist, olgugi et resultaat eesmärgina spordijuhtide silmis kindlasti tähtsust ei kaotanud.

Eesti NSV-s Teise maailmasõja järel ametis olnud kehakultuurikaader oli noor ja suhteliselt madala kvalifikatsiooniga. See tähendas, et vaadeldaval perioodil oli võimalik kiire karjääriline tõus. Kehakultuuri- ja spordikaader ning selles toimunud muutused peegeldavad hästi Eesti NSV-s toimunud üldisi poliitilisi arenguid. 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses oli kaadrivahetumine väga kiire ja massiline. Kümnevahetus tõi kaasa kehakultuurikaadri

politiseerumise. 1950. aastate teisel poolel hakkas kaadrivahetus toimuma loomulikult. Kehakultuuritöölases tippjuhtkonnas suurenes eesti keelt emakeelena rääkivate inimeste osakaal. Teise maailmasõja järel ametis olnud kehakultuurikaadrit iseloomustab suur aktiivsus. Kui 1940. aastate lõpus ja 1950. aastate alguses oli selle avaldamiseks võimalusi vähem, siis 1950. aastate teise poole sündmused ja eriti rahvusvaheliste maavõistluste rohkus peegeldavad seda hästi.

Kogu käesolevas töös vaadeldaval perioodil esitati kehakultuurlastele ja sportlastele kõrgeid nõudmisi. Nad pidid olema eeskujulikud nõukogude inimesed. Kehakultuurlaste ja sportlaste tunnustamiseks ning karistamiseks olid ENSV KSK-l ja teistel institutsioonidel kindlad meetodid, mis käsitletaval perioodil oluliselt ei muutunud.

Eesti NSV sportlasideaal oli tiptasemel atleet. Inimesena pidi ta vastama kindlatele nõudmistele ja omama kõrgeid moraalinorme. Näiteks ei tarvitanud Eesti NSV ideaalne sportlane alkoholi. Austuse ja kohusetundlikkusega tuli tal suhtuda oma kehakultuurikollektiivi ning konkurentidesse. Ideaalne sportlane oli haritud ja ennast pidevalt täiendav isik. Tema autoriteet ja teadmised pidid väljenduma tema õpilaste edukuses ja rohketes avalikes esinemistes. Kindlasti oli vajalik kommunismile orienteeritud poliitiline meelsus ja aktiivsus. Eesti NSV ideaalne sportlane oli ateist. Rahvusvaheliste maavõistluste lisandumine seadis sportlasele kohustuseks ka kriitilise hoiaku välismaal kogetu suhtes.

Kehakultuuri- ja spordipoliitika osaks oli ka vastavasisuline propaganda. ENSV KSK koos EKP-ga koordineeris kogu vaadeldaval perioodil kehakultuuri- ja spordialase kirjanduse väljaandmist. 1950. aastate keskpaigast alates osalesid protsessis tuntavamalt spordialaseksioonid ja Eesti NSV Spordiseksioonide Nõukogu. Kehakultuurialast kirjandust andsid välja kirjastused „Pedagoogiline Kirjandus“ ja Eesti Riiklik Kirjastus. Erialase kirjanduse maht ei olnud vaadeldaval perioodil suur, pigem anti kehakultuurialaseid trükiseid välja napilt.

Eesti NSV-s ilmus nii originaal- kui tõlkekirjandust, kusjuures ülekaalus oli pigem viimane. Üldiselt oli tõlgitud raamat originaalteosest soodsam. Kehakultuurialaste raamatute tiraažid olid suhteliselt stabiilsed, kuid kindlasti mitte suured. Sportlane kui isiksus ilmus Eesti NSV spordikirjandusse alles 1950. aastate teisel poolel.

Läbi kehakultuuri- ja spordialase kirjanduse on võimalik jälgida Eesti NSV-s toimunud üldisemaid poliitilisi arenguid. Hästi peegeldavad muutusi „Kehakultuurlase aastaraamatud“, mida vaadeldaval perioodil küllaltki järjepidevalt välja anti. Kõige politiseeritumad ja

„ebaausamad“ on 1950. aastate alguse aastaraamatud, kõige neutraalsemad aga 1950. aastate teisel poolel välja antud trükised.

Lisaks kirjandusele oli Eesti NSV kehakultuuri- ja spordipoliitika elemendiks valdkondlik publitsistika. Seda osa meediast kontrollis eelkõige ENSV KSK. Kuni 1957. aastani oli Eesti NSV ainsaks kehakultuurialaseks väljaandeks ENSV KSK häälekandja ajakiri „Kehakultuur“. Kuigi spordiuudiseid avaldasid operatiivsemalt Eesti NSV päevalehed, oli kehakultuurile ja spordile pühendatud maht pigem väike. „Kehakultuur“ täitis eriti 1940. aastate lõpus ja 1950. aastatel selgelt ideoloogilisi ülesandeid, mistõttu moonutati selles tihti fakte ja avaldati poliitilisi kirjutisi. Teaduslikum käsitlus, mis „Kehakultuuri“ hiljem iseloomustas, ei jõudnud ajakirja enne 1950. aastate teist poolt.

Kehakultuuri- ja spordialase propaganda vaatepunktist on oluline märkida veel kahte sündmust, mida võib tõlgendada teatava ühiskondliku vabanemise ilmingutena. 1958. aasta algusest hakkas ilmuma ajaleht „Spordileht“, mis tähendas, et valdkondlik ajakirjandusmaastik muutus veidi mitmekesisemaks ning võimalused sisulisema materjali avaldamiseks paranesid. Idee iseseisva spordilehe loomisest polnud uus – sarnaselt NSV Liidu rahvaste spartakiaadi ideega pärines see hiljemalt 1940. aastate teisest poolest. 1958. aasta kevadel ilmus ka esimene Eesti NSV olümpiaraamat, mis saavutas kohe suure populaarsuse.

SUMMARY

Soviet sports policy in Estonian SSR from Stalinism to Khrushchev's thaw

After the restoring of Estonia's independence (1991) many works about the Soviet period of Estonian history (especially about the latter years of Stalin) have been written and published. However, there are some areas in which there hasn't been much scientific discussion. One of those areas is Soviet sports policy in Estonian SSR in the 1940s and 1950s. Hopefully, this Master's thesis will help to fill out this blank.

From the 1970s many books and articles have been published, which focus on the Soviet sports policy from the perspective of the entire Soviet Union. Some East European countries have also been researched, but there are very few works, which handle a single republic of the Soviet Union.

The aim of this Master's thesis is to observe the development of Soviet physical culture and sports policy in the Estonian SSR after the Second World War (up to 1959). The main question of this thesis is how did the physical culture and sports policy of the Estonian SSR change throughout the period. Also, the thesis seeks for connections between the trends of sports policy and the general political situation in the Soviet Union.

The study focuses on the years 1946–1959. Both the starting point and the ending point are related to the Physical Culture and Sports Committee of the Estonian SSR. 1946 represents the year from which the actions of the Committee are well documented. 1959, however, was the year that the Physical Culture and Sports Committee of the Estonian SSR was reorganized into the Union of the Estonian SSR Sports Societies and Organisations.

In the study, various historical sources are used. The most important sources are archival documents. Much of the facts presented are based on the protocols and directives of the Physical Culture and Sports Committees of the Estonian SSR. The Sports Committee represented the highest degree of state institutions of sports in the Soviet Union. However, as the Communist Party also played an important role in the shaping of physical culture and sports policy, therefore many documents of the Party have been used in the present investigation. The author has also closely studied different channels of media in Estonia during the period. The more theoretical parts of this research are mostly based on foreign literature.

In classic publications on Estonian sports history, there are no references given in texts. Because of this well-known fact, one purpose of this Master's thesis is to utilize more archive material, so that these materials could be used in the future.

The current study is divided into four chapters. Chapter 1 presents an overview of the institutional system of Soviet physical culture and sports in the Soviet Union and the Estonian SSR. The development of these institutions is monitored. The Chapter also studies the most important means of physical culture and sport in the Soviet Union. Positive and negative aspects of Soviet sports policy are also briefly mentioned.

It can be said that all important institutional and administrative reforms of the Estonian SSR also changed the organisational structure of physical culture and sport. However, the role and tasks of the Physical Culture and Sports Committee did not change much. The system was democratised a bit in 1955, when the Council of Estonian SSR Sports Sections was formed. The two organisations worked together (although the Committee had the upper hand), which meant that Estonian physical culture and sports movement gained from the process.

There were many means of physical culture and sport in the Soviet Union. All of these means are not as important in the context of Estonian SSR. Physical culture and sport were tools of integration and unity. Also, they helped to build a stronger and healthier population and had different social purposes (for example social emancipation of women). After the Second World War international sports was used to gain international prestige.

Chapter 2 analyses the most important events connected to physical culture and sport. These events were not only competitions but also political and scientific occasions from which physical culturists and athletes took part. The development of these events is followed. Also, the Chapter shows how these events were organised and what kind of a relationship existed between athletes and power. A big aspect in the Chapter is the rebirth of international sporting competitions between Estonian SSR and foreign states.

The most important events from the sports perspective were various sport festivals - spartakiads. These multi-event competitions were very popular in the Soviet Union. After the Second World War the Spartakiads of the Soviet Baltic states and especially the Spartakiads of Peoples of the USSR (1956, 1959) shaped the policy of physical culture and sports of the Estonian SSR much more than international Olympic Games.

The First Spartakiad of Peoples of the USSR was held in 1956. Many sports historians have said that this event strongly connects to the experience of the Helsinki Olympics (1952) and to the general policy of Khrushchev. However, the idea of the Spartakiad was not new in the 1950s. The documents of the Physical Culture and Sports Committee of the Estonian SSR suggest that there was an attempt to organise the Spartakiad already in 1947.

There were very few international meetings held between Estonian SSR and foreign states before the death of Stalin. This situation started to change in 1954. The break came in 1957 when Estonia (Estonian SSR) started restoring its international sports connections. Many competitions were held, mostly between Estonian SSR and the Republic of Finland. Through these competitions, Estonian SSR wanted to demonstrate its high development in every field of life.

Chapter 3 of this Master's thesis focuses on people related to physical culture and sports. The cadres of the Estonian SSR are analysed. In this chapter it is shown how the bureaucracy was formed, how it changed and which are the characteristics of physical culture and sports cadres. Also, Chapter 3 creates a model of the "ideal athlete" of the Estonian SSR. This model is based on the official documents of the Physical Culture and Sports Committee.

In the researched period the cadres were relatively young and low-qualified. As it can be seen in other spheres of the society, the years from 1949 to 1953 brought a crucial politicisation of bureaucracy. This was also the case in physical culture and sport. After 1953, the situation started to change. It can be said that the cadres of physical culture and sports were active in their work through the period. This was more obvious in the late 1950s.

Physical culturists and athletes were under constant attention and pressure in the Estonian SSR. An ideal athlete of the Estonian SSR was a world class sportsman who always performed in the best possible way. He or she as a person held certain values and had a high moral. An ideal athlete had to be educated, hard-working and politically active (a true communist). He or she was expected to be an atheist.

The last chapter is devoted to the propaganda of physical culture and sport. It studies the literature of physical culture and sports in the 1940s and 1950s. On top of the analyses of sports literature, Chapter 4 gives a compact overview about the development of sports press in the Estonian SSR.

The literature changed quite a lot through the period. The books of physical culture and sport were more political and dishonest in the late 1940s and especially in the early 1950s. The books of the late 1950s seem quite neutral. Athlete as a personality was not the case in sports literature until the late 1950s. It can be seen, that throughout the researched period the capacity of sports literature was quite small. Usually the quantum of all-union literature (translated into Estonian) surpassed the quantum of original books by Estonian authors. An important moment in the progress of Estonian sports literature was the extradition of the first Olympics book of the Estonian SSR (1958).

Until 1957 the Estonian SSR sports press was dominated by the journal “Kehakultuur”. This journal has been much politicized in the late 40s and early 50s. A more scientific prospect of the journal was not accepted until the second part of the 1950s. The coming of the newspaper “Spordileht” (in the beginning of 1958) marked widening of opportunities to publish less political texts.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Allikad

Arhiiviallikad

Riigiarhiiv (ERA, ERAF)

ERAF.1 (Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee)

ERA.R-30 (Eesti Riiklik Spordiamet)

ERA.R-336 (Riiklik kirjastus Pedagoogiline Kirjandus)

ERA.R-964 (Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordiselts Dünamo Eesti vabariiklik nõukogu)

ERA.R-1589 (Kirjastus Eesti Raamat)

ERA.R-2222 (Ajakirja Kehakultuur toimetus)

Eesti Spordimuseum

ESM KK (Eesti Spordimuseumi Käsikirjade Kogu)

Publitseeritud allikad ja teatmikud

Марина Астахова, Людмила Кошелева, «Дебют СССР на XV Олимпийских играх: кто принимал решение об участии», *Родина*, 1-2014, 67–75.

Большая Советская Энциклопедия, 27. köide, «Ульяновск-Франкфорт», peatoimetaja A. M. Прохоров, (Moskva: Советская Энциклопедия, 1977).

Eesti spordi aastaraamat 1940–1949, koostanud Rein Järva, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2006).

Eesti spordi aastaraamat 1950–1955, koostanud Rein Järva, Juhan Maidlo, Erlend Teemägi, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2008).

Eesti spordi biograafiline leksikon. 3. täiendatud ja parandatud trükk. Keeletoimetajad Anu Hulg, Anneliis Lember, teostaja Signe Sula, (Tallinn: Spordikoolituse ja -Teabe Sihtasutus, Eesti Entsüklopeediakirjastuse AS, 2011).

ENSV spordiühingute, -organisatsioonide ja -asutuste ajaloo teatmik aastatest 1940–1970, koostaja M. Nõmm, (Tallinn: Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv, 1975).

EKP KK Büroo istungite registid. I. 1940–1954, koostanud Tõnu Tannberg, toimetanud Velly Roots, (Tartu: Tõnu Tannberg ja Rahvusrhiiv, 2006).

Evi Kaldma, *Kehakultuur ja sport NSV Liidus*, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956).

Kehakultuurlase käsiraamat 1948, koostaja Aadu Adari, (Tallinn: RK „Pedagoogiline Kirjandus“, 1948).

Kehakultuurlase aastaraamat 1949, vastutav toimetaja G. Tiits, (Tallinn: RK „Pedagoogiline Kirjandus“, 1949).

Kehakultuurlase aastaraamat 1950, vastutav toimetaja G. Tiits, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950).

Kehakultuurlase käsiraamat, koostanud Juhan Mandre, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952).

Kehakultuurlase aastaraamat 1953, koostanud J. Mandre, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953).

Kehakultuurlase aastaraamat 1956, koostanud V. Lenk, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957).

Kehakultuurlase aastaraamat 1957, koostanud V. Lenk, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958).

Kehakultuurlase aastaraamat 1958, koostanud V. Lenk, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959).

Kehakultuurlase aastaraamat 1959, koostanud V. Lenk, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960).

Maaspordilase käsiraamat, koostanud Dmitri V. Postnikov, Juri G. Veber, vene keelest tõlkinud K. Vitsut, (Tallinn: RK „Pedagoogiline Kirjandus“, 1949).

Основные постановления, приказы и инструкции по вопросам советской физической культуры и спорта 1917–1957 гг, составитель И. Г. Чудинов, (Москва: "Физкультура и спорт", 1959).

Juhan Unger, *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986). Õppematerjal*, (Tallinn: Eesti NSV Riiklik Kehakultuuri- ja Spordikomitee, E. Vilde nim. Tallinna Pedagoogiline Instituut, 1987).

Kirjandus

A. Antson, R. Sirge, *Tänapäeva Venemaa*, (Tartu: Noor-Eesti, 1930).

Uta Andrea Balbier, *Kalter Krieg auf der Aschenbahn: Der deutsch-deutsche Sport 1950–1972, Eine politische Geschichte*, (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2007).

Wolfgang Buss, „Physical Education, Teacher Training and Sport Sciences in the Early Years of the GDR – their Ideological Base and Political Function“, *The History of Physical Education and Sport from European Perspectives*, koostanud Arnd Krüger, Else Trangbaek, (Kopenhaagen: 1999), 219–231.

Robert Edelman, *Serious Fun. A History of Spectator Sports in the USSR*, (New York, Oxford: Oxford University Press, 1993).

Robert Edelman, Anke Hilbrenner, Susan Brownell, “Sport Under Communism”, *The Oxford Handbook of the History of Communism*, toimetanud Stephen A. Smith, (Oxford: Oxford University Press, 2014).

Eesti „Dünamo“ viis aastakümnet, koostanud Gunnar Press, (Tallinn: Valgus, 1990).

Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis, koostanud Tõnu Tannberg, toimetanud Mart Orav, (Tartu: Rahvusrhiiv, 2007).

Eesti Spordiajaloo Seltsi II teadusliku konverentsi Sport Eestis 1940–1991 materjalid, Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi Toimetised 3, koostanud ja toimetanud Arnold Vaiksaar, (Eesti Spordimuuseum ja Eesti Spordiajaloo Selts: Tartu, 1999).

Eesti Spordimuuseumi ja Eesti Spordiajaloo Seltsi toimetised 7. Aksel Tiik. Artikleid ja uurimusi, toimetanud Enn Mainla, Ille Palm, (Tartu: Eesti Spordimuuseum, 2007).

Richard Espy, *The Politics of the Olympic Games*, (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1979).

Euphoria and Exhaustion. Modern Sport in Soviet Culture and Society, toimetanud Nikolaus Katzer, Sandra Budy, Alexandra Köhring, Manfred Zeller, (Frankfurt: Campus Verlag GmbH, 2010).

Vassil Girginov, „Bulgarian Sport Policy 1945–1989: A Strategic Relations Approach“, *The International Journal of the History of Sport*, Vol. 26, 2009, No. 4, 515–538.

Vassil Girginov, „Totalitarian sport: towards an understanding of its logic, practice and legacy“, *Totalitarian Movements and Political Religions*, nr. 5:1, 2004, 25–58.

Susan Grant, „Bolsheviks, Revolution and Physical Culture“, *The International Journal of the History of Sport*, 2014. No. 7, 724–734.

Allen Guttman, „Sport, Politics and the Engaged Historian“, *Journal of Contemporary History*, Vol 38(3), 2008, 363–375.

Handbook of Sports Studies, koostanud Jay Coakley, Eric Dunning, (SAGE Publications Ltd, 2000).

Valter Heuer, *Meie Keres*, toimetanud Andres Adamson, (Tallinn: Argo, 2011).

Reet-Ann Howell, *Sport and glasnost: a case study of Estonia*, (avaldamata uurimustöö, 1993).

Reet Howell, „The USSR: Sport and Politics Intertwined“, *Comparative Education*, Volume 11, Nr. 2, juuni 1975, 137–145.

Mariliis Hämäläinen, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nomenklatuur 1945–1953*, (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011).

IX taluolümpiamängud Innsbruckis, koostanud Heino Kask, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964).

Johannes Kotkas, koostanud Tiit Lääne, (Tallinn: Neinar Seli, 2005).

Daniel Johnson, *Valge kuningas ja punane lipp. Kuidas peeti külma sõda malelaul*, inglise keelest tõlkinud Siiri Sau, (Tallinn: Olion, 2009).

„Jõud“. 1946–1976, koostanud Henn Saarmann, (Tallinn: „Eesti Raamat“, 1976).

„Jõud“ algusloost tänaseni, koostanud Juhan Mandre, (Tallinn: Eesti Raamat, 1986).

Kalev. Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001, koostanud Eugen Piisang, Juhan Maidlo, (Tallinn: Ilo, 2001).

Kehakultuuriliikumisest, koostanud F. Loka, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952).

Paul Keres. Mälestusi, materjale, kirju, koostanud Paavo Kivine, (Tallinn: Olympia, 2015).

Barbara Jean Keys, *Globalizing Sport: National Rivalry and International Community in the 1930s*, (Cambridge: Harvard University Press, 2006).

- Barbara Keys, „Soviet Sport and Transnational Mass Culture in the 1930s“, *Journal of Contemporary History*, Vol. 38(3), 413–434.
- Kirjastus „Eesti Raamat“, toimetanud G. Tõnismann, (Tallinn: „Eesti Raamat“, 1970).
- Lembit Koik, Tiit Lääne, Sven Sommer, *Eesti spordipressi arengulugu*, avaldamata käsikiri, (2007) – käsikiri asub Rein Järva valduses.
- Andreas Kraas, *Sport ja poliitika: boikottide mõju olümpiamängudele*, magistritöö, juhendaja Kaarel Piirimäe, (Tartu: Tartu Ülikool, 2014).
- К. А. Куликович, *Организация физической культуры и спорта*, (Минск: "Беларусь", 1967).
- Tiit Kuningas, Tiit Lääne, *Olümpiamängude ajalugu III, suvemängud 1948–1964*, (Tallinn: Maalehe Raamat, 2006).
- Argo Kuusik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Külli Niidasoo, Valdur Ohmann, Jüri Saar, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991*, koostanud ja toimetanud Enn Tarvel, (Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002).
- V. Lenk, „Spordiajaloo uurimisest Nõukogude Eestis“, *Eesti NSV Spordimuuseumi teadusliku konverentsi teesid. 26. ja 27. jaanuar 1978*, (Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, 1978), 6–8.
- Olev Liivik, *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945–1953*, (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006).
- Kristjan Luts, *Eesti ja külm sõda*, (Tallinn: Eesti Päevaleht, Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum, 2007).
- Vello Lään, „Raadio-TV-reporter olümpial“, *Eesti Spordiajaloo Seltsi V spordiajaloo konverentsi ettekannete materjalid*, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2004), 8–9.
- Tiit Lääne, *Välis-Eesti spordielu 1940–1991*, (Tallinn: Tiit Lääne ja Maalehe Raamat, 2000).
- Enn Mainla, Arnold Vaiksaar, „Aheldatud mäng okupeeritud Eestis“, *Eesti Spordimuuseumi VIII teadusliku konverentsi materjalid*, (Tartu: Eesti Spordimuuseum, 1994) 2–9.
- Dominic Malcolm, *The SAGE Dictionary of Sports Studies*, (SAGE Publications Ltd, 2008).
- Juhan Mandre, „Eesti sport läbi aegade“, *Eesti sport läbi aegade*, (Tallinn: Inreko Press, 1996).
- Carol Marmor, „Tallinn – unsere Heimstadt“. *Die olympische Segelregatta 1980 als ein integratives Projekt des Spätsozialismus in der ESSR*, magistritöö, (München: 2010).
- Evelyn Mertin, „Presenting Heroes: Athletes as Role models for the New Soviet Person“, *The International Journal of the History of Sport*, Vol. 26, 2009, No. 4, 469–483.
- Henry Morton, *Soviet sport, mirror of Soviet society*, (New York: Collier Books, 1963).
- Reet-Ann Nurme, *Sport and physical education in Estonia*, doktoritöö, (Berkeley: University of California Press, 1972).
- Nõukogude armee ja eesti mees*, koostanud Enno Tammer, kaasautor Krustjan Luts, (Tallinn: Tammeraamat, 2010).

- Nõukogude Eesti külma sõja ajastul*, koostanud Tõnu Tannberg, toimetanud Mart Orav, (Tartu: Rahvusarhiiv, 2015).
- Mike O'Mahony, *Sport in the USSR: Physical Culture – Visual Culture*, (London: Picturing History, Reaktion Books, 2006).
- Организация физической культуры в СССР*, под общей редакцией И. И. Никифорова, В. С. Польшанского, (Москва: "Физкультура и спорт", 1961).
- Jenifer Parks, *Red Sport, Red Tape: The Olympic Games, the Soviet Sports Bureaucracy, and the Cold War, 1952–1980*, doktoritöö, juhendaja Donald J. Raleigh, (Chapel Hill: University of North Carolina at Chapel Hill, 2009).
- Jenifer Parks, "Sports, bureaucracy, and the Soviet Union's entrance into the Olympic Games", *East plays West: Sport and the Cold War*, koostanud Stephen Wagg, David L. Andrews, (London, New York: Routledge, 2007).
- Михаил Прокуменщиков, *Большой спорт и большая политика*, (Москва: РОССПЕН, 2004).
- Toby Charles Rider, *The Olympic Games and the Secret Cold War: The U.S. Government and the Propaganda Campaign Against Communist Sport, 1950–1960*, doktoritöö, juhendaja Dr. Robert K. Barnley, (London, Ontario, Canada: The University of Western Ontario, 2011).
- James Riordan, *Sport in Soviet Society*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977/2010).
- Jim (James) Riordan, „Rewriting Soviet Sport History“, *Journal of Sport History*, Vol. 30, 1993, No. 3, 247–258.
- Николай Романов, *Трудные дороги к Олимпу*, (Москва: «Физкультура и спорт», 1987).
- Alfred Erich Senn, *Power, Politics and the Olympic Games*, (Champaign : Human Kinetics, 1999).
- Alfred Senn, „The Sovietization of Lithuanian Sports 1940–1941“, *Journal of Baltic Studies*, Volume XXIII, Nr 1, 1992, 73–80.
- N. Norman Shneidman, *The Soviet Road to Olympus*, (London: Routledge & Kegan Paul Ltd, 1979).
- Peet Soosaar, *XVI olümpiamängud Melbourne'is 1956*, (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958).
- В. В. Столбов, *История и организация физической культуры и спорта*, (Москва: "Просвещение", 1982).
- Jaan Talts, Paavo Kivine, *Tahtmine*, (Tallinn: Eesti Raamat, 1982).
- Erlend Teemägi, *Helsingi 1952. XV olümpiamängud*, (Tallinn: Olympia, 1997).
- Erlend Teemägi, „Kui olümpiaaraamatust sai bestseller“, *Eesti Spordiajaloo Seltsi V spordiajaloo konverentsi ettekannete materjalid*, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2004), 3–7.
- The History of Physical Education and Sport from European Perspectives*, koostanud Arnd Krüger, Else Trangbaek, (Copenhagen: 1999).
- The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, koostanud James Riordan, Arnd Krüger, (London: E & FN Spon, 1999).

The Palgrave Handbook of Olympic Studies, koostajad Helen Jefferson Lenskyi, Stephen Wagg, (Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2012).

Ago Vahtra, *Sportlane Heino Lipp oma põlvkonna näitena Eesti spordiajalookirjutuses*, bakalaureusetöö, juhendaja Kaarel Antons, (Tartu: Tartu Ülikool, 2013).

Johannes Vedru, *Nõukogude Liidu osavõtt 1952. aasta Helsingi suveolümpiamängudest Eesti NSV näitel*, bakalaureusetöö, juhendaja prof. Tõnu Tannberg, (Tartu: Tartu Ülikool, 2014).

K. Voolaid, „Pirita ja sport läbi aegade“, *Eesti NSV Spordimuuseumi III teaduskonverentsi teesid. 26. ja 27. jaanuar 1983*, (Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, Eesti NSV Spordimuuseum, 1983), 17–18.

Artiklid perioodikas

Acta Academiae Olympiquae Estoniae, Vol. 1–15, (1993–2007).

Kaarel Antons, „Fantoommusketär: vehkleja Jaan Veanes Eesti spordiloos“, *Sport&Muuseum*, nr. 5 (2015), 61–75.

„Esimese numbri puhul“ (juhtkiri), *Spordileht*, nr. 1, 3.01.1958, 1.

„III vabariiklik tööstusettevõtete kehakultuurikollektiivide spartakiaad“, *Kehakultuur*, nr. 6, 25.03.1955, 177.

„Ilmub P. Soosaare „XVI olümpiamängud Melbourne’is““, *Spordileht*, nr. 34, 23.04.1958, 8.

„Jõu ja meisterlikkuse demonstratsioon“, *Kehakultuur*, nr. 14, 31.07.1951, 364–365.

„Kehakultuurlaste päev“, *Kehakultuur*, nr. 13, juuli 1948, 337–338.

„Kehakultuurlaste päeva ja vabariigi aastapäeva puhul“, *Kehakultuur*, nr. 13/14, juuli 1946, 361.

Daimar Lell, „Nõukogude ajakirjandus kui bolševistlik tõesõna ehk paralleelmaailm ajakirja Kehakultuur veergudel“, *Sport&Muuseum*, nr. 5 (2015), 51–60.

Jaanus Piirsalu, „Venemaa valmistub tööks ja kaitseks“, *Postimees*, 7.05.2016, 20–21.

Anu Sillastu, „Ajakiri Kehakultuur sõjakeerises“, *Sport&Muuseum*, nr. 5 (2015), 45–50.

E. Teemägi, „Ilmumisel olevast spordikirjandusest“, *Kehakultuur*, nr. 19/20, 30.10.1957, 637.

„Vabariigi spordiaktiivi nõupidamiselt“, *Kehakultuur*, nr. 9, 10.05.1955, 263–265.

Atko Viru, „Kehakultuur“ infokanalina teaduse ja spordi vahel“, *Kehakultuuriteaduskonna teadus- ja õppemetoodiliste tööde kogumik IX*, (Tartu: Tartu Ülikool, 2001), 224–259.

Atko Viru, „Nation and Sport“, *Acta Academiae Olympiquae Estoniae. Vol. 5*, (Tartu: Tartu Ülikool, 1997).

Atko Viru, „Remarks on Sport, Science and Mentality in Estonia 1945–1991“, *Acta Academiae Olympiquae Estoniae, Vol. 6*, (Tartu: Tartu Ülikool, 1998).

Materjalid Internetis

Ajalehe Spordileht toimetuse arhiivialane ajalugu.

http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=3&otsing_id=20151103153305515415&sess_id=ac5c515c54c77fe4a0c444db11449a03&query=spordileht&naita_ridu=&active=1&f=&v_id=&id=11000019346, (külastatud 21.03.2016).

Kirjastuse Eesti Raamat arhiivialane ajalugu.

http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=5&tyyp=2&otsing_id=&sess_id=24c47b1440a86deacc4af31ae2ab001f&pealkiri=&naita_ridu=&sort=&active=1&viitekood=&leidandmed=ERA.R-1589.13.80&tasand=&kokku=1&id=110000017460&v_id=110000017455, (külastatud 27.04.2016).

Gunnar Press, *Olümpiaraamatust, eriti Londoni omast*, ettekanne Eesti Olümpiaakadeemia aastakonverentsil Tartus, 20. aprillil 2012.

<http://www.olympiaharidus.eu/public/files/Gunnar%20Press1.pdf> (külastatud 12.03.2016).

Raadiosaade “Kirjutamata memuaare: Georg Tiits”, autor Lembit Lauri, toimetanud Liina Kusma, Eesti Raadio, 1988. Esimest korda eetris 19.06.1988 “Vikerraadios”. <http://arhiiv.err.ee/vaata/kirjutamata-memuaare-kirjutamata-memuaare-georg-tiits/similar-156728>, (külastatud 20.04.2016).

Kristjan Remmelkoor, “Rekordid: katustel kodupublik ja jubedus võõrsil”.

<http://soccernet.ee/artikkel/rekordid-katustel-kodupublik-ja-jubedus-voorsil> (külastatud 4.04.2016).

Lisa 1. Kehakultuuri ja spordi riiklike juhtstruktuuride areng Nõukogude Liidus

Bolševikud (iseäranis Vladimir Lenin) rõhutasid inimese vaimse ja füüsilise arengu kooskõla olulisust juba enne Oktoobrirevolutsiooni.⁴³² Sellest hoolimata ei eksisteerinud Nõukogude Liidus (Nõukogude Venemaal) kuni 1923. aastani spordijuhtimisele suunatud riiklikku institutsiooni.

Sõjatingimustes koordineerisid kehakultuuri ja sporti peasjalikult nõukogude relvajõud. 1918. aasta märtsis toimunud Venemaa Kommunistliku (bolševike) Partei VII kongress nõudis oma resolutsioonis „Sõjast ja rahust“ kogu täiskasvanud elanikkonna igakülgse sõjalise väljaõppe organiseerimist. Partei otsus viidi ellu 22. aprillil 1918, kui ilmus Venemaa Kesk-Täitevkomitee dekreet „Sõjakunsti kohustuslikust õpetamisest“. Asutati (Susan Granti järgi 7. mail 1918) Üldise Sõjaväelise Väljaõppe ja Punaarmee Reservväeosade Formeerimise Peavalitsus (*Всесоюз*). Peavalitsuse koosseisus oli kehalise arengu ja spordi osakond, mis tegeles kehalise ettevalmistusega Punaarmee väeosades, kutse-eelse ettevalmistuse punktides ja tsiviilelanikkonna hulgas. Sellest institutsioonist sai mõneks ajaks kehakultuuri- ja spordiliikumise juhtiv organ.⁴³³

Всесоюз omas kontrolli kõigi spordiklubide ja -ühingute üle. Selle ülesandeks oli kõigi teenistusealiste (18–40 aastased) ja peagi teenistusealisteks saavate (16–18 aastased) inimeste füüsiline treenimine. *Всесоюз*'i kureerimise alt jäid välja ainult koolilapsed, kelle füüsilise treenimise eest vastutas Venemaa Hariduse Rahvakomissariaat.⁴³⁴ Alates 1919. aasta septembrist viidi *Всесоюз*'i tegevus suuremasse vastavusse Vladimir Lenini juhtnööridega: uus programm nõudis kehakultuuriliikumise üldrahvalikkust, kehalise kasvatus vahendite ulatuslikku kasutamist sõjalises ettevalmistuses ja kehalise kasvatus seostamist noorsoo kommunistliku kasvatusega.⁴³⁵ 1919. aasta oktoobris loodi kehakultuuri- ja spordiliikumise tugevdamiseks

⁴³² Bolševistliku ideoloogia ja kehakultuuri ning spordi vahelkordadest kommunistide võimu algperioodil vt. täpsemalt Susan Grant, „Bolsheviks, Revolution and Physical Culture“, *The International Journal of the History of Sport*, 2014. No. 7, 724–734.

⁴³³ Juhan Unger, *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*, 8–9.

⁴³⁴ Algselt Riiklik Rahvahariduse Komisjon.

James Riordan, *Sport in Soviet Society*, 69–70.

⁴³⁵ Juhan Unger, *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*, 10.

Беседа’i Peavalitsuse juurde Kõrgem Kehakultuuri Nõukogu. Institutsiooni volitused olid väga piiratud, see tegeles järelevalvega kehakultuuri valdkonnas tegutsevate organisatsioonide võimu ja kohustuste jagunemise osas.⁴³⁶

1923. aastal viidi Kõrgem Kehakultuuri Nõukogu ümber organiseeritud *Беседа*’i alluvusest üle Venemaa Kesk-Täitevkomitee alluvusse.⁴³⁷ Riiklik organ, mis pidi ühendama ja allutama ühtsele programmile kehakultuuritegevuse erinevad vormid, loodi 27. juunil 1923. Venemaa Kesk-Täitevkomitee juurde moodustati Kõrgem Kehakultuuri Nõukogu. Seejärel organiseeriti kehakultuuri nõukogud kõigis territoriaalsetes üksustes – kubermangudes ja maakondades.⁴³⁸ Kehakultuuri- ja spordi juhtimine jäi siiski jätkuvalt detsentraliseerituks. Mõjuvõimu pärast võitlesid mitmed institutsioonid. Kõrgem Kehakultuuri Nõukogu ei suutnud kehakultuuri ja spordi kureerijana juhtivat rolli võtta.⁴³⁹ Nagu selle eelkäija puhul, nii oli ka Kõrgema Kehakultuuri Nõukogu võim piiratud ja sõltus suuresti Kommunistlikust Parteist. Partei aga kas ei suutnud või ei soovinud kehakultuuri juhtimisse läbi Kõrgema Kehakultuuri Nõukogu panustada.⁴⁴⁰

Kaalukas kehakultuuri ja spordi riiklikke juhtorganeid puudutav institutsionaalne ümberkorraldus leidis aset 1. aprillil 1930. NSV Liidu Kesk-Täitevkomitee Presiidiumi otsusega moodustati Üleliiduline Kehakultuurinõukogu. See institutsioon hakkas juhtima ja kontrollima kehakultuuri- ja sporditööd kõigis ametkondades ja ühiskondlikes organisatsioonides. Riiklikeks juhtimis- ja kontrolliorganiteks reorganiseeriti ka kohtadel tegutsenud kehakultuurinõukogud – varasemalt olid need olnud vaid nõu andvad institutsioonid, nüüd said aga täidesaatvateks valitsusorganiteks. Juhtimisstruktuuride muudatus viidi ellu vastavalt ÜK(b)P Keskkomitee 1929. aasta 23. septembri määrusele „Kehakultuuriliikumisest“.⁴⁴¹ ÜK(b)P oli näinud kehakultuuri- ja spordiliikumise juhtimise killustatuses probleemi ning võttis antud määrusega selge suuna kogu

⁴³⁶ Susan Grant, „The Politics and Organisation of Physical Culture in the USSR during the 1920s“, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 89, nr. 3, juuli 2011, 497.

⁴³⁷ James Riordan, *Sport in Soviet Society*, 89.

⁴³⁸ Juhan Unger, *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*, 11–12. Need institutsioonid pidid juhtima kehakultuuriliikumist, kinnitama spordiorganisatsioonide põhikirjad, vaatama läbi ja kinnitama kooliprogrammid, planeerima ja läbi viima spordiüritusi, organiseerima teaduslik-metoodilist tööd ning andma välja spordialast kirjandust.

⁴³⁹ Susan Grant, „The Politics and Organisation of Physical Culture in the USSR during the 1920s“, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 89, nr. 3, juuli 2011, 505–506.

⁴⁴⁰ Samas, 508.

⁴⁴¹ Juhan Unger, *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*, 20.

kehakultuuri- ja spordiliikumise suuremale tsentraliseeritusele ja riiklikkusele.⁴⁴² Süsteem, mis 1930. aastal loodi, eksisteeris väikeste muudatustega kuni 1959. aastani.⁴⁴³

Muutus toimus kehakultuuri ja spordi riiklikus juhtimises veel 1936. aasta juunis. Nimelt moodustati 21. juunil 1936 Üleliidulise Kehakultuurinõukogu asemele NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee, mis sai valdkonna liidulis-vabariiklikuks riiklikuks keskorganiks. Vabariikides hakkasid kehakultuuri- ja sporditööd nii riiklikul kui ka linnade ja rajoonide tasandil juhtima kehakultuuri- ja spordikomiteed (vastavalt kas vabariikide rahvakomissaride nõukogude juures või täitevkomiteede juures).⁴⁴⁴ ÜK(b)P, mis otsuse vastu võttis, andis teada, et tööliste kasvavast kehakultuuri- ja spordihuvist tulenevalt suurendatakse riiklikku kontrolli ja järelvalvet kehakultuuri- ja sporditegevuse üle, et paremini rahuldada üha suurenevaid nõudmisi.⁴⁴⁵ Selline struktuurne muudatus tõstis kehakultuuri ja spordi ametlikku riiklikku positsiooni.⁴⁴⁶ Nagu näitab Barbara Keys, polnud aga ka NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Kehakultuuri- ja Spordikomitee võim 1930. aastate teisel poolel veel sugugi dominantne. Näiteks 1937.–1938. aastal leidsid aset tõsised konfliktid Kehakultuuri- ja Spordikomitee ning Komsomoli vahel.⁴⁴⁷

Teise maailmasõja käigus pöördui kehakultuuri- ja spordijuhtimisel tagasi kodusõja-aegse korralduse juurde. Taaselustati *Всесоюзь*, mis asus nüüd Kaitse Rahvakomissariaadi alluvuses. Jällegi allutati kõik spordikomiteed, -ühingud, -kollektiivid, valitsuse spordiosakonnad ja kehakultuuriinstituudid *Всесоюзь*’ile.⁴⁴⁸ Samal ajal tegutses siiski edasi ka Üleliiduline Kehakultuuri- ja Spordikomitee. Teise maailmasõja lõppedes peajasjalikult taastati sõjajaelne kehakultuuri- ja spordijuhtimise struktuur.

Pärast Jossif Stalini surma 1953. aasta märtsis leidis Nõukogude Liidus aset ministeeriumide liitmine. Selle käigus võttis 15. märtsil 1953 Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee funktsioonid üle NSV Liidu Tervishoiuministeerium. Selle institutsiooni alluvuses tegutses

⁴⁴² James Riordan, *Sport in Soviet Society*, 93.

⁴⁴³ Samas, 123.

⁴⁴⁴ Juhan Unger, *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*, 20–21.

⁴⁴⁵ James Riordan, *Sport in Soviet Society*, 126; algselt I.D. Chudinov, *Onsnovnye postanovleniya, prikazy i instruksii po voprosam fizicheskoi kul'tury i sporta, 1917–1957 gg.*

⁴⁴⁶ James Riordan, *Sport in Soviet Society*, 126–127.

⁴⁴⁷ Barbara Keys, „Soviet Sport and Transnational Mass Culture in the 1930s“, *Journal of Contemporary History*, Vol. 38(3), 429–430.

⁴⁴⁸ James Riordan, *Sport in Soviet Society*, 155.

Kehakultuuri ja Spordi Valitsus. Juhtimisstruktuuride reorganiseerimine ei andnud aga soovitud tulemusi ja nii taastati NSV Liidu Kehakultuuri- ja Spordikomitee juba 11. veebruaril 1954.⁴⁴⁹

Nõukogude Liidu kehakultuuri- ja spordiliikumise institutsionaalne ülesehitus muutus tugevalt 1959. aasta alguses. Spordiinstitutsioonide suuremahuline ümberorganiseerimine käis ühte jalga laiemate poliitiliste muutustega Nõukogude Liidus. Nimelt pidas NLKP esimene sekretär Nikita Hruštšov NLKP XXI kongressil kõne, milles teatas, et Nõukogude Liit on sisenemas kommunismi ülesehitamise etappi. See tähendas ühiskondliku juhtimise rakendamist NSV Liidus, mis ilmnes muuhulgas kehakultuuri ja spordi juhtimise ümberkorraldamises.⁴⁵⁰ (täpsustav kirjandus siia)

9. jaanuaril 1959 ilmus NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus, millega nähti ette NSV Liidu Spordiühingute ja -organisatsioonide Liidu loomist. Liit pidi töötama parteiorganite juhtimisel, ametiühingute ja komsomoliorganisatsiooni aktiivsel osavõtul. NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuv Kehakultuuri- ja Spordikomitee likvideeriti.⁴⁵¹ NSV Liidu Spordiühingute ja organisatsioonide Liit eksisteeris kuni 1968. aastani.

Seega viidi magistritöös põhjalikumalt vaadeldaval perioodil (1946–1959) NSV Liidu kehakultuuri- ja spordijuhtimissüsteemis läbi kolm olulist reformi. Teise maailmasõja järel kujundatud ja 1948.–1949. aastal selgemalt kehtestunud süsteem tugines paljuski juba Teise maailmasõja eel kujunenud raamistikule. Lühikese pausi järel (1953–1954) pöörduti varasema institutsionaalse ülesehituse juurde tagasi. 1959. aastal aset leidnud muutused olid aga oluliselt püsivamad.

⁴⁴⁹ James Riordan, *Sport in Soviet Society*, 168.

⁴⁵⁰ Samas, 207–209.

⁴⁵¹ Juhan Unger, *NSV Liidu kehakultuuri ja spordi ajalugu (1917–1986)*, 58, 101.

Lisa 2. Jalgpallikohtumine Tallinna Dünamo-Stockholmi Sture

Välissportlaste visiidid olid nii pika vaheaja järel Eesti NSV sportlastele, aga ka spordisõpradele-pealtvaatajatele suursündmusteks. Tähelepanu väärib antud kontekstis 1956. aasta 6. juunil⁴⁵² Tallinnas Komsomoli (Kalevi) staadionil peetud jalgpallimatš, kus kohtusid Tallinna Dünamo ja Stockholmi Sture. Kuna huvi mängu vastu oli väga suur, siis otsustati kohtumine Dünamo (Kadrioru) staadionilt üle viia mahukamale Komsomoli (Kalevi) staadionile. Pealtvaatajaid oli üle 20 000!⁴⁵³

Käesoleva kirjatöö autoril pole sündmuse valgustamisel kahjuks kasutada seni avaldamata allikaid. Kuigi KS „Dünamo“ Eesti Vabariikliku Nõukogu arhiivimaterjalid on vabalt kätte saadavad, ei sisalda vähemalt autori poolt läbi vaadatud säilikud⁴⁵⁴ mingit informatsiooni kõneks oleva jalgpallimatši kohta. Seepärast tuleb piirduda seni avaldatu refereerimisega. Spordiselt „Kalevi“ ajaloos on Eugen Piisang ja Juhan Maidlo „Dünamo“ ja Stockholmi Sture vastasseisu kohta kirjutanud järgmist:

Mängu alguseks ei olnud täis mitte ainult mõlemad tribüünid, vaid inimesed olid hõivanud muruga kaetud nõlvakud ülalt alla mõlemal pool liputorni ning maratonivärava juures.

Selline ennenägematu huvi kapitalistliku Rootsi jalgpallurite visiidi vastu ajas siinsed võimuhoobade liigutajad ärevusse. Mundris korravalvurid ja erariides KGBlased sõelusid mängupäeva eel, ööl ja varahommikust peale staadionil ja selle ümbruskonnas. Paar tundi enne võistluse algust toodi kohale polgujagu sõjaväelasi, kes võtsid oma valve alla staadioni territooriumi ümbritseva piirdeaia ning moodustasid avavile kõlades tribüünide ees publiku ja väljaku vahele elava müüri. Meie jalgpallureile eraldati riietusruum staadioni sportlasmaja vaesemal, meeste poolel. Rootslased said enda käsutusse avara toa paremat kätt, naiste poolel. Ruumi määrdunud linoleumpõranda varjamiseks andis Ametiühingute Nõukogu esimees Leonhard Illisson oma töökabinetist suure kallihinnalise pärsia vaiba, mille staadioni töömehed

⁴⁵² Kristjan Remmelkoor, „Rekordid: katustel kodupublik ja jubedus võõrsil“. Vt. <http://soccernet.ee/artikkel/rekordid-katustel-kodupublik-ja-jubedus-voorsil> (külastatud 4.04.2016).

⁴⁵³ Kalev. *Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001*, 90.

⁴⁵⁴ K/S „Dünamo“ Eesti Vabariiklik Nõukogu. Esimehe ja esimehe asetäitja käskkirjad põhitegevuse alal. 4.01.1956–28.02.1956. ERA.R-964.2.159; K/S „Dünamo“ Eesti Vabariiklik Nõukogu. Esimehe ja esimehe asetäitja käskkirjad põhitegevuse alal. 1.03.1956–28.04.1956. ERA.R-964.2.160; K/S „Dünamo“ Eesti Vabariiklik Nõukogu. Esimehe ja esimehe asetäitja käskkirjad põhitegevuse alal. 7.05.1956–16.07.1956. ERA.R-964.2.161; K/S „Dünamo“ Eesti Vabariiklik Nõukogu. Presiidiumi määrused. 9.01.1956–10.01.1958. ERA.R-964.2.164.

*veokiga kohale töid ja pärast mängu, teadagi mis seisukorras, tagasi toimetasid. Külalised, kes tahes-tahtmata pidid kasutama naiste WC-d, ei jõudnud ära imestada: pole pissuaare, pole tualettpaberit!*⁴⁵⁵

Stockholmi Sture kuulus Rootsi tugevuselt kolmandasse jalgpalliliigasse. See tähendas, et tegu polnud sealse tippklassimeeskonnaga ning Tallinna „Dünamo“ alistas oma vastase kindlalt 3:0.⁴⁵⁶ Pärast mängu toimus ka bankett, mis oli selliste rahvusvaheliste spordikohtumiste puhul täiesti tavaline. Kohtumisest Tallinna „Dünamo“ mängijana osa võtnud Benno Tael on meenutanud, et järelüritus toimus Palace'i hotellis:

*Dünamo vastutav sekretär, poksija Peeter Matsov pidas alguses väikse jutu, et kuidas tuleb lauas käituda ja kuidas tuleb kahvleid ja nugasid kasutada. Kuna tema oli kelner olnud, siis ta teadis kõiki neid asju. Ta ütles, et kui on taldrik ja ühel pool on kolm kahvlit ja teisel pool kolm nuga, siis tuleb alati võtta kõige äärmised. Sellises järjekorras pannakse neid, nagu road tuuakse. Huvitav oli, bankett oli väga vahva.*⁴⁵⁷

⁴⁵⁵ Kalev. *Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001*, 90–91.

⁴⁵⁶ Kristjan Remmelkoor, “Rekordid: katustel kodupublik ja jubedus võõrsil”.

⁴⁵⁷ Samas.

Lisa 3. „Kehakultuurlase aastaraamatud“ üksikute numbrite kaupa

„Kehakultuurlase käsiraamat 1948“

1948. aastal välja antud „Kehakultuurlase käsiraamatu“ eessõnas tõdeti, et Eesti NSV kehakultuuri- ja spordiliikumise ülesehitamisel on ära tehtud kõige kiiremad toimetused, samuti on välja antud kõige hädavajalikum kirjandus. Nii sai „Kehakultuurlase käsiraamatu“ väljaandmine lõpuks võimalikuks, ehkki sellesisuline plaan oli olemas juba oluliselt varem.⁴⁵⁸

„Kehakultuurlase käsiraamat 1948“ sisaldab üle 150 lehekülje seletavat tekstimaterjali. Üheski teises 1940.–1950. aastatel ilmunud samalaadses raamatus pole tekstilise osa hulk niivõrd suur. Seda võib põhjendada asjaoluga, et tegemist oli esimese taolise teosega, kuid kindlasti olid tegurid ka ideoloogilised.

Kuigi „Kehakultuurlase käsiraamat 1948“ väljaandmise ajal polnud veel ilmunud ÜK(b)P KK otsust kehakultuuriliikumisest⁴⁵⁹ ja raamatus toodud kehakultuuri- ning spordikohane kriitika ei tundu niivõrd ränk kui paaris järgnevas „Kehakultuurlase aastaraamatus“, näeme siiski selgelt stalinistlikule ajajärgule iseloomulikke jooni. Mõned raamatu alapeatükid nõretavad isikukultusest.⁴⁶⁰ Teoses märgitakse ära kõik nõukogulikule kehakultuuriliikumisele iseloomulikud jooned ja suundumused, esitatud põhimõtted korduvad enamasti läbi mitme teksti.

Selle ja hilisemate aastaraamatute puhul on huvitav, kas ja kuivõrd tunnistatakse Eesti NSV rekorditena maailmasõdadevahelises Eesti Vabariigis saavutatud sporditulemusi. Antud „Kehakultuurlase käsiraamatu 1948“ järgi on näiteks 100 meetri Eesti NSV rekordiks Ruudi Toomsalu poolt 1935. aastal välja joostud aeg 10,7 sekundit.⁴⁶¹ Toomsalu rekordi aktsepteerimine või mitteaktsepteerimine on raamatusarja väljaannete võrdlemisel tänu pikaajalisele ületamatusele heaks lakmuspaberiks.⁴⁶²

⁴⁵⁸ *Kehakultuurlase käsiraamat 1948*, eessõna.

⁴⁵⁹ Võeti vastu 27.12.1948.

⁴⁶⁰ Esile tõusevad eriti kaks tekstiosa, „Üleliidulisest kehakultuurlaste paraadist osavõtjate vastuvõtt Kremlis“ ja „Kohtumine seltsimees Staliniga“, mille autoriks on märgitud NSV Liidu teeneline meistersportlane Johannes Kotkas. Vt. *Kehakultuurlase käsiraamat 1948*, 41–46, 47–48.

⁴⁶¹ *Kehakultuurlase aastaraamat 1949*, 304.

⁴⁶² „Kehakultuurlase aastaraamat 1949“ loeb Toomsalu tulemust samuti Eesti NSV rekordiks. Pärast seda käivituse aga kampaania, millega maailmasõdadevahelises Eesti Vabariigis saavutatud resultate Eesti NSV rekorditena ei aktsepteeritud. „Kehakultuurlase aastaraamat 1950“, „Kehakultuurlase käsiraamat“ (1952) ja „Kehakultuurlase aastaraamat 1953“ tunnistavad Eesti NSV rekordina Georg Gilde 1950. aastal

„Kehakultuurlase aastaraamat 1949“

1949. aasta teisel poolel ilmus pealkirja järgi esimene „Kehakultuurlase aastaraamat“, aastanumbriga 1949. Peatoimetajaks oli nüüd Georg Tiits. Eessõnas võeti kõige pealt luubi alla 1948. aasta „Kehakultuurlase käsiraamat“ ning tõdeti, et pärast ilmumist oli selle aadressil tehtud rohkesti kriitikat.⁴⁶³ Leiti, et lai kehakultuurlaste aktiiv oli teose koostamisest kõrvale jäänud ning seega oli uue teose koostamisel olnud printsipiibiks, et iga spordiala kohta esitab kõik materjalid vastav vabariiklik sektsioon.⁴⁶⁴

Seekord moodustas üldine tekstiosa raamatust umbes kuuendiku, kokku umbes 80 lehekülge. Et vahepeal oli vastu võetud „ÜK(b)P ajalooline“ otsus kehakultuuriliikumisest, asetus kogu raamatu tekstiline osa selle otsuse konteksti. Loomulikult algas raamat eelnimetatud otsuse eestikeelse tekstiga. Üleliidulisele dokumendile järgnes Eesti NSV võimuorganite samasisuline otsus. „Kehakultuurlase aastaraamatus 1949“ on kehakultuuri- ja spordiliikumise poliitilisi aspekte käsitlevate tekstide osakaal suur.⁴⁶⁵ Sellele lisaks on siiski juttu ka noortesportist, aga lisaks veel sportlaste tervislikust kontrollist, mille puudumist loeti probleemiks kogu Nõukogude Liidus.

„Kehakultuurlase aastaraamat 1950“

Järgmine, 1950. aasta „Kehakultuurlase aastaraamat“, on üsna sarnane kahele eelnevale samalaadsele väljaandele. Uuritava perioodi puhul viimast korda sisaldab aastaraamat mahukat

joostud aega 10,7 sekundit ning Toomsalu 1935. aastal näidatud samaväärset resultaati ei maini.

1956. aastal hakati endisi rekordeid taastama. ENSV kergejõustikusektsiooni presiidium tegi sellesisulise ettepaneku ENSV KSK-le 1956. aasta veebruaris. Rekorditena sooviti taastada ka Ruudi Toomsalu II maailmasõja eelsed tulemused 100 ja 200 meetri jooksus ning kaugushüppes. Ettepanekut põhjendati asjaoluga, et Läti NSV-s olid sõjaeelsed tulemused kinnitatud vabariigi rekorditena.

„Kehakultuurlase aastaraamatus 1956“ (1957) ning ka „Kehakultuurlase aastaraamatu“ järgnevas väljaandes, mis ilmus 1958, esitletakse Ruudi Toomsalu 1935. aasta saavutust Eesti NSV rekordina. 1959. aastal seda enam ei tehtud, sest vahepeal oli T. Kitsing rekordi enda nimele võtnud (jooksis 1958. aastal aja 10,6 sekundit).

Vt. „võltsrekordite“ kohta: *Kalev. Läbi sajandi. Teine osa, 1944–2001*, 54.

Vt. kergejõustikusektsiooni presiidiumi otsust rekordite taastamise kohta: ENSV kergejõustiku sektsiooni presiidiumi ja noortekomisjoni koosolekute protokollid. 13.02.1955–15.02.1958. ERA.R-30.4.851, 1 52.

⁴⁶³ *Kehakultuurlase aastaraamat 1949*, 5.

⁴⁶⁴ Samas.

⁴⁶⁵ A. Uibo, „Nõukogude sport on eesrindlikem maailmas“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1949*, 24–32. L. R Emmelgas, „Kommunistlik noorsooühing ja massiline kehakultuuriliikumine“, samas, 33–40.

üldtekstilist osa (60 lehekülge), mis 540 leheküljelisest raamatust moodustab siiski vaid veidi üle kümnendiku.

Kaalukas on raamatu algusesse paigutatud kokkuvõtte eesti rahva kümnest aastast koos nõukoguliku kehakultuuriga, mis koostatud raamatu toimetuse ühisel tööül.⁴⁶⁶ Peatüki järgi on 10 nõukogulikku aastat toonud kaasa kehakultuuri ja spordi hoogsa arengu. Ülevaade on üles ehitatud põhiliselt võrdlusele kodanliku Eesti Vabariigi spordiliikumisega. Viimast esitletakse halvas valguses. Tekstist ei puudu kiitus 1948. aasta ÜK(b)P otsusele ning ajastule omased kaanonid ja juhikultus.

Käsitletakse veel Nõukogude Liidu ja kitsamalt Eesti NSV sportlaste ülemaailmseid ja vabariiklikke saavutusi, kusjuures selle käigus peatatakse ka mõistel „raudne eesriie“, mida nähakse Lääne ametnike laimava väljendina.⁴⁶⁷ ENSV KSK üsna värskelt ametisse saanud esimees Aleksei Šiškin teeb spordiaastast 1949 omapoolse kokkuvõtte, milles ta mõtestab kehakultuuri- ja spordivaldkonna kontekstis ka 1950. aasta EK(b)P VIII pleenumi tulemusi.

Just EK(b)P VIII pleenumil toimunud *kodanlike natsionalistide paljastamine* tingis teatud muutused „Kehakultuurlase aastaraamat 1950“ koostamisel. See on antud raamatusarjas tõenäoliselt esimene kord, kui poliitiline olustik tingis suhteliselt päevakajaliste sporditulemuste esitamisel nende moonutamist.

1950. aasta 29. märtsil toimunud ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse kolleegiumi koosolekul arutati põhjalikult uut kehakultuurlase aastaraamatut, millest osa märtsi alguses juba trükikotta ladumisele oli antud. Räägiti sellest, millised tekstiosad on autoritelt veel kätte saamata ja kuidas töö edeneb. Järgnenud otsustes on aga veel üks punkt: *Sm. Tiitsul järgmisel komitee koosolekule (31.III.50) anda otsustamiseks, kas tuua või mitte aastaraamatus nende sportlaste tagajärjed, kes on karistatud nõukogude võimu poolt.*⁴⁶⁸

EK(b)P VIII pleenumi järel põlu alla sattunud sportlaste tulemused otsustati 1949. aasta tulemusi kajastavast teosest välja jätta. Juhan Maidlo on käsitletava aastaraamatu kohta 2008. aastal kirjutanud:

⁴⁶⁶ „Kümme aastat nõukogude kehakultuuri avaral teel“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1950*, 7–21.

⁴⁶⁷ „Nõukogude spordi saavutuste murrangulise tõusu aasta“, samas, 23–30.

⁴⁶⁸ Ajakirja „Kehakultuur“ toimetuse kolleegiumi koosolekute protokollid ja materjalid nende juurde. 27.03.1950–13.06.1950. ERA.R-2222.1.9, l 2–3.

Natuke räsitud trükisega tutvudes ilmnes, et tekstist on üksjagu nimesid kadunud – osa enne väljaande trükkiminekut ja osa pärast ilmunist... Väljarebitud leheküljed olid käsitsi, vististi tärglisekliistri abil asendatud uutega! Niiviisi kõrvaldasid repressiivorganid „ühiskonnast isoleeritud vaenuliku elemendi“, tehes aastakümneteks olematuks vasaraheitja Oskar Linnaste Eesti meistritiitli ja N. Liidu meistrivõistluste hõbemedali, murdmaasuusataja Paul Kuke auhinnakohad kodustelt ja pronksmedali üleliidulistelt meistrivõistlustelt, keskmaajooksja Ilmar Pendre, käija Loit Laidna, pikamaajooksja Aleksander Külma, mootorrattasportlase Osvald Pesuri, tennisist Guido Tafti, püstolilaskuri Nikolai Viru jt kordaminekud Eesti meistrivõistlustel aastal 1949. Alles 2007 ilmunud „Eesti spordi aastaraamat 1940–1949“ heastas ülekohtu.⁴⁶⁹

Ka kahe erineval ajal avaldatud väljaande⁴⁷⁰ andmestike võrdlemine kinnitab Maidlo kirjutatut.

„Kehakultuurlase käsiraamat“ (1952), „Kehakultuurlase aastaraamat 1953“

1952. aasta „Kehakultuurlase käsiraamatu“ ja „Kehakultuurlase aastaraamatu 1953“ puhul võib teha sarnaseid tähelepanekuid. Võrreldes varasemate aasta(käsi-)raamatutega on need üksjagu väiksemaformaadilisemad ning ka veidi õhemad. Üldtekstilist osa on tugevasti vähendatud, samas ei ole veel kadunud ideoloogiline rõhuasetus.

1952. aastal trükivalgust näinud „Kehakultuurlase käsiraamat“ sisaldab peatükki „Kolm aastat ÜK(b)P Keskkomitee otsusest kehakultuuriliikumise massilise arendamise ja nõukogude sportlaste meisterlikkuse tõstmise kohta“.⁴⁷¹ 1948. aasta 27. detsembri dokumendi rakendumist vaatlev kirjutis teeb kõva kriitikat Eesti NSV kehakultuurile ja spordile – kehakultuur pole piisavalt massiline, VTK-normide täitmine ei rahulda, kehakultuuripropaganda osas on saavutused väga tagasihoidlikud. Raamatu kolmandalt leheküljelt leiame foto Jossif Stalinist, taustaks valgesse riidetatud lapsed.

Järgmisel 1953. aastal ilmunud „Kehakultuurlase aastaraamat 1953“ (1952. aasta andmestikuga) pani aluse kujundusele, mis „Kehakultuurlase aastaraamatuid“ hiljem iseloomustas. Raamatus

⁴⁶⁹ *Eesti spordi aastaraamat 1950–1955*, 8–9.

⁴⁷⁰ Vastavalt 1950. aastal trükitud „Kehakultuurlase aastaraamat 1950“ ja 2006. aastal ilmunud „Eesti spordi aastaraamat 1940–1949“.

⁴⁷¹ „Kolm aastat ÜK(b)P Keskkomitee otsusest kehakultuuriliikumise massilise arendamise ja nõukogude sportlaste meisterlikkuse tõstmise kohta“, *Kehakultuurlase käsiraamat*, 7–21.

sisaldub üks programmiline tekst, „Kehakultuuri ja spordi edasise tõusu poole“.⁴⁷² Lisaks sellele vaadatakse väga põgusalt tagasi 1952. aastal toimunud Helsingi suveolümpiamängudele, kus Nõukogude Liit tegi oma debüüdi rahvusvahelistel olümpiamängudel.⁴⁷³ Tekst kiidab Nõukogude Liidu sportlaste saavutusi Helsingis, kuid Eesti NSV sportlasi, kellest mitmed olümpial ka medali võitsid, selles ei mainita.⁴⁷⁴ Tõsi küll, olümpiavõitja Johannes Kotkase pilt on raamatus siiski avaldatud.⁴⁷⁵ Huvitav on veel asjaolu, et kuigi raamat anti ladumisele 22. mail 1953, ei leidu selles ühtegi teadet Jossif Stalini surmast.⁴⁷⁶ On tunda, et raamatu formaat oli koostajate jaoks paremini paika saanud. Teos täidab juba üsna selgelt eelkõige statistilise andmekogumiku rolli.

Ilmumata jäänud aastaraamatud (1954-1956)

Aastatel 1954–1956 kehakultuurlase aastaraamatut (ega käsiraamatut) ei ilmunud. Rein Järva, Juhan Maidlo ja Erlend Teemägi on kirjutanud, et regulaarselt suudeti aastaraamatu kirjastamist jätkata pärast Stalini kultuseajastu lõppu ja poliitilise puhastusperioodi mõningast pidurdumist.⁴⁷⁷ Ka Arnold Vaiksaar leiab, et aastaraamatute väljaandmine taastus oludes, kus spordi politiseeriv käsitlus jälle tagaplaanile suruti.⁴⁷⁸ Kahjuks on ENSV KSK arhiivimaterjalid aastatest 1952–1954 lünklikud, mistõttu on raske öelda, kuidas „Kehakultuurlase aastaraamatu“ väljaandmise jätkamist vahepeal kaaluti. Selged pole ka põhjused, miks aastaraamatut vahepealsel perioodil ei ilmunud.

Samas on kindel, et spordijuhid plaanisid anda välja „Kehakultuurlase aastaraamat 1955“. Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekul 25. juulil 1955 vaadati tagasi Eesti NSV I spartakiaadile, mis oli toimunud vaid mõned nädalad varem. Presiidiumi poolt vastu võetud otsustes on järgmine punkt: *Pidada vajalikuks kõigil seksioonidel alustada andmete kogumist*

⁴⁷² „Kehakultuuri ja spordi edasise tõusu poole“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1953*, 3–18.

⁴⁷³ „XV olümpiamängud“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1953*, 19–20.

⁴⁷⁴ Erlend Teemägi on 1953. aasta „Kehakultuurlase aastaraamatule“ tagasi vaadates märkinud: *Pärast hullemaid repressioon aastaid taaskäivitatud „Kehakultuurlase aastaraamatut 1953“ toimetades kogesin, et ka olümpiamängude tehnilisi tulemusi võisime avaldada vaid valikuliselt (välja jäi muu hulgas ujumine)*. Vt. Erlend Teemägi, „Kui olümpiaaamatust sai bestseller“, Eesti Spordiajaloo Seltsi V spordiajaloo konverentsi ettekannete materjalid, (Tartu: Eesti Spordiajaloo Selts, 2004), 3.

⁴⁷⁵ *Kehakultuurlase aastaraamat 1953*, 37.

⁴⁷⁶ Jossif Stalin suri 5. märtsil 1953.

⁴⁷⁷ *Eesti spordi aastaraamat 1940–1949*, 3.

⁴⁷⁸ Arnold Vaiksaar, „Eesti NSV I treenerite metoodiline konverents 14.–20. veebr. 1954“. ESM Fp 1521:27 KK 885/F4-1/867, 12.

*Eesti NSV kehakultuurlaste aastaraamatu 1955. a. koostamiseks, kusjuures materjalid koostada ka 1953. a. ja 1954. aastate kohta.*⁴⁷⁹

Aastaraamatu ettevalmistamiseks moodustati toimetus Juhan Mandre juhtimisel. 1953. ja 1954. aasta materjal pidi koos olema 1955. aasta oktoobriks ning jooksva aasta materjal detsembriks.⁴⁸⁰ Tähtaeg oli lühike.

Sama küsimuse juurde tuli Eesti NSV Spordisektsioonide Nõukogu tagasi neli kuud hiljem, 24. novembril, kuigi siis polnud juttu mitte aastaraamatust, vaid käsiraamatust. Protokollist loeme:

J. Mandre esitas kava kehakulturlase käsiraamatu koostamise kohta. Kuna aastatel 1953–55 pole taolist raamatut ilmunud, tuleks nüüd käsitleda kolme aastat korraga. Raamat sisaldaks maailma, Euroopa, NSV Liidu, Eesti NSV meistrivõistlusi ja edetabeleid toodud ajavahemikul ja ca 150 fotot. Üldmaht 36⁴⁸¹ trükipoognat.⁴⁸² Kirjastuse esindajail polnud midagi käsiraamatu trükkimise vastu, kuid lisasid, et kirjastus oma paberi- ja finantsfondidega ei suutvat seda välja anda. Paluti pöörduda paberi ja finantside taotlustega kõrgemalseisvate organite poole.

*Spordisektsioonide Nõukogu kohustas igat sektsiooni esimeest kindlustama käsiraamatu koostajale abiks hiljemalt nädala jooksul⁴⁸³ oma sektsiooni inimestest, et sellega tagada trükitava materjali kvaliteet ja õigeaegne kättesaamine.*⁴⁸⁴

Tundub, et vahepealsel ajal polnud „Kehakulturlase aastaraamatu“ koostamine väga palju edasi liikunud. Ambitsioonikas plaan jäigi teostamata. Eesti NSV-s pole kunagi avalikult ilmunud aastaraamatut, mis käsitleks vahemikku 1953–1955.

Spordirahva pikk ootus sai lõpuks läbi, kui 1957. aastal ilmus Valter Lenki poolt koostatud „Kehakulturlase aastaraamat 1956“. Antud raamatu kohta on Eesti Riikliku Kirjastuse arhiivis säilinud arvustus, kus tõdetakse, et *kuna viimati ilmus „Kehakulturlase aastaraamat 1953“, siis*

⁴⁷⁹ ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819, l 33.

⁴⁸⁰ Samas, l 55.

⁴⁸¹ Tõenäoliselt „36“. Allikas on raskesti loetav.

⁴⁸² Võrdluseks, Eesti Riikliku Kirjastuse 1956. aasta raamatutoodangu kogumaht oli 6041 trükipoognat. Andmed saadud: „Statistikat“, Kirjastus „Eesti Raamat“.

⁴⁸³ Tõenäoliselt „jooksul“.

⁴⁸⁴ ENSV Spordisektsioonide Nõukogu koosolekute protokollid. 31.03.1955–26.01.1956. ERA.R-30.4.819, l 49.

tuntakse Nõukogude Eesti sportlaskonnas aastaraamatu järele suurt puudust.⁴⁸⁵ 1957. aastal trükivalgust näinud aastaraamatus käsitleti ainult 1956. aasta andmestikku, mistõttu 1953.–1955. aasta spordisündmuste statistika jäi raamatu kujul kättesaamatuks kuni 2008. aastani. Siis ilmus tagasivaatav „Eesti spordi aastaraamat 1950–1955“.

„Kehakultuurlase aastaraamat 1956“

1957. aastal ilmunud „Kehakultuurlase aastaraamat 1956“ analüüsisides näeme selles eelnevatega võrreldes olulist muutust. Ideoloogiliste tekstide osakaal on sisuliselt olematu, piirdudes kahe leheküljega.⁴⁸⁶ Muus osas täidab väljaanne puhtalt teatmiku funktsioone. Omas ajas võib raamatut iseloomustada ka sõnaga „aus“.

Kui veel 1955. aasta väljaande puhul oli Juhan Mandre soovinud raamatule suurt paksust ja rohkesti fotosid, siis „Kehakultuurlase aastaraamatu 1956“ puhul me paraku midagi sellist ei näe. Nagu ennist öeldud, piirdub raamat 1956. aasta andmestikuga. Selles ei sisaldu mitte ühtegi fotot! Samas on kõik 1956. aasta olulisemad sündmused tõesti välja toodud.

„Kehakultuurlase aastaraamat 1957“

1958. aastal välja antud „Kehakultuurlase aastaraamat 1957“ jätkab eelneva väljaandega võrreldes põhijoontes sarnaselt. Üldtekstiline osa piirdub kolmeleheküljelise eessõnaga.⁴⁸⁷ Tundub, et esimest korda võib antud raamatusarjas lugeda selgesõnalist positiivset hinnangut kehakultuuri ja spordi olukorrale Eesti NSV-s. 1957. aastat loetakse Eesti spordile heaks. Eelkõige on selle põhjuseks Eesti NSV sportlaste esikoht Balti liiduvabariikide ja Valgevene NSV spartakiaadil.

⁴⁸⁵ Eesti Riiklik Kirjastus. Turismi- ja Spordikirjanduse toimetuse. Spordikirjanduse retsensioonid. 1957–1958. a. ERA.R-1589.13.58, l 242–262, siin 242.

Samast toimikust on leitavad ka retsensioonid 1957. ja 1958. aasta „Kehakultuurlase aastaraamatutele“.

⁴⁸⁶ A. Vaiksaar, „Saateks“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1956*, 3–4. Arnold Vaiksaar tunnistab lühikeses sissejuhatuses muuhulgas seda, et Eesti NSV spordiüldsust ei saanud rahuldada vaid kahe eestlasest sportlase osalemine 1956. aasta Melbourne'i olümpiamängudel.

⁴⁸⁷ „Eessõna“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1957*, 3–5.

„Kehakultuurlase aastaraamat 1958“

Viimane käsitletavasse perioodi kuuluv „Kehakultuurlase aastaraamat“ ilmus 1959. aastal ning võttis kokku 1958. aasta spordisündmustiku. Eessõnas piirduakse vaid leheküljepikkuse materjaliga⁴⁸⁸, kuid lisaks on antud kuude kaupa informatiivne kroonika Eesti NSV sportlasi ja spordielu puudutavatest sündmustest.⁴⁸⁹ Programmilis-ideoloogilised tekstid raamatus põhimõtteliselt puuduvad.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ *Kehakultuurlase aastaraamat 1958*, 3–4.

⁴⁸⁹ „Väljapaistvamaid sündmusi ja saavutusi Eesti NSV spordis 1958. a.“, *Kehakultuurlase aastaraamat 1958*, 5–11.

⁴⁹⁰ Siiski on tehtud lühike kokkuvõte Johannes Kábini EKP X kongressil peetud kõne kehakultuuri ja spordi olukorda käsitletud osast.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Johannes Vedru** (sündinud 4. detsembril 1990),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**Nõukogulik spordipoliitika Eesti NSV-s stalinismist sula-ajani**“, mille juhendaja on **professor Tõnu Tannberg**,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 16.05.2016